

Pavel Pospěch a kol.

VYNALÉZÁNÍ VENKOVA V ČR PO ROCE 1989

Centrum pro studium demokracie a kultury

Centrum pro studium demokracie a kultury

SOCIOLOGICKÁ ŘADA

svazek č. 14

VYNALÉZÁNÍ VENKOVA V ČR PO ROCE 1989

_____ PAVEL POSPĚCH A KOL. _____

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Pospěch, Pavel

Vynalézání venkova v ČR po roce 1989 / Pavel Pospěch a kol. – 1. vyd. – Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2014. – 177 s.

Anglické resumé

ISBN 978-80-7325-353-0

316.334.55 * 332.055.2(1-22) * 316.42 * 316.733+304.44 *

316.72:323.174 * 332.146 * (437.3)

- venkov – Česko – od 1989
- rozvoj venkova – Česko – od 1989
- sociální změna – Česko – od 1989
- kulturní změna – Česko – od 1989
- sociologie venkova
- regionální identita
- teritoriální marketing
- kolektivní monografie

316.33 – Ekonomická sociologie. Sociologie institucí, lidských sídel a komunit [18]

Publikace byla vydána za finanční podpory Grantové agentury České republiky na základě řešení grantového projektu GAČR 13-40212S Vynalézání venkova v ČR po roce 1989.

- © Pavel Pospěch, Miloš Delín, Tomáš Doucha, Jan Drlík, František Nohel a Daniela Spěšná, 2014
- © Ústav zemědělské ekonomiky a informací, 2014
- © Centrum pro studium demokracie a kultury, 2014

ISBN 978-80-7325-353-0

PŘEDMLUVA

Kniha Vynalézání venkova je výsledkem řešení dvouletého grantového projektu. V českém prostředí nemají takové publikace vždy nejlepší pověst, neboť jde o předem přislíbené knihy, které vyjít „musely“. Snažili jsme se přispět svým dílem k napravení této reputace a napsat knihu, která bude pro čtenáře zajímavá a nabídne mu nové způsoby přemýšlení o venkově a jeho roli v současné české společnosti. Kniha je souhrnem výsledků projektu, které dohromady váže téma proměny venkova a hledání jeho identity v porevoluční české společnosti. Některé z dílčích výsledků již byly publikovány samostatně v českých a zahraničních časopisech, jako jsou Journal of Rural Studies, European Countryside a další. Tato kniha je čtenáři nabízí v úplnosti. V úplném rozsahu však zdaleka nepopisuje všechna témata, která proces proměny venkova a jeho společenského vynalézání zahrnuje. Naším přáním proto je, aby závěry, které kniha nabízí, v čtenáři vyvolaly nové otázky. Pochopení některých dílčích procesů spjatých s proměnou venkova po roce 1989 by mělo přitáhnout pozornost k dalším problémům, které se na stránky této knihy nevešly, a podnítit jejich další výzkum. Pokud se to podaří, bude to pro nás znamením, že tato kniha opravdu není knihou, která vyjít musela, ale knihou, která vyjít měla.

Kniha je výsledkem práce autorského kolektivu ve složení Pavel Pospěch, Miloš Delín, Tomáš Doucha, Jan Drlík, František Nohel a Daniela Spěšná. Členové týmu na jejím psaní úzce spolupracovali, a je proto obtížné jednoznačně rozlišit autorství jednotlivých částí. Pavel Pospěch se jako hlavní autor knihy podílel na všech jejích částech a je autorem úvodní a závěrečné kapitoly. Druhá kapitola věnovaná rurální sociologii je z největší části dílem Miloše Delína. Na textu třetí kapitoly se vedle Pavla Pospěcha podíleli především Tomáš Doucha a Jan Drlík. Metodologicky svébytná čtvrtá kapitola je z největší části prací Františka Nohela. Na páté, nejdelší kapitole se podíleli všichni autoři, zejména Pavel Pospěch (podkapitola 5.1), Miloš Delín (podkapitola 5.2) a Daniela Spěšná (podkapitola 5.3).

Jako autoři knihy bychom rádi poděkovali těm, kdo přímo či nepřímo přispěli k jejímu vzniku. Poděkování patří vedení Ústavu zemědělských informací a ekonomiky za to, že nás podporovalo v našem dvouletém exkurzu do světa základního výzkumu, který přitom nepatří k hlavní pracovní náplni ústavu. Dále děkujeme Věře Majerové, která se s kritičností a nadhledem sobě vlastním ujala recenzování knihy. Za cenné rady a konzultace děkujeme Haně Librové, Michalu Lošťákovi a Filipu Chvátalovi. Za výbornou společnost a inspirativní myšlenky bychom chtěli poděkovat kolegům, se kterými jsme trávili čas na kongresech Evropské společnosti pro rurální sociologii, zejména Janě Lindbloom, Elisabete Figueiredo a László Kulcsárovi. Poděkování patří všem respondentům z výzkumu MAS Moravský kras, kteří ochotně věnovali čas našim otázkám. Konečně patří náš dík Zdeňku Granátovi a jeho kolegům z Centra pro studium demokracie a kultury, kteří se postarali o to, že tuto knihu dnes fyzicky držíte v rukou.

1 ÚVOD: PŘÍBĚH ČESKÉHO VENKOVA

Tato kniha vypráví příběh českého venkova v jednom období jeho trvání. Vypráví jej z určitého hlediska, místy nesouvisle, některé prvky zdůrazňuje a o jiných hovoří jenom okrajově – tak jak to u příběhů bývá. Sociologická perspektiva přitom není a priori perspektivou příběhovou. Naopak, hledat sociologická vysvětlení znamená rozbít ustálené příběhy, zpochybňovat jednoduché zápletky a vnášet nejistotu do důvěrně známých světů. Řídit se tímto imperativem při zkoumání českého venkova znamená studovat celou řadu vlivů a faktorů, které venkovu propůjčují tvář. Znamená to psát o geografii venkova, o jeho demografickém vývoji, jeho ekonomice, o politických rozhodnutích, která venkov poznamenávají, o kulturních artefaktech, které jsou na venkově vytvářeny, o hodnotách, které venkov v našich očích zhodnocují či devalvují, a o řadě dalších proměnných. Podoba venkova, jeho význam a hodnota ve společnosti jsou tedy výsledky sítě vlivů, jejíž komplexita nám znemožňuje popsat tyto vlivy v jejich úplnosti. Přesto je naší povinností hledat obecné principy. V síti aktérů, předmětů, pojmů, symbolů a jejich vztahů se opakují určité prvky a tyto prvky mají podobu příběhu, kterým český venkov v období transformace prošel. Tento příběh je viditelný z určité teoretické a metodologické perspektivy a není vyloučeno, že z jiné perspektivy se bude jevit jinak. Právě v tom však spočívá hodnota paradigmatické vědy: různost perspektiv stimuluje kritické myšlení, objevuje pro něj nové horizonty a nenechá jej ustrnout na zažitých pravdách. Budeme rádi, pokud se příběhu českého venkova, který v této knize vyprávíme, podaří k tomuto procesu přispět.

Příběh, o němž zde hovoříme, se týká významu venkova v naší společnosti a hodnot, které venkovu přepisujeme. Ukážeme v něm, jak se význam venkova měnil v souvislosti s proměnami společenského uspořádání a jaká očekávání společnost na venkov kladla. Je přitom zřejmé, že od konce druhé světové války prošla tato očekávání řadou změn, jejichž vliv je na venkově viditelný dodnes. Od vysídlení němec-

ky mluvící populace a následného dosídlování pohraničních oblastí, přes trauma násilné kolektivizace a úplné rozrušení sociálního řádu venkova, po byrokratické rozparcelování venkova skrze zavedení střediskové soustavy obcí, prošel československý venkov řadou otřesů, které jej dalece vzdálily od idylického mýtu „tradičního venkova“. Na konci 80. let pozorujeme venkov, jehož role ve společnosti je zcela závislá na zemědělské výrobě: rozvoj venkova je veden snahou udržet zde kvalifikované zemědělské pracovníky, politika sblížení města a venkova se pokouší na venkov vnášet aktuální inovace z oblasti bydlení a spotřeby. Centrálně plánovaná ekonomika připisuje venkovu *funkce* a *úkoly*, které z největší části souvisí se zemědělstvím, a hierarchizuje vesnice podle jejich plánovaného rozvoje.

Rok 1989 přináší prudkou změnu. Zemědělství ztrácí svou pozici strategicky důležitého odvětví a jeho produkce prudce klesá, zemědělská družstva prodělávají významné změny, některá se rozpadají či ukončují činnost. S úpadkem zemědělství se z venkova vytrácí hlavní zdroj jeho legitimacy a jeho významu pro státní politiku. Na úrovni samotných venkovských sídel navíc dochází k diferenciaci. Se ztrátou „zemědělského monopolu“ začínáme hovořit o venkově suburbánním, o venkově odlehleém nebo rekreačním. Akademické kruhy hledají nové definice venkova a sestavují typologie diferencujícího se venkovského území. Státní politika ve stejné době hledá nový základ pro svou legitimitu: jaký nový význam venkovu připsat? Co má být leitmotivem vztahu společnosti k venkovu? Objevují se vlivné figury „obnovy venkova“ či „multifunkčního venkova“, jejichž obsah je předmětem diskusí v decizní či akademické sféře. Do těchto diskusí promlouvají i zájmové a lobbystické organizace. Otázka „co je to venkov“ se klade i na úrovni laického diskurzu, v produktech masové kultury a v oblasti trhu: venkovskost se stává tržním atributem, který nabízenému zboží propůjčuje auru tradice, poctivosti a autenticity. Výsledky soutěže Vesnice roku každoročně přinášejí do médií obrazy venkovské idylly a pozitivních hodnot, které jsou s venkovem spjaty.

Se vstupem země do EU a s přípravami na něj nabývá venkov nových významů, které plynou ze společného rámce evropské politiky. Venkovské oblasti se definují prostřednictvím nových kritérií a jejich problémy jsou artikulovány v novém jazyce. Vize o venkovu jako no-

siteli celospolečenské funkce jsou nahrazeny důrazem na rozvoj zdola, na základě iniciativy a spolupráce venkovských aktérů samotných. Modelovým příkladem tohoto rozvoje je program LEADER, v jehož rámci venkovské oblasti definují své hranice, svou identitu, své tradice a své hodnoty. Více než cokoliv jiného je právě LEADER symbolem procesu *vynalezení venkova*, který dal název celé této knize. Venkov v tomto procesu není vynalezen *ex nihilo*, ale stává se nositelem významů, které jsme dříve neznali. Co vlastně označuje pojem venkov? Jaké jsou problémy a potřeby venkova? Jaký je jeho potenciál? Jak lze venkov zhodnotit na trhu? Co musí pro venkov udělat stát? Co venkov nabízí obyvatelům velkých měst? Odpověď na všechny tyto otázky se za poslední čtvrt století změnila – a to máme na mysli, když mluvíme o vynalezení venkova. Společnost pro sebe venkov objevuje, vynalézá jej a přetváří jej, tak jako přetváří samu sebe.

Abychom pochopili procesy, jejichž hlavními proměnnými jsou význam, hodnoty, očekávání či funkce, musíme zvolit teoretickou perspektivu, která je vůči těmto proměnným citlivá. V této knize kombinujeme řadu teoretických a metodologických přístupů, na prvním místě mezi nimi je však přístup konstruktivistický, který přistupuje k venkovu jako k něčemu, co *se vytváří* (tedy ne k něčemu, *co je*). Venkov je utvářen, definován, z významňován a vynalézán. Tento přístup, stejně jako další přístupy ke studiu venkova, představíme v kapitole 2, která se bude zabývat různými tradicemi v oblasti sociologie venkova, jejich vývojem a vzájemnou interakcí. Představíme zde deskriptivní, funkcionální, politicko-ekonomické a další přístupy ke studiu venkova a poukážeme na jejich vývoj a jejich teoretický dosah. Zvýšenou pozornost budeme věnovat přístupům kulturním a konstruktivistickým, které, jak již bylo řečeno, z velké části utváří teoretické pozadí této analýzy.

Ve třetí kapitole se zaměříme na český venkov z hlediska jeho vývoje. Načtneme v hrubých obrysech poválečný vývoj venkova s důrazem na vnější zásahy do jeho fungování. Detailněji se zaměříme na období konce 80. let, tedy období, které bezprostředně předcházelo změně režimu a společenské transformaci. Budeme sledovat vztahy venkova a měst a politické pokusy o jejich „sblížení“, zdokumentujeme a vysvětlíme vazbu mezi venkovem a zemědělstvím a poukážeme na

instrumentální přístup, který je pro politiku vůči venkovu na konci 80. let charakteristický. Ve druhé části kapitoly se budeme podrobně věnovat „rozvodu“ venkova a zemědělství na začátku 90. let: ukážeme bezprostřední dopady přechodu k tržnímu modelu hospodářství do zemědělského sektoru a střednědobý vývoj vyhasínajícího vztahu mezi venkovem a zemědělstvím v 90. letech.

Čtvrtá kapitola se zaměří na porevoluční venkov řečí čísel, klasifikací, definic a typologií. Čtenáři v ní nabídneme přehled nejužívanějších definic venkova a kritérií, která jsou v těchto definicích obsažena. Zdůrazníme diferenciaci venkova po roce 1989 a odlišné cesty, kterými se různé vesnice a venkovské regiony vydaly. Akademická sféra se tento proces snaží zachytit pomocí různých typologií venkova, o nichž bude v této kapitole také řeč. Jako příspěvek do této diskuse představíme vlastní metodiku studia diferenciaci venkovských obcí, postavenou na kritériu dojezdnosti. Vysvětlíme, jak lze s pomocí této metodiky stanovit kategorie příměstského a odlehlého venkova a jak se tyto kategorie liší z hlediska základních ukazatelů.

V páté kapitole se dopracujeme k tomu, jak byl venkov po roce 1989 „vynalézán“. Kapitola je postavena na třech samostatných studiích, které dohromady pojí problém „sociální konstrukce venkova“. V analýzách (a) expertního diskurzu o venkovu, (b) fungování místních akčních skupin a jejich identitní politiky a (c) každoroční soutěže Vesnice roku se opakuje stejné téma: co to znamená venkov a venkovskost, kdo a jakým způsobem těmto pojmům připisuje význam a jak se tyto významy zpřítomňují v každodenním světě.

2 VENKOV JAKO SOCIOLOGICKÝ POJEM

V této kapitole nabídneme čtenáři přehled v základních paradigmatech rurální sociologie v kontextu jejich chronologického vývoje. Budeme sledovat vývoj sociologie venkova od sociologických klasiků po současná témata, přičemž důraz bude kladen na kulturní, sociálně-konstruktivistické přístupy, které tvoří podstatnou část teoretického pozadí této knihy. Zvláštní pozornost budeme věnovat i současné české produkci v oblasti sociologie venkova.

2.1 Venkov a rurální sociologie

Identifikace toho, co je to venkov a jaké procesy jsou s ním svázány, je otázkou, která vědce zaměstnává již více než sto let. Na tomto místě představujeme v základních obrysech vývoj, kterým prošla rurální sociologie. Zmíněny budou nejvýznamnější milníky, které určily směr budování svébytné sociologické disciplíny – rurální sociologie, sociologie venkova –, a představeny hlavní koncepce, které její vývoj utvářely a v současnosti tvoří. Jelikož se zaměřujeme na obecný vývoj rurální sociologie, je hlavní pozornost věnována hlubším proměnám mezinárodní rurální sociologie. V závěru je naznačen vývoj sociologie venkova v ČR.

Vznik disciplíny a pochopení proměn, ke kterým v průběhu uplynulého století docházelo, není možný bez kontextu vývoje dvou odlišných společností, ve kterých sociologie venkova a později sociologie zemědělství krystalizovaly – americké a evropské. V návaznosti na problémy a politické cíle, které si tyto společnosti vytyčily, je nutno chápat přístupy a pojetí, které se zde vynořovaly a které rurální sociologie brala za své. Z důvodu zájmu americké sociologie venkova o komunitu a komunitní studie je vhodné reflektovat práci dnes již klasických sociologů, kteří se nevěnovali tématu venkova přímo, měli však na další rozvoj disciplíny významný vliv. Neodmyslitelnou součástí historického exkurzu je také poukázání na institucionalizaci

disciplíny, tvořenou ustanovením specificky zaměřených oborových organizací a také vznikem specializovaných periodik.

I přes stále problematické ujasnění toho, co to venkov či venkovskost jsou (či nejsou), kde se vyskytují procesy, který byly či jsou jako venkovské označeny, neztrácejí témata sociologie venkova ani v současnosti na svém významu a aktuálnosti. Ať již pojmáme venkov jako prostor deskriptivně ustanovený nebo spíše jako sociální reprezentaci, jak je vidno v dalších kapitolách knihy, s kategorií venkova je v akademickém diskurzu stále hojně nakládáno. Své uplatnění nachází i v politických dokumentech a je artikulován nejrůznějšími zájmovými organizacemi či sociálními hnutími. Ve stále větší míře se také „venkov“ stává označením a nástrojem, který získává na významnosti v tržním prostředí (viz kapitolu 5.2).

Porozumění tomu, jak se na jedné straně proměňoval zájem rurální sociologie o tento fenomén a na straně druhé jak jej sám spolukonstituoval, je jedním z předpokladů k pochopení aktuální situace. Zároveň slouží jako kompas pro další teoretické i praktické využití.

2.2 Inspirace sociologie venkova

Přes odlišné paradigmatické přístupy, stejně jako oblasti zájmu, na něž upírají svou pozornost, shodují se současní producenti rurálně sociologických myšlenek v tom, že zrod disciplíny je možno spatřovat na americkém kontinentě na přelomu 19. a 20. století. Před tím, než se budeme věnovat těmto počátkům, je třeba v krátkosti zmínit alespoň tři ze sociologických klasiků, kteří měli na rurální sociologii významný vliv – Ferdinanda Tönniese, Émila Durkheima a Maxe Webera. Na koncepcích a myšlenkách těchto autorů započalo přemýšlení o venkově jako svébytném sociálním prostoru.

Jak zmiňuje Smith [2011], sociologie venkova se vyvíjela ve svých počátcích v poněkud komplikovaném vztahu k obecné sociologické teorii. Jedním z důvodů, proč došlo v roce 1937 k institucionálnímu oddělení americké rurální a obecné sociologie, byla rozdílná intelektuální orientace. Zatímco obecná sociologie zdůrazňovala diachronní vztah městského a venkovského prostoru, rurální sociologie kladla důraz na

synchronní, vzájemně nezávislé pojetí. Jak upozorňuje Newby (1977b) či Hillyard (2007), na vývoj amerických studií venkovského života měla velký vliv Tönniesova (1887) práce týkající se „pospolitosti“ a „společnosti“ (*Gemeinschaft* a *Gesellschaft*). Ve své práci Tönnies reflektuje narůstající vliv kapitalistického (urbánního) industrialismu, který měl značný dopad nejen na proměnu způsobů produkce a spotřeby, ale také na mezilidské vztahy. Dichotomii, kterou Tönnies ustavil a která zahrnovala také důraz na (prostorovou a sociální) imobilitu v případě pospolitosti, je však třeba chápat jako analytické ideální typy. Hillyard (2007: 15) zmiňuje, že toto Tönniesovo rozlišení bylo nepřiměřeně chápáno jako popis sociálního systému a jednotlivé jeho formy byly neadekvátně spojovány s venkovským či městským prostředím. Tönniesův vliv je ostatně zmiňován například ve spojitosti s prací Simmela (2002) či Redfielda (1947). Tato dichotomie a její autorem nezamýšlené sepětí s jedním z těchto prostorů je přítomna i u Émila Durkheima.

Jedná se o tu část jeho práce, ve které Durkheim analyzuje rozdílnost mezi mechanickou a organickou solidaritou (Durkheim 2004). Proměna, kterou procházela společnost vyrůstající na průmyslových základech a která souvisela s proměnou dělby práce a ekonomiky jako celku, přinesla i proměnu mezilidských vztahů a solidarity jako takové. Sociální homogenita společnosti založené na mechanické solidaritě postupem času mizí a právě dělba práce představuje nově se vyjevující sociální pojivo nahrazující kolektivní vědomí. Ve vztahu k dichotomii venkovského a městského prostředí interpretuje Durkheimovy úvahy Craib (1992: 66): „Mechanická solidarita není sama o sobě formou sociální struktury, ale je to forma solidarity, která je založena na segmentovaných společnostech – společnostech založených původně na klanu (příbuzenství), později ale založených na lokalitě.“ Především tato interpretace, která vnáší do Durkheimovy teorie geografický aspekt, je významná pro další představení toho, kam se část rurální sociologie na počátku 20. století obracela. Durkheimův vliv se ovšem na konci 20. století objevuje znovu, a to ve formě pojetí venkova jako sociální reprezentace, které odkazuje k jeho antropologii kolektivního vědomí, reprezentací (Moscovici 1976, Halfacree 1993).

Oběma zmíněným autorům – Tönniesovi a Durkheimovi – bylo později (minimálně v rámci části sociologie venkova) přisouzeno jako

shodné to, že jejich koncepty byly použity jako dichotomické kategorie, se kterými se pojila představa určitého prostoru a typ sociální organizace. Pospolitosť a mechanická solidarita byly spojovány převážně s prostorem venkova, zatímco společnost (Gesellschaft) s organickou solidaritou byla hledána a nalézána v prostoru měst. Jestliže se tyto koncepty staly jedním ze základních kamenů socio-kulturních definic venkova a měst, pak dílo Maxe Webera můžeme pokládat za inspiraci pro pojetí, které vnáší do (rurální) sociologie pojem kultury a ve spojení s analytickou konstrukcí ideálních typů umožňuje překonat rurálním sociologům dopady, které byly způsobeny specifickým pojetím výše zmíněných prací Tönniese a Durkheima.

Proč spojovat Maxe Webera právě s rurální sociologií? Weberovo dílo bylo ovlivněno dílem Tönniese. V jeho díle samotném je patrné rozlišení rurální společnosti a městského světa. Jak konstatuje Hillyard (2007:12), jeho pojetí rurální společnosti se podobá Durkheimově mechanické solidaritě, zatímco „hustota populace, vysoká hodnota půdy, silná diferenciacie pracovních míst“ připomíná organickou solidaritu moderních industriálních společností (ibid.). V jeho analýze panství a typologii jednání je zřejmé vědomí si proměn společnosti. Tradiční a účelově racionální jednání či racionální panství jsou viděny jako ideální typy a jejich výskyt je autorem stále vnímán jako diachronní, byť s převládající intenzitou těch druhých. Významný je Weberův (1970) zájem o vlivy kapitalismu na agrární poměry. Nejednalo se jen o najímání levnější zahraniční pracovní síly ve východním Prusku, které plynulo z proměn patriarchální formy pracovní závislosti v tržně dynamické kontrakty (viz Keller 2004: 249). Proměna od připsaných statusů a z nich vyplývajících omezení k individualistickému pojetí, vlastní volbě odejít z venkova za nejistou prací do urbanizovaných aglomerací, na rozdíl od Tönniese postrádá nostalgický pohled na změny, které začaly být sociology reflektovány na konci 19. století. Weber vnímá proměňující se sociální strukturu, odmítá ale pouhou determinaci společnosti ekonomickými silami. Ve svých pracích se zabývá tématem sdílených lidských hodnot a kulturních významů a jejich historických proměn. Zájem o tato témata a o porozumění tomu, jak se ustanovují, jak jsou řízena a jak je s nimi nakládáno, tvoří další část jeho práce o legitimitě panství a nechybí ani v jeho příspěvcích, které se týkají agrárních témat.

Koncepce, kterými Tönnies, Durkheim a Weber akcentovali společenské změny – Wagnerem (1993) definované pomocí konceptů osvobození a disciplinace a jejich historických proměn do podoby organizované modernity – se však nevěnovaly konkrétním typům osídlení. Celospolečenská transformace americké společnosti, jejíž nedílnou součástí byla postupná proměna zastoupení jednotlivých sektorů v ekonomice států a stále intenzivnější urbanizace, přinesla změnu i do sídel mimo města a nutnost na tyto změny reagovat v oblasti vědění i politického rozhodování. Následující kapitola v krátkosti představuje změny, které se odehrávaly ve Spojených státech amerických, a vzájemné sepětí těchto změn s ustanovováním rurální sociologie jako svébytné vědní disciplíny.

2.3 Počátky a institucionalizace americké rurální sociologie

Mnozí autoři upozorňují na to, že vznik rurální sociologie byl spojen s proměnou americké společnosti (Summers a Buttell 2000, Lowe 2010, Smith 2011). Na konci 19. století „zůstávali farmáři stabilními dodavateli levného jídla pro rozrůstající se armádu industriálních zaměstnanců.“ (Summers a Buttell 2000: 2426). Odliv obyvatelstva do měst byl zaznamenán a zkoumán nejdříve církvemi. Smith (2011: 11) k tomu dodává, že „stejně jako časná sociologie obecně, tak i časná rurální sociologie byla aplikovaná teologie i věda“. Jedním z prvních výzkumů byl *Impeding Paganism in New England*, který v roce 1892 provedl William DeWitt Hyde. O dva roky později byl na University of Chicago nabídnut první kurz rurální sociologie.

Na tomto místě je možno vidět institucionální prolínání církve a akademické sféry. Církevní představitelé reagovali na odliv obyvatel a s tím související změny. Na straně druhé se do výzkumu rurálních podmínek – ve smyslu narušení dříve fungujících komunit – zapojuje akademická sféra. Mimo tyto dvě strany se do procesu ustanovování rurální sociologie mohutně zapojila i další z mocných institucí – státní aparát. Základní momenty ustanovení akademické rurální sociologie shrnuje tabulka 2.1.

Tabulka 2.1: Základní mezníky americké akademické rurální sociologie

1894	kurz rurální sociologie na University of Chicago vedený C. R. Hendersonem
1903	na Michigan State University první Instruktor rurální sociologie Kenyon Butterfield
1905	založena American Sociological Society (později American Sociological Association = ASA)
1908	ustanovena President Roosevelt's Commision of Country Life
1912	na konferenci Federal Council of Churches avizováno založení sekce rurální sociologie při ASA
1914	John M. Gillette publikuje první rurálně sociologickou knihu Constructive Rural Sociology
1916	v rámci ASA venkovské problémy jako ústřední téma výroční konference
1921	oficiální zformování rurální sekce v rámci ASA
1922	první setkání rurální sekce
1925	přijetí Purnell Act – financování rurálního výzkumu v sociologii
1928	prezidentem ASA zvolen John M. Gillette, zástupce rurální sekce
	výroční konference ASA na téma The Rural Community
1935	počátky úvah o oddělení rurální sekce z ASA
	založen časopis Rural Sociology
1936	vyšlo první číslo časopisu Rural Sociology
	ustanovena rada pro oddělení rurální sekce od ASA
1937	ustanovena rada Rural Sociological Society
1938	samostatné fungování Rural Sociological Society

Zpracováno podle: Smith (2011) a <http://www2.ca.uky.edu/snarl/rss/> (web Rural Sociological Society – Historian website).

Proměna americké společnosti vedla ke zvýšenému zájmu nejen o to, jaké nové podmínky se objevují v industriálních aglomeracích, ale také o oblasti, z nichž pracovní síla přicházela. Narušení tradičních komunit představovalo demografický problém v oblastech, kam pracovní síla mířila, nebezpečím ale bylo také potenciální narušení zásobování obyvatel potravinami. Vznikaly kontrasty mezi obyvateli původně osídlených oblastí a oblastí, které ležely na železničních tratích a byly tak přístupné pro další industriální rozvoj. To vzbudilo zájem na straně reprezentantů politické sféry.

Americká sociologie čerpala své inspirační zdroje z pragmatické filozofie Johna Deweye. Vědění mělo v tomto pojetí sloužit praktickým

účelům, jako nástroj predikce a řešení problémů. Vzátaženo na rurální sociologii, poznatky, které byly získány, měly sloužit ke zlepšení života a životních podmínek venkovských obyvatel a farmářů. Sanderson [1917: 445] cituje charakteristiku rurální sociologie optikou jednoho z tehdejších akademiků: „Obecně je to aplikovaná sociologie; speciálně se jedná o studium rurálních podmínek ve světle znalostí společnosti s cílem odhalit a doporučit způsoby k jejich zlepšení.“ Urbanizace, byrokratizace a centralizace moderní společnosti působily jako externí vlivy na komunity a farmy. Vzdělávací instituce měly poskytovat návod, jak danou situaci řešit (Lowe 2010: 313). Zvyšující se „přítomnost extralokálních sil na komunitu (vertikální integrace) ničila horizontální integraci komunit a vystavovala malá společenství mocné síle masové společnosti“ (Summers a Buttel 2000: 2428).

Rurální sociologie ve svém sepětí se státem dotovaným výzkumem, zaměřeným především na studium komunit, byla ve zvláštním postavení ještě v dalším ohledu, který měl významný vliv na její další směřování. Státem podporovaná síť akademických pracovišť, které se zabývaly rurální sociologií, spadala pod tzv. *land-grant college complex* (Sanderson 1917). Tento systém státem podporovaných vysokoškolských pracovišť byl napojen na síť experimentálních zemědělských stanic, které byly v každém státě a nabízely komunitám instrukce a praktické demonstrace v oblasti zemědělství a domácí ekonomiky (Lowe 2010: 313). Tato pragmatická orientace byla odrazem toho, že rurální sociologie byla ve značné míře záležitostí ekonomů, agronomů a dalších nesociologických oborů. Rurální sociologie a venkov byly oblasti, které ve výuce představovaly spíše okrajová témata. Pragmatismus se projevoval i v tom, že nedocházelo k budování obecné „velké“ teorie (Brunner 1957:150). Rurální sociologie byla až do Purnellova zákona (1925) vnímána jako součást převážné agronomických škol a „nebyla samostatnou disciplínou, ale aplikací sociologie na studium rurální společnosti“ (Bertand 1987: 86).

Další proměny a především problémy v americké společnosti způsobené Velkou hospodářskou krizí byly reflektovány v produkci tehdejších amerických rurálních sociologů. Do podoby akademických pracovišť institucionalizovaná rurální sociologie upevnila a posílila svou pozici, ve smyslu zvýšené finanční podpory z politických míst,

také s hospodářskými problémy. Její instrumentalita byla využita při výzkumech komunit, chudoby, nezaměstnanosti, sociální stratifikace, vzorců migrace mezi venkovem a městem a v agrárních výzkumech orientovaných na pronájmy půdy a pachtovné (Bertand 1987: 90, Lowe 2010: 315).

Specifickým momentem se z pohledu disciplíny stalo rozšíření hybridních odrůd rostlin, především kukuřice ve 30. letech (Ryan a Gross 1942), zvědečtění agronomických postupů a další rozvoj technologií a techniky, používaných v mechanizaci. Jak uvádí Crow (1998: 925) „lepší metody zvýšily genetickou kvalitu (efektivní selekci) a agronomickou praxi (lepším výběrem alternativních postupů)“. Výzkum inovací, osvojování a difúze (*adoption-diffusion research*) nabral na významnosti především ve 40.–50. letech (Summers a Buttel 2000: 2429, Ruttan 1996). S postupným využíváním nových technologií a techniky, plodin a postupů se proměňovala také struktura zaměstnanosti. Na své významnosti získal tento směr v poválečném období v souvislosti s programy rozvoje jak v Evropě, tak i v zemích třetího světa v 60. letech. Do tohoto období, vzhledem k farmářské krizi na počátku 70. let, umísťují Gatrell a Gatrell (2000: 87) vrchol adaptačně-difúzního výzkumu.

Naznačení těchto institucionálně významných momentů je však třeba doplnit a propojit s výše uvedenými sociologickými klasiky. Zájem americké rurální sociologie o komunitu byl ovlivněn migračními procesy spjatými s industrializací tehdejší společnosti. Venkovské komunity byly chápány jako „města, která se mají teprve stát“ (Giddings 1902: 309). Koncepce, kterými do obecné sociologické teorie přispěli Tönnies a Durkheim, se tak staly něčím jiným, než co jejich autoři zamýšleli. Venkov „se stal“ důsledkem modernity a jeho vynoření se bylo nerozlučně spjata s rozvojem měst. Tönniesova pospolitost, stejně jako Durkheimova organická solidarita začaly být chápány jako vývojově nižší stupně, které měly proměnou ekonomických a sociálních podmínek dorůst do vyšších stádií. Venkov byl chápán jako forma jednodušší, primitivnější, jako nedostatečně rozvinutá komplexní společnost urbánních prostorů. V případě Tönniese byl nárůst měst viděn jako degradace společnosti. Pro Durkheima byly industriální městské komplexy centrem nové civilizace, která vyrůstala na základech obecné sociální transformace. Toto spencerovské porozumění historii později

přejaly i práce některých sociologů chicagské školy (Park, Wirth). Takto chápaná proměna společnosti vyústila do dvou protichůdných orientací, se kterými se k venkovu, respektive komunitám, přistupovalo. Jednalo se o přístup technokratický, moderně-pozitivistický a přístup idylizační, ochraně kritický. První z přístupů se obracel k osvícenství, druhý čerpal z romantismu. Pro první z nich byla imperativem modernizace, pro druhý tradice. Zapojení nové mechanizace, vědeckých přístupů a velkoplošné zemědělství bylo kladeno do kontrastu k tradičním postupům rodinných farem (Kirkendall 1986, Summers a Buttel 200, Smith 2011).

Tato dichotomická optika byla mírněna některými autory již v meziválečném období. Sorokin a Zimmerman (1929) na základě dat konstatovali, že je možné najít univerzální rozdíly v kulturních a sociálních charakteristikách, které závisí na velikosti populace a hustotě osídlení. Na základě těchto a dalších charakteristik (zaměstnání, sociální a teritoriální mobilita, mezipracovní migrace, sociální stratifikace, systém sociální interakce) definovali rurálně-urbánní kontinuum. Obdobně se vyjadřoval i Redfield (1947). Takto pojímané rozdělení sociálního prostoru odkazovalo ke geografickým specifikům, teritorialitě. Jak naznačují práce publikované po 2. světové válce, bylo toto oddělení spíše teoreticko-analytickým počinem, který s postupující komplexitou oslaboval svou pozici. I na přelomu století má však toto kontinuum, byť v jiném kontextu, v rurální sociologii své místo (Bell 1992). Ve Spojených státech svou roli sehrál odklon od silné intervencionistické politiky a zájem o sociální dopady, které přinesly rozvíjející se technologie v oblasti zemědělství (*adaption-diffusion research*). Na svém významu získával zájem o rozvoj zemědělství v méně vyspělých částech světa (*development research*). Nemalý podíl na proměně chápání venkovského a městského sociálního prostoru měla také sociologie venkova a zemědělství, která se začala prosazovat na evropském kontinentě. Na obou stranách však vlivně působilo pojetí venkova jako místa spojeného se zemědělstvím, které k sobě vázalo i specifické socio-kulturní charakteristiky obyvatelstva (Sorokin a Zimmerman 1929, Sorokin et. al 1930–1932). Výměna informací a vědění proměnila nejen praktickou stránku venkovských oblastí a zemědělství, zasáhla také akademickou sféru a politickou reprezentaci na obou kontinentech.

2.4 Poválečný vývoj sociologie venkova

V průběhu války byl ve Spojených státech zájem o vytvoření a posílení vertikálních struktur v rámci lokálních společenství a trénink jejich lokálních leaderů. Cílem byla možnost mobilizace obyvatelstva v případě potřeby. I v tomto procesu se aktivně účastnili rurální sociologové (Bertrand 1987: 90). Sewell (1965) upozorňuje na proměnu zájmu směrem k otázkám pracovní síly. Od komparativního výzkumu kvality života ve venkovském a městském prostředí se zájem obrací k materiálním a organizačním studiím.

Hofstee (1963: 331–332), prezident European Society for Rural Sociology založené v roce 1957, konstatuje, že rozvoj rurální sociologie v Evropě před druhou světovou válkou byl, ve srovnání s USA, omezený. Za hlavní příčiny považuje politickou nestabilitu (zejména vlivem fašistických diktatur) a také strukturu školství a akademických pracovišť, které se věnovaly venkovu a zemědělství. Evropská věda měla podle jeho mínění blízko k problematice venkova v podobě humánní geografie ve Francii, Agrarpolitiky v Německu či sociografie v Nizozemsku. Rozdíl mezi americkým a evropským akademickým přístupem k venkovu byl zakořeněn i v pojetí vědy samotné (Lowe 2010: 319). Amerika, se svou pragmatickou orientací a zájmem o každodennost lidí, kontrastovala s filozofujícím pojetím evropských autorů. Specifičnost a analytičnost kontrastovala s obecností a deskriptivností (Hofstee 1960: 3). Empiricismus, respektive jeho objevení se v evropském studiu venkova, proměnil samotná výzkumná témata i metodologické pojetí evropských výzkumníků (Lowe 2010: 319). Školská institucionální základna v Evropě postrádala také systém expertních agronomických stanic, které v USA v meziválečném období produkovaly agronomy směřující zpět na farmy vybavené moderní mechanizací.

Poválečná obnova západní Evropy, která byla v rukách státních aparátů, získala v USA silného spojence. Víra v naplnění „mentálního Marshallova plánu, (který) bude stejně tak efektivní, jako byl ten materiální“ (Hofstee 1963: 341), se ukázala jako oprávněná. USA nabídly pomoc materiální (ve smyslu financí a přístupu k mechanizaci), ale také vědění (ve smyslu přenosu informací, znalostí a inovací). Zlepšení zemědělských programů a zájem evropských rurálních sociologů

o ekonomické a demografické změny venkova posílil výzkum difúze a adaptace na nové podmínky (tedy *adaption-diffusion research*). Vstup technologických inovací a jejich přenos orientoval sociologické pole zájmu. Ne/dostupnost inovací a důsledky intervencionistické politiky obrátily pozornost k tématům politické ekonomie. Rurální sociologie se po období funkcionálně orientovaného přístupu zaměřila na otázky postavení zemědělství v kapitalistickém systému liberálních společností, zabírala se kritickou analýzou vlivů masové společnosti a vlivy na parciální sociální skupiny. Jedním z hlavních témat se stala kontrola zdrojů a distribuce vlastnictví a zisků (Summers a Buttel 2000: 2431). Západní rurální sociologie v Evropě začala svou pozornost obracet k zemědělství v době, kdy vlivem modernizace začal jeho význam z hlediska podílu na venkovské zaměstnanosti klesat. Ostatně nešlo ani tak o samotné zemědělství jako o ukázkou všeprostopujících sil, aplikaci kritického přístupu na specifické pole zájmu.

Vznik sociologie zemědělství a potravin, jako svébytného proudu rurální sociologie (Bonanno 2009), přinesl ještě jeden významný milník. Jeho kořeny je možno hledat v pracích autorů, kteří významně začali zpochybňovat oddělení venkovských komunit od světa měst. V roce 1966 se Pahl ptá, zda je možné oddělovat venkov a města v prostředí Velké Británie jako samostatné, objektivně existující entity. Namísto binární dvojice, za jejíž základ pokládá nepochopení práce Tönniese, začíná studovat sociální třídy, jejich postavení ve struktuře a možnost volby místa života: „jen střední třída má prostředky a volný čas k tomu, aby si zvolila ‚místa‘ k bydlení“ (Pahl 1968: 270). Ve své práci navrhuje opustit dichotomii venkov-město a namísto toho navrhuje pohled a vnímání procesů na úrovni lokality a státu, na úrovni mikro a makro. Začíná se objevovat zájem o otázky moci spojené s určitými sociálními třídami. V souvislosti s postupujícími proměnami ekonomického systému píše prezident Rural Sociological Society James Copp, že „není nic jako venkovskost a není venkovská ekonomika. To jsou pouze naše analytická odlišení, naše řečnické zařízení“ (Copp 1972: 519). Williams (1973), analyzující literární protiklady obrazů venkova a měst, konstatuje, že ve Spojeném království nikdy města nežila od venkova odděleně. Tyto prostory byly propojeny na úrovni kapitalistické produkce a reprodukce sociálního řádu. Z pohledu konfliktualistické sociologie

Williams nahlodává tezi o možné dichotomizaci a analytické separaci. Identifikovaná idealizace rurálna a pastorální ochrana odkazují k tomu, co je jinde v knize pojmenováno jako idylizační a deprivací optika (viz kapitoly 5.1.1 a 5.3.2).

Newby (1977a) přijímá částečně Pahlovo zpochybnění možností identifikace venkova, venkovskosti s určitým typem místa. Upozorňuje dále, že mnohé sociální instituce jsou lokálně založeny a vzájemně propojeny, a proto pokládá lokální sociální systém za hodný sociologického zájmu. Konstatuje, že „není venkovská populace jako taková; spíše jsou zde specifické populace, které se z různých, ale identifikovatelných důvodů ocitají ve venkovských oblastech“ (Newby 1977a: 100). Jednou z takovýchto specifických skupin byli pro autora zaměstnanci v zemědělství. Idylizaci venkova, identifikovanou Williamsem (1973), zohledňuje ve své analýze postavení těchto pracovníků v rámci kapitalistického tržního prostředí liberálních společností. Zajímá se o paternalismus zaměstnavatelů, jejich ideologickou hegemonii a moc definovat situaci (Newby et al. 1978). Rozbor falešného vědomí zaměstnanecké třídy, které její postavení znemožňuje vidět sebe sama jako hůře placenou a s nízkým sociálním postavením, je předznamenáním významné orientace sociologie venkova – politicko-ekonomického přístupu.

Pokles významu zemědělství z hlediska ekonomiky států přinesl i další významné důsledky. Dvacet let před koncem století Newby (1980) píše, že pojem „venkov nemá sociologický smysl... žádná sociologická definice venkova není akceptovatelná“ (Newby 1980). Svou argumentaci rozvádí v pozdější práci (Newby 1985), která od zemědělství přechází k analýze proměn anglické vesnice. Soužití lidí v prostoru, kde byla většina lidí zaměstnána v jednom sektoru, vytvářelo i specifickou vzájemnou reciproční vazbu: „Obyvatelé vesnice vytvářeli komunitu, protože museli: byli vězni nejrůznějších omezení, včetně chudoby, tudíž se reciproční pomoc stala nezbytností.“ (ibid.: 154). Spojení obyvatel v jednom dominantním sektoru mělo za následek, že „venkovská obec vytvářela to, co je možné nazvat ‚zaměstnaneckou komunitou‘“ (ibid.: 157). Tato komunita, jejíž jednou z charakteristik bylo každodenní střetávání se v pracovním i mimopracovním čase, měla odlišné socio-ekonomické charakteristiky od majitelů pozemků a zemědělských podniků. S postupným oslabením zemědělství jako domi-

nantního sektoru zaměstnanosti se vynořuje další skupina – skupina migrujících do/z měst, která má taktéž odlišné sociálně-ekonomické postavení, zároveň ale proměňuje i sociálně-kulturní klima. V popředí jejího zájmu stojí bydlení a prostředí (*environment*) (ibid.: 168–169).

V průběhu 70. let je možné vidět jistou paradigmatickou změnu. Namísto strukturně funkcionálního přístupu se s tématy moci a dominance začíná prosazovat kritický přístup, který se pod vlivem neo-marxistické orientace obrací k problematice vlivu kapitalistického tržního systému a dopadům na sociální třídy. Nerovnosti, jejich udržování a přetváření se stává předmětem analýzy nejen v obecné sociologii, ale i v publikacích sociologů zemědělství a venkova. Sociologie zemědělství se orientuje na vertikální systém produkce potravin, na vlivy států při regulaci mezinárodního volného trhu tvořeného nadnárodními společnostmi. Do centra zájmu se dostávají marginalizované a utlačované třídy a skupiny a také témata rozvoje (periferních) regionů.

Jak uvádí Friedland (2010: 74), mainstreamová sociologie neprojevovala o zemědělství na konci 70. let velký zájem. Rurální sociologie, která se tématu věnovala, neviděla zemědělství jako cluster industriálního produkčního systému. Editorský počín Buttela a Newbyho (1980) posílil téma politicko-ekonomických souvislostí. Propojení státních politik rozvoje, které měly vlivy na strukturální proměnu sektoru a kvalitu prostředí venkova, diskutoval Buttel (1980). Navrhuje podporu malých firem/farem, decentralizaci řetězce a podporu firem, v nichž mají zaměstnanci kontrolu. Bonanno (2009) upozorňuje, že oblast zemědělské produkce byla zkoumána ze dvou hlavních pozic. Práce orientované neo-marxistickou perspektivou se zajímaly o koncentraci kapitálu a moci v kapitalistickém zemědělství na úkor pracovní síly, o vliv a postavení státu (Friedland, Barton, Thomas 1981). Stranou nezůstaly otázky zemědělsko-potravinářského systému a vlivy, které na tento systém měly biotechnologie (Buttel 1986). Druhým pohledem na zemědělství byly práce inspirované konstrukcionismem, reprezentované pracemi van der Ploega (1985, Long a van der Ploeg 1989, van der Ploeg a Long 1994), které odmítají strukturální a ekonomicko-politický determinismus a obohacují rurální sociologii o přístup, který reflektuje rozhodování a jednání samotných aktérů (*actor-oriented approach*). Tento přístup je stále využíván v případech rozvojových intervencí a jeho

prvky je možno vidět i v současné politice venkova EU. Zájem o výběr a organizaci vlastních praktik aktérů v prostředí institucionálních a strukturálních omezení je doménou sociologie rozvoje (Long 1990).

Cloke (2006) pokládá politicko-ekonomický přístup k venkovu za jeden ze tří možných. Funkcionální koncept venkovskosti je naplňován vzájemným vztahem místa, krajiny, společnosti a její „existence“. Tato malá sídla, nalézající se v rozsáhlé krajině, jsou charakteristická existencí sdílené identity. Charakteristické je pro ně intenzivní využívání půdy, zejména zemědělstvím a lesnictvím. Stejně tak je charakteristické i funkcionální pochopení měst jako polarity či kontinua venkova. Problematičnost empirické práce je v arbitrárnosti vybraných indikátorů a tvorbě indexů venkovskosti (Cloke 1977). Druhý z přístupů klade důraz na širší politicko-ekonomické souvislosti a venkovské (či urbánní) oblasti (ať již jsou identifikovány jakkoliv) zapojuje do globálních, především ekonomických, procesů. Koncept politické-ekonomie neuznává odlišení venkova jako teritoriálně ukotvené entity, neboť ekonomické procesy nejsou oddělitelné pro venkov a ne-venkov – je možné poukázat na to, že kapitalistická ekonomika neuznává hranice, je neprostorová. Specifická koncentrace moci (u vlastníků půdy, mezinárodních obchodních a finančních společností v případě agri-food komplexu) prohlubuje vertikální diferenciaci společnosti a v případě vztahů mezi vlastníkem a zaměstnancem není ve městech a na venkově tak podstatný rozdíl. Tento konfliktologicko-generalizující přístup na nějaký čas „vyprázdnil“ předmět rurální sociologie, až do doby, kdy se venkovskost stala „dimenzí“. Tato dimenze, vyplývající z uspořádání způsobů regulace a societalizace (Walby 2009: 450), je souborem vztahů a institucí produkujících strukturální koherenci v určitém čase a na určitém místě (Harvey 1985). Rurální dimenze se znovu stala myslitelnou (Cloke a Goodwin 1992), jelikož v určitém místě a čase se něco jako venkov, venkovskost označuje. Přes zájem o hmotný svět lidí a jejich prostředí i přes vlivy ekonomické a politické liberalizace poválečných let se rurální sociologie dostává k ne-sdíleným významům a reprezentacím, identitám, rozdílům a odporu. Tedy k vědě „zasažené“ kulturním obratem (Cloke 2006: 22). O třetím přístupu, sociálně konstruktivistickém, který čerpá z kulturního obratu a akcentuje sociální reprezentace, pojednává následující podkapitola.

2.5 Kulturní obrat a rurální sociologie na přelomu tisíciletí

Za jednoho z proponentů myšlenky venkova jako sociální reprezentace bývá považován Mormont (Hruška 2014: 589). Ruralita pro něj „není věc nebo teritoriální jednotka, ale je odvozeninou sociální produkce významů... je to kategorie myšlení... kategorie, kterou každá společnost uchopuje a rekonstruuje... a tato sociální konstrukce... definuje objekt sociologie venkova“ (Mormont 1990: 36–40). Z tohoto pojetí je zřejmý odklon od materializované představy venkova. Ještě nepojmenován, vyjevuje se zde jeden ze zásadních obrátů, který postihl (rurální) sociologii posledních dekad.

Když v roce 1963 hovořil Hofstee (1963: 339) o nutnosti evropské sociologie venkova pojímat kulturu jako nezávislou proměnou, upozorňoval především na rozdílnost vůči americké rurálně sociologické produkci. Tamní sociologové si všímali kultury masové společnosti, která byla chápána jako homogenní. Subkultury byly přenechány antropologům. Oproti tomu se Evropa lišila nejen strukturálně-deskriptivními charakteristikami (velikost farem, úroveň vzdělání, stupeň urbanizace či věk farmářů), významné byly rozdíly i mezi regiony. Nástupcem Hofsteeho se stal van der Ploeg, který se, jak bylo uvedeno výše, zaměřoval na jednání aktérů. A právě propojení významů a jednání aktérů a sociální struktury předznamenalo kulturní obrat. V tomto smyslu je významná Giddensova strukturační teorie, která upozorňuje, že zatímco struktura (praktika) poskytuje zdroj pro sociální jednání (praxi), může být toto jednání realizováno pouze skrze interakci sociálních aktérů (Giddens 1984, Nash 2001). Významný je ale také post-marxistický příspěvek inspirovaný Gramscioho teorií z produkce Laclau a Mouffe (1985). V jejich pojetí je struktura konstruována skrze artikulaci a reartikulaci identit, je kulturně konstruovaná (Nash 2001: 78–79). Post-strukturální a postmodernistické teorie, společně s teorií diskurzu se staly základem pro kulturní obrat v (rurální) sociologii, geografii a dalších sociálních a humanitních oborech (Alexander 2003).

Za hlavní charakteristiky kulturního přístupu jsou považovány desocializace, dematerializace, depolitizace a dekonstruktivismus (Cloke 2006: 22–23). Zájem o intersubjektivní významy, symboly, text, emoce, identitní politiky, odklon od zkoumání socio-politických bojů, to

vše jsou charakteristiky věd, které přijaly optiku tvořenou kulturním obratem. Jaké důsledky měl tento obrat pro rurální sociologii a pojetí venkova? Jaká pojetí venkova se začala v akademické produkci vynořovat a kam byl přesměrován zájem rurálních sociologů?

Murdoch a Pratt (1993) volají po přechodu od zkoumání venkova k post-venkovu, který by obsahoval zaměření na moc, s níž aktéři ustanovují svou vizi rurality a zaměřují ji na druhé. Halfacree (1993) sumarizuje deskriptivní přístupy k vymezování venkovů a rurality. Identifikuje šest typů deskriptivních definic venkovů: statistické, administrativní, z hlediska zastavěného území, funkčních regionů, z hlediska zemědělskosti a populační velikosti a hustoty. Tato vymezení podrobuje kritice právě s ohledem na nutnost volby vstupních proměnných a stanovování hranic pro určení venkovskosti (viz také Cloke 1977). Socio-kulturní definice, založené na konceptualizaci prostoru a rurální lokality, odmítá z důvodu jejich implicitní dichotomizace na kategorie urbánní–non-urbánní. Předmětem jeho zájmu nejsou mocenské vztahy. Na základě kritického zhodnocení Moscoviciho (1976) teorie sociálních reprezentací navrhuje přistupovat k ruralitě a venkovům jako k sociálním reprezentacím, jelikož se jedná o „slova a koncepty, které jsou používány a chápány lidmi v každodenní řeči“ (Halfacree 1993: 29). Sociální reprezentace, vycházející z Durkheimovy antropologie kolektivních reprezentací, jsou mentálními konstrukty. Skládají se z konkrétních obrazů i abstraktních konceptů, jsou ikonické a symbolické, jsou jak referenční, tak anticipatorní, kreativní a transformační, dynamické, vždy-adaptabilní na nové podmínky. Jsou sociálně vytvářené v procesu komunikace, interpersonálně sdílené a předávané jazykem (ibid.: 29–31). Později Halfacree (2006) materiální (tvrdé) a ideální, imaginární (měkké) pojetí venkova spojuje do vzájemně propojeného, nedualistického konceptu, do své triády totální rurality.

Tato triáda, označovaná Clokem (2006: 24) jako hybridní model venkova, byla inspirovaná Lefebvrovou konceptuální triádou porozumění prostoru v moderním ekonomickém systému (Lefebvre 1991) a zahrnuje 1. venkovské lokality, 2. formální reprezentace venkova a 3. každodenní životy venkova (Halfacree 2006: 51).

1. Venkovské lokality v podobě materiálního prostoru jsou konstruovány, vnímány a přetvářeny lidmi, kteří prostor jako venkovský

definují. Politicko-ekonomická orientace předchozího období lokality v podstatě nepotřebovala. Také kulturní obrat se lokalizace zříká. Nicméně je zřejmé, že rozvíjející se venkovská turistika nebo produkce regionálních (a často s venkovem spojovaných) produktů musí reflektovat svůj referenční bod. Bell (1992) také připomíná, že pokud stále existuje reprezentace duality venkova a města a tato dichotomie slouží i jako identitní základ, je třeba tento fakt zohlednit. 2. Formální reprezentace venkova jsou ustanovovány těmi, kteří mají vliv a moc venkov či venkovskost definovat. Jedná se o plánovače, držitele politické moci, byrokraty, ale i zájmové skupiny, které v tomto prostoru operují nebo operovat chtějí. Halfacree (2006: 51) upozorňuje, že „tyto reprezentace referují ke způsobům, jak je ruralita zarámována v rámci procesu (kapitalistické) produkce... jak je venkov komodifikován v termínech směnných hodnot. Označení a legitimizace jsou v těchto procesech významné“. 3. Nekoherentnost a roztržiténost charakterizují každodenní životy venkova. Patří sem materiální i ideální části venkova, je to oblast, která je ovlivňována vnímáním, emocemi, postoji a významy, které jsou přítomny v každodenních aktech. Ukázkou aplikace této triády na příkladu socialistického Československa představuje Hruška (2014: 594–596).

Zkoumání venkovů jako typu sociální reprezentace vedlo k obratu pozornosti také ke studiu diskurzů rurálna, v jejichž rámci jsou tyto reprezentace ukotveny, utvářeny a reprodukovány. Jones (1995: 38) rozeznává čtyři: laický, který navíc zahrnuje osobní diskurz a točí se kolem reflexivního self; populární, vytvářený prostřednictvím médií a jiných kulturních struktur; profesionální, kam řadí výpovědi a jednání těch, kteří se tímto prostorem zaobírají z hlediska své práce (politici a decision-makeři, plánovači, novináři, kteří sdílejí agendu, sítě, časopisy atd.); akademický diskurz těch, jež se na objekt zaměřují v rámci kumulace vědění. Frouws (1998) identifikoval v nizozemském prostředí diskurzy: agro-rurální (zaměřený na aktéry zemědělského sektoru a vlivy restrukturalizace venkovské ekonomiky); utilitaristický (kde je akcentována volná soutěž na trhu); hedonistický (upřednostňující diverzifikaci venkovské ekonomiky, rozvoj venkova prostřednictvím bottom-up přístupu a zaměřující se na regionalizace produkce a spotřeby). Diskurz je v jeho pojetí soubor sociálních reprezentací, forma reinterpretae minulého a potenciál pro způsoby řešení budoucího.

Duenckman (2010) identifikoval v Německu idylický, reformně-orientovaný a antikonzervační pohled.

Tato rozlišení naznačují, že venkov není pojímán jako objektivní entita existující nezávisle na sociální produkci vědění a imaginaci. Jde o formu vědění, o praktiky, o moc ustanovovat termín, dodávat mu významy a konotace, institucionalizovat je v podobě institucí i praktik. Jak dále uvádí Jones (1995: 45): „Akademické diskurzy mají tendenci být konceptuálně specifické, ale prostorově generalizované; naproti tomu, laické diskurzy jsou konceptuálně generalizované, ale prostorově specifické.“ Akademické diskurzy mají „zahrnovat bottom-up, deskriptivní, narativní přístupy, které čerpají z laických diskurzů, stejně jako top-down, teoretické, explanatorní přístupy, které normálně dominují“ (ibid.: 47). Obsah, význam, smysl je pojmu venkov dodáván v rámci diskurzivní konstrukce, je transformován, rekódován a využíván k dosažení cílů jednotlivých aktérů.

Výše zmíněnou argumentaci přijímá také Bell (2007), který rozlišuje vědecké epistemologie venkova na *first rural* (venkov jako prostorový moment, jako materiální aspekty sociální, ekonomiky a environmentálních prvků) a *second rural* (venkov jako ideální moment, jako sociální reprezentace). *Second rural* je inspirován výše zmíněným kulturním obratem (Cloke 1997) a viděním venkova a rurality jako sociálních reprezentací (Halfacree 1993). Materiální i ideální venkov jsou napojeny na různé diskurzy. Materiální venkov při volbě proměnných a kritérií, které ho mají ustanovovat, ideální venkov jako „hlasitě“ artikulované a definované představy.

Kulturní přístup k venkovu jako souboru sociálních reprezentací aplikují v empirických studiích i další autoři. Little (1999) se vyjadřuje ke „kulturnímu obratu“, sociálním re/konstrukcím a reprezentacím rurality a identit a upozorňuje na nutnost všimnout si i interpretací „rurálními druhými“, kteří v tomto prostoru postrádají moc (v jejích různých podobách – ekonomická, politická, symbolická); Philips et al. (2001) zkoumáním symbolické rurality v britských médiích zjistili, že reprezentace rurality často re/produkuje třídní identitu; Rye (2004) se zabývá konstrukcí obrazů venkova mezi mladými Nory a upozorňuje na strukturální vlivy při percepci a reprezentaci rurality; Zografos (2007) využívá Q metodologie pro zkoumání role sociálního podni-

ku v regeneraci venkovského Skotska a místo tohoto typu podniku v rámci agro-rurálního, utilitaristického a hédonistického diskurzu. Vepsäläinen a Pitkänen (2010) se věnují reprezentacím post-produktivistického venkova ve Finsku a konstatují, že prostor druhého bydlení je v rámci laického a mediálního diskurzu viděn jako bydlení v divočině, jako naplnění tradičního venkovského života v prostoru, který je využíván pro konzumní a volnočasové aktivity. Venkov se jejich optikou stává „stále více závislým na konstrukci svého významu“ (ibid.: 195; viz též kapitolu 5.3.2).

Z výše naznačeného je patrné, že se venkov, jako sociální reprezentace re-produkovaná v procesu sociální konstrukce a vyjednávání v rámci různých diskurzů, stal nejen významným konceptem materiálním, vztahovým či symbolickým. Jak upozornil Bell et al. (2010), je třeba vnímat jej i jako aspekt politický. Na makroúrovni, v rámci intervencionistických zásahů státu je třeba přemýšlet a zkoumat podpory, které do tohoto prostoru (obvykle vymezeného deskriptivními proměnnými) směřují. Na mikro úrovni je pak významnou otázkou představa, reprezentace venkova prostřednictvím individuálních aktérů a nových sociálních hnutí. Individuální aktéři odvíjejí a přizpůsobují své jednání tomu, jak je venkov jejich optikou nazírán. Rozhodování o přestěhování se, pořizování druhých domovů jako výraz amenitní migrace, tato jednání mají blízký vliv k tomu, jak je venkovský prostor a život v něm definován jejich optikou. Na úrovni sociálních hnutí je pak venkov jako politická kategorie předmětem vyjednávání a obrany (viz kapitolu 5.1.2). S oběma těmito koncepty je také úzce svázána reprezentace venkova jako místa ideálního či deprivovaného (viz kapitolu 5.1.1). Rurální sociologie, přestože neopustila ani další, dříve zkoumaná témata, zahrnula na přelomu tisíciletí do svého zorného pole také jemnější kulturní přediva, s jejichž pomocí je venkov re-konstituován.

2.6 Porevoluční příspěvky k české rurální sociologii

Vzniku sociologie venkova a zemědělství v českých zemích se věnuje například práce Majerové a kol. (2003a: 97–102). Ukazuje se, že v produkci českých autorů studujících venkov dominují deskriptivní pří-

stupy, zřídka se objevují socio-kulturní definice. Politicko-ekonomické aspekty byly akcentovány v meziválečném období. Pojímání venkovů jako sociálních reprezentací není rozpracováno téměř vůbec. Tato situace je dílem způsobena podřadným postavením rurální sociologie v období totality (Pátek 2004).

Deskriptivních charakteristik používá ve svých vymezeních např. Český statistický úřad (2008), který definuje na úrovni obcí venkovskost podle počtu obyvatel, hustoty zalidnění, podle statusu obce, vzdálenosti ke krajskému městu, podílu bytů v zástavbě obce, případně dynamikou těchto ukazatelů (podrobněji viz kapitolu 4). Národní strategický plán rozvoje venkova ČR na období 2007–2013 využíval k definování venkova metodiky OECD (2006), která je založena na kritériu hustoty osídlení. Strategie regionálního rozvoje ČR pro období 2007–2013 vymezuje, podobně jako Program rozvoje venkova na období 2007–2013, venkovské obce počtem obyvatel (do 2 000). Návrh Strategie regionálního rozvoje ČR pro období 2014–2020 pak venkov a venkovské oblasti definuje jako: „Prostor, který zahrnuje jak krajinu, tak i venkovská sídla. Charakteristická je menší intenzita sociálně ekonomických kontaktů a menší hustota vazeb mezi jednotlivými subjekty, které se ve venkovském prostoru pohybují. V českých podmínkách je venkov zpravidla vymezován jako soubor venkovských obcí, kdy statistickou hranicí pro jejich vymezení je 3 000 obyvatel.“

Perlín (1998) vymezil šest typů venkovského prostoru Česka na úrovni okresů na základě sledování proměn počtu obyvatel a vybraných socioekonomických ukazatelů. Jeho multikriteriální definice zahrnuje historické, sociální, ekonomické a fyzicko-geografické proměnné (1999). Později definoval devět základních typů obcí (Perlín, Kuldová 2008). Úroveň pověřených obecních úřadů byla použita v Perlín et al. (2010) a vyústila v definování osmi typů venkovského prostředí podle potenciálu rozvoje. Jedním z cílů práce autorů je poskytnout lepší nástroj decizní sféře. Další práce v českém akademickém diskurzu se zajímají o tzv. periferní oblasti (Novotná 2005), definují vnitřní periferie (Musil a Müller 2008), obrací se k dojíždkovému, vztahově funkčnímu konceptu (Hampl 2005, Vobecká 2009, Šimon 2012), zaměřují se na dopravní obslužnost (Marada 2010) atd. Ve většině případů je jako klasifikační jednotka použita obec, aktuální trend vymezování venko-

vů však postupuje ještě na nižší prostorovou úroveň, tzv. populačních gridů (Bednářová 2013; viz též kapitolu 4.2).

Jakkoliv Perlín, Kučerová, Kučera (2010) využívají deskriptivních proměnných, v závěru svého příspěvku uvádí, že: „Místně specifické sociální a kulturní podmínky... mohou hrát významnou roli v ovlivňování úspěšnosti či neúspěšnosti rozvoje určitých oblastí. Předpoklady rozvoje venkova i nadále budou zvláště ve velmi malých obcích determinovány kvalitou lidských zdrojů a mírou aktivity aktérů lokálního rozvoje.“ (ibid.: 182). Obdobně se vyjadřovala Hudečková (1995: 450–451), která konstatuje, že při obnově venkova v důsledku restrukturalizačních tlaků a s přihlédnutím ke změnám v zemědělství, je třeba vzít v úvahu „venkov jako sociální prostor, místo k životu, kde se čím dál víc zdůrazňují funkce ekologické a sociální před funkcí zemědělství“. Jako důležité zde vystupuje samo uvedení sousloví „místo k životu“, které evokuje existencialistické chápání prostoru obdařeného významem (Norberg-Schulz 2010). Zde se přibližujeme chápání venkovského prostoru jako socio-kulturního specifika, které se vymezuje vůči městu. Dostáváme se tím k tomu, co Maříková (2005: 40) označuje jako subjektivní vymezení venkova, vymezení založené na dojmech a citění lidí, které doplňuje vymezení objektivní kvantitativní a kvalitativní (srv. s konceptem *kvazi-přirozené identity* venkova, viz kapitolu 5.2.6).

Nedeskriptivní, kulturně založené definice venkovů reprezentují v české akademické produkci práce např. Blažka (1998, 2004), který vidí venkovy jako „způsob pobývání vrstlého do jednoho jedinečného místa, které se někdy po celý život neopouští... vazba k místu je dána více fyzickou povahou místa a druhem obživy z místní přírody plynoucí“ (1998: 46–47). Tuto spjatost s místem demonstrují na případě sedláka ve své práci Lapka a Gottlieb (2000). Proměny v oblasti hodnot ve vztahu k zemědělství po roce 1989, reflektoval ve své studii Nešpor (2006). Tyto práce mají společný především obrat ke každodenním životním strategiím, hodnotovým orientacím a způsobům jednání. Na pomezí socio-kulturního chápání venkova jako místa odlišného od města a venkova jako sociální reprezentace a svěbytného diskurzivního pole stojí se svou publikací Haukanes (2004). Její antropologická studie se zaměřuje na kulturní proměny a vyrovnávání se s přírodou po

roce 1989. Její spíše biografická a komunitní práce přibližuje přerody laického diskurzu.

Jednou z mála prací reflektujících pojetí venkova jako sociální reprezentace zůstává práce Majerové (2003), která Halfacreeho konceptualizaci vzpomíná, nicméně konstatuje, že je „deskripce nutným základem pro sledování jakýchkoliv dalších vztahů“ (ibid.: 9). Zagata (2010) pomocí Q-metodologie zkoumal sociální reprezentace a sociální diskurzy ekologického zemědělství optikou českých ekologických zemědělců. Venkovu jako sociální konstrukci a reprezentaci se v ČR dostalo nejvíce prostoru v časopisu *Biograf*. Laické reprezentace (obrazy) venkova jsou zkoumány u Řičana (1999). Akcentován je pohled komunikačních partnerů na porovnání života na vesnici a ve městě. Zkoumána je nejen rychlost života, vnímání životního prostředí ve městě a „mimo-městě“, ale i odlišení vesnice a venkova. Mobilita komunikačních partnerů zapříčinila, že se „z vesničanů stali venkovany. Není to ani tak změna psychická, jako sociální... není zásadní rozdíl mezi vesničanem, který se stal venkovanem skrze odchod a návrat, a měšťákem, který se stal venkovanem skrze přistěhování“. Venkovanství, stání se venkovanem přináší zásadní změnu v tom, že „skrze venkovany se vesnice postupně mění ve venkov“. Venkovanství a bytí vesničanem odkazuje k formám a obsahům pobytů ve venkovském prostoru, k míře sociálních vazeb v místě bydliště, vidění tohoto prostoru jako místa pobytu a přináležení k materiálnímu světu i světu sociálních vazeb. To nabízí potenciál pro to, aby si rurální sociální vědci všimli „jak a skrze koho se tato proměna odehrává, jak a proč vesničané brání svou vesnici před transformací do venkova“. Nejedná se totiž jen o geografické vymezení a využití různých deskriptivních ukazatelů, ale také o způsob života a jeho pojmání samotnými aktéry. Přesto, že je možné vnímat utváření určitých hranic, je třeba mít na paměti Bellovu (1992) připomínku rurálně-urbánního kontinua jako zdroje identity či Halfacreeho (2006) trojdimenzionální model.

V pracích Šmídové-Matouškové a Markvartové (2011) je opět akcentováno rozlišení venkova a města. Autorky na základě vizuálních obrazů sledují konstrukce, reprezentace a kolektivní paměť, vymezují dichotomii venkova a města optikou komunikačních partnerů. Špaček (2011) se naopak kriticky zasazuje o více kvantitativní pohled. Kon-

cept symbolických hranic považuje za zajímavý, ze své pozice ovšem postrádá deskriptivní data. Konstatuje, že je na škodu „domnívat se, že rozdíly mezi městem a venkovem jsou pouhou symbolickou kategorií, konstruovanou mluvčími... (jsou to) pojmy, které směšují, či kreativně kombinují jak objektivní materiální, tak i konstruované významy a odlišnosti“. Subjektivistický, radikálně konstruktivisticky pojmáný venkov, stejně jako pojetí objektivisticky-deskriptivní považuje za vyhrocené a neudržitelné. Podobně jako Bell (2010) navrhuje Špaček dialogické, plurální pojetí, které reflektuje jak sdílené kulturní kategorie vyplývající z procesu sociální konstrukce, tak vnímání objektivních, „tvrdých“ faktorů.

Prozatím nejobsáhlejším příspěvkem k tématu paradigmatických proměn zůstává text Hrušky (2014), který si všímá proměn světové rurální sociologie a svůj zájem koncentruje právě na popis hybridních konceptů rurality (Halfacree 2006, Bell 2007), které vyplývají z kulturního obratu a vnímání rurality jako (také) sociálně konstruované reprezentace.

2.7 Spory o venkov a další témata rurální sociologie

Na předchozích stranách jsme se pokusili představit hlavní vlivy, které utvářely a do současnosti utvářejí rurální sociologii jako vědní disciplínu. Naše putování krajinou sociologických konceptů venkova a konceptů souvisejících jsme začali u prací Tönniese, Durkheima a Webera. Tyto práce měly a do současnosti mají vliv na pojetí venkova i přes to, že od pojetí venkova jako místa pro život (proměňujících se) komunit, se přes analýzu politicko-ekonomických vlivů dostala současná rurální sociologie po tzv. kulturním obratu ke konceptualizacím, které pojmají venkov jako sociálně konstruovanou a vyjednávanou kategorii. Tönniesův vliv na pojetí venkovských komunit a jejich proměn rezonuje v rurální sociologii dál. Nostalgický pohled již nezískává takový prostor, stále aktuální je však (idylická) představa nenarušeného, poklidného a harmonického světa vesnic a jejich přírodního okolí. Ne snad v představách a pracích rurálních sociologů a vědců z dalších oborů. S proměňující se funkcí mimourbánního prostoru však stále význam-

něji v myšlení a představách veřejnosti. Pojetí toho, jaká vesnice byla/je, silně rezonuje i v produkci filmařů či v přístupech politiků. Stejně tak je možné dohledat vlivy Durkheimovy sociologie v dnešní akademické produkci. Dělná práce a komplexita, kterou identifikoval Durkheim v počátcích organizované modernity, dnes určitě není menší, než tomu bylo v době, kdy se rurální sociologie konstituovala. Durkheimův příspěvek k fenoménu kolektivních reprezentací byl výše zmíněn také. A konečně Weberovy práce, které se kromě historických proměn společností zajímaly významně o postavení kultury ve společnosti, zůstávají i pro dnešní rurální sociologii mocným inspiračním zdrojem – nejen v oblasti ontologického chápání toho, že venkov je sociálním prostorem, kterému je dodáván význam, ale také snahou porozumět tomu, jak je venkov epistemologicky pojímán.

Na omezeném rozsahu není samozřejmě možné postihnout vše, co bylo k tématu venkova, vztahu venkova a měst, vlivům rozvíjející se liberální společnosti a kapitalistického tržního systému řečeno. Z tohoto pohledu zůstává předložený text selektivním. Stranou byly ponechány některé koncepce, které do dějin zde zkoumané disciplíny patří. V 70. letech se sociologická teorie zaměřovala na marginalizované a utlačované. V tomto příspěvku jsme zmínili pouze jednu ze sociálních skupin, která byla pojímána jako sociální třída per se. Příliš prostoru se nedostalo postavení žen, problematice genderu, která je akcentována i v současné (rurální) sociologii (Buller a Hoggart 2004, Bock a Shortall 2006, Little a Jones 2009, Schmalzbauer 2011) či maskulinitě (Campbell, Bell, Finney 2006). Mnoho místa se nedostalo ani tématům rozvojové sociologie, byť je to jeden ze směrů, který nejenže měl vlivné dopady na země tzv. třetího světa, měl ale zároveň významný podíl na vývoji rurální sociologie zaměřené na jednajícího aktéra (*actor-oriented approach*). Koncepty vyplývající z těchto studií tvoří i dnes významný příspěvek v tvorbě evropských venkovských a regionálních politik (viz metoda LEADER, kapitole 5.2.3) a mimo jiné se zajímají také o sociální exkluzi (Shucksmith 2003, 2012). Mimo pozornost, aniž by autory nebyla vnímána současná významnost, zůstaly otázky environmentální sociologie (Dunlap, Michelson 2001, Smith a Jehlička 2013) a vzájemných průniků, které má se sociologií venkova (Palang et al. 2004). Zmíněny nejsou ani přístupy, které problematizují vztah

člověka a zvířat (*human-animal studies*), které mají prostor na mezinárodních vědeckých konferencích rurální orientace (Buller a Morris 2003, Buller a Roe 2014). Je také třeba přiznat, že malý prostor byl v této kapitole věnován české produkci vztahující se k venkovu, venkovanství či venkovskému prostoru. Tak jako u jiných uvedených témat nemůže vystačit k tomu, aby postihl proměny, kterými sociologie venkova za necelých 150 let prošla. Stranou proto zůstali autoři jako Bláha nebo Galla.

Cílem kapitoly však nebylo podat vyčerpávající přehled. Selektivita, s níž byla tato kapitola psána, měla odrážet zaměření této knihy. Sociologie venkova, rurální sociologie je, jak je z předešlého přehledu patrné, disciplína dynamická a proměňující se. Proměny témat disciplíny mezi lety 1995–2010 na vzorku čtyř nejvýznamnějších oborových časopisů tyto trendy ukazují (Zabłocki 2013). Interdisciplinární výzkum navíc problematizuje sledování určitého konkrétního tématu a jeho jasné přiřazení určité disciplíně. Byl-li v počátcích rurální sociologie její předmět poměrně jasně definován – jako komunita a její proměny – meziválečné období poodstoupilo, respektive zvolilo jako rámec svého studia jiný prostor – neteritorialitu, bezprostorovost, neboť se začalo zajímat o fenomény, které hranice, tím spíše ty (administrativně) sociálně ustanovené, překračuje. S kulturním obratem se vrací lokalita jako spolutéma. Jako sociálně konstruovaná a sdílená, jako partner dalších (materiálních) prvků. Zde představený vývoj rurální sociologie je pojat jako východisko k dále předkládané analýze proměn českého venkova.

3 VÝVOJ ČESKÉHO VENKOVA PŘED ROKEM 1989 A PO NĚM

V této kapitole se přeneseme do reality českého, respektive československého venkova a zaměříme se konkrétně na kritické období okolo roku 1989. V první části textu načrtneme základní pilíře vývoje českého venkova po druhé světové válce. S blížícím se rokem 1989 nabídneme ve druhé části detailnější analýzu toho, jak byl venkov chápán politiky a experty na konci období normalizace. Tato část analýzy bude sloužit jako důležitý výchozí bod pro pochopení pozdějšího procesu vynalézání venkova, popsaného v kapitole 5. Ve třetí a čtvrté části této kapitoly se zaměříme na proměnu, kterou přechod k tržně orientovanému demokratickému systému přinesl, především na dopady do oblasti zemědělství a na důsledky ve formě symbolického „rozvodu zemědělství a venkova“.

3.1 Český venkov před rokem 1989

Postavení venkova v Československu po druhé světové válce lze, jak ukazuje Perlín (1998), nejspíše nastínit prostřednictvím jednotlivých fází jeho vývoje, které se váží ke konkrétním historickým procesům. Prvním takovýmto významným procesem je odsun německy mluvícího obyvatelstva po druhé světové válce, především mezi lety 1945 a 1947 (Staněk 1991). Podle Perlína se odsun týkal přibližně jedné třetiny území dnešní ČR a zasáhl přibližně 2,5–3,5 milionu obyvatel (Perlín 1998). Vysídlení pohraničních venkovských obcí mělo vedle prudkého snížení počtu obyvatel významný negativní dopad na zemědělskou výrobu, průmysl a vlastnické vztahy k půdě a majetku v dotčených oblastech. Postupné dosídlování venkovských oblastí probíhalo často poměrně živelnou formou, čemuž odpovídaly i nově nastavené vlastnické vztahy, které byly v mnoha případech legálně sporné. Dosídlující obyvatelstvo navíc postrádalo sociální a kulturní vazby ke svému novému bydlišti a v mnoha

případech i schopnosti s nově nabytým majetkem hospodařit. Jak uvádí Majerová (2000), odsun a následné dosídlování tak způsobily prudké otřesy v horizontální i vertikální sociální struktuře českého venkova.

Komunistický převrat a vydání nové Ústavy z 9. května 1948 přineslo znárodnění velké části ekonomiky, přičemž zemědělcům, tedy hlavní hybné složce venkovského obyvatelstva, Ústava přislíbila soukromé vlastnictví půdy v rozsahu do 50 ha (Ústavní zákon 1948). Pokračující migrace z venkova a na venkov a nedostatek kvalifikované pracovní síly spojený se strategickým významem, který byl zemědělství přisuzován, však brzy vedly k větším změnám. Zákonem č. 69/1949 Sb. o jednotných zemědělských družstvech z března 1949 měly být všechny zemědělské podniky v jednotlivých vesnicích spojeny do Jednotných zemědělských družstev (JZD). Druhá fáze procesu násilné kolektivizace, která byla tímto zákonem spuštěna, přinesla na venkov řadu negativních dopadů a dnes je hodnocena jako trauma, které do velké míry způsobilo úpadek venkovských obcí v období totality (Blažek 1998; Perlín 1998). Mezi nejzávažnější důsledky patřily de facto likvidace venkovské elity a systematický útlak vlastníků půdy vedený pod heslem třídního boje (Majerová 2000). Do vedoucích funkcí v nově vytvořených družstvech se často dostávali lidé bez kvalifikace či potřebného zázemí, zatímco dřívější vlastníci, podnikatelé a inteligence byli postaveni na okraj společnosti. Jak dále uvádí Perlín, v rámci „nových pořádků“ byla výrazně omezena nebo zcela zakázána činnost neformálních organizací spolků (1998: 8). Sociální struktura českého venkova, jeho identita a generační výměna tak byly zcela narušeny.

Souběžně s procesem kolektivizace začíná po roce 1950 proces centrálně organizovaného slučování venkovských obcí (Perlín 1998). Částečné uvolnění podmínek po roce 1953 má za následek i nižší míru perzekuce bývalých vlastníků půdy a těch, kdo byli na venkově označeni za buržoazní živly. Kolektivizace venkova je ke konci 50. let de facto završená a nově ustavená JZD s různou mírou úspěchu obhospodařují nově nabyté polnosti. Pro další vývoj je charakteristická právě konsolidace JZD a s ní související ustalování nově vytvořených vztahů, které, ač usnadněno generační výměnou, reprodukuje narušený a rozdělený venkov, jehož obyvatelé žijí ve stínu nespravedlností a křivd minulosti (Majerová 2000).

V 60. letech 20. století se v oficiálním diskurzu začíná prosazovat heslo o sblížení města a venkova. Vedena ideologickými i praktickými požadavky (viz kapitolu 3.2.), pokouší se centrální vláda vyrovnat životní podmínky na venkově s podmínkami ve městech, což má často za následek de facto export městské kultury na venkov, včetně řady jejích sporných či negativních projevů. Proces koncentrace zemědělské výroby pokračuje v 70. letech s nárůstem investic do zemědělství a s dalším růstem JZD. Koncentrace výroby je doprovázena koncentrací možností spotřeby a volného času skrze výstavbu kulturních domů a nákupních středisek (Perlín 1998). Na administrativní úrovni je tento proces posílen zavedením tzv. Střediskové soustavy obcí, o níž v roce 1998 napíše Blažek, že šlo o „počin tvářící se jako vědecky podložená reforma“, který byl ve skutečnosti „jednou z nejtěžších ran venkovu“ (1998: 87). Soustava, která teoreticky vycházela z Christallerovy (1933) Teorie centrálních míst, rozdělila obce do čtyř kategorií podle připsaného významu a potenciálu rozvoje. Toto dělení sloužilo zároveň jako základ pro alokaci rozvojových zdrojů a občanské vybavenosti (Kalecký 2012). Středisková soustava obcí byla na území ČSSR zavedena v roce 1971 o pět let později plošně reformována. Ačkoliv v hodnocení této politiky nepanuje dnes jednoznačná shoda (srv. Kalecký 2012), lze říci, že šlo o další nástroj, kterým stát centralizovaně a necitlivě reguloval venkovské záležitosti a jehož prostřednictvím byla řada venkovských obcí vykázána do kategorie *nestředisková sídla ostatní*, která stála stranou zájmu centrálně řízeného systému, a tedy i stranou možností rozvoje.

Pro období normalizace mezi lety 1969 a 1989 je charakteristický další fenomén, který se výrazně dotkl českého venkova: chataření a chalupaření. Období 70. let popisují Bičík (2001), Perlín (1998) a další jako období prudkého nárůstu v oblasti tohoto životního stylu. Omezení veřejného života a stažení se do soukromí, které je pro toto období charakteristické, se projevuje mimo jiné ve formě chalupářské „migrace“ na venkov, kde si obyvatelé měst pořizují rekreační druhé domovy. Venkov tak vedle své dominantní produktivistické funkce získává na funkci rekreační a stává se předmětem volnočasové spotřeby. Pro závěrečnou část období normalizace spojenou s druhou polovinou 80. let je také charakteristický ekonomický úpadek zemědělské výroby (Majerová 2000),

který přichází ruku v ruce s tím, jak se postupně drojí moc totalitního režimu. Změna, která z toho vyplynula pro venkov, však, jak ukáže následující kapitola, nebyla v oficiálním politickém diskurzu reflektována.

3.2 Politika vůči venkovu na konci období normalizace

Abychom porozuměli procesu vynalézání venkova, o němž bude řeč v kapitole 5, je nutné podívat se na výchozí historickou situaci, tedy na politiku vůči venkovu v období krátce před rokem 1989. Metoda, kterou k tomu použijeme, odpovídá metodickému postupu popsanému dále, v kapitole 5.1.3. Předmětem analýzy bude expertní diskurz venkova, zachycení v tištěných zdrojích v dotyčném období. Tak jako v kapitole 5.1, i zde budeme používat termín *expertní diskurz* nerozlišeně a zahrneme do něj publikace z oblasti státní politiky, výzkumu, odborné a akademické sféry a profesních organizací. Důvodem pro tento souhrnný přístup je v praxi velmi obtížná možnost odlišení jednotlivých oblastí a také to, že, jak uvidíme na následujících řádcích, expertní diskurz vykazuje v tomto období značnou míru shody a vnitřní konzistence. S ohledem na charakter předlistopadového režimu, jeho ideologické pozadí a praxi jeho přístupu k alternativním myšlenkovým proudům, se tato shoda jeví jako pochopitelná.

Seznam zdrojů, s nimiž analýza pracovala, uvádí následující tabulka 3.1. Každý ze zdrojů je označen kódem, který sestává z označení kategorie (P – periodikum, D – dokument), přiděleného čísla, roku vydání, čísla v rámci seriálu (u časopisů a periodik) a čísla strany.

Při práci se zdroji z období před rokem 1989 se objevuje problém dostupnosti. Dokumenty a periodika z předrevolučního období jsou výrazně obtížněji dostupná než dokumenty z 90. let, což je způsobeno dílem technickými a archivačními postupy, především však mírou kontroly, které byl odborný diskurz podroben, a odlišnou politikou vůči zveřejňování informací. Tento problém výrazně ovlivňuje strukturu dat například ve srovnání s přístupností dokumentů z 90. let. Při sběru dat a v samotné analýze jsme problém dostupnosti zdrojů zohledňovali a snažili se získat maximální dostupné množství dat z předlistopadového období. Za tímto účelem jsme se spojili i s některými odborníky,

Tabulka 3.1: Seznam citovaných zdrojů

Typ	Název zdroje	Publikován od	Publikován do	Kód
D	Aktuální sociologické otázky rozvoje venkova a města	1985		D01
D	Vliv sídelní diferenciacce na zemědělské obyvatelstvo a na další rozvoj zemědělské výroby	1986		D02
D	Dosavadní vývoj a tendence rozvoje sídel v ČSSR : studie - s přihlédnutím k vývoji v zahraničí.	1986		D03
D	Socialistický způsob života jako sociální realita (pracovní texty symposia III.)	1986		D04
D	Socialistická kultura v procesu sblížování města a venkova	1987		D05
D	Problémy rozvoje venkovského osídlení, malých a středně velkých měst Československa a jejich demografické struktury : sborník seminář	1987		D06
D	Socialistický způsob života jako sociální realita (pracovní texty symposia IV.)	1988		D07
D	Hlavní faktory aktivizace lidského činitele v procesu formování socialistického životního způsobu v zemědělství a na venkově	1988		D08
D	Přeměny venkova : (venkov našeho věku)	1989		D09
P	Demografie	1985	1999	P01
P	Ekonomika poľnohospodárstva	1985	1989	P02
P	Hospodářský zpravodaj	1985	1989	P03
P	Plánované hospodářství: politickoekonomický časopis	1985	1989	P04
P	Náš chov	1985	1999	P05
P	Řízení vědeckotechnického rozvoje v zemědělství	1985	1989	P06
P	Sborník ÚVTIZ. Sociologie zemědělství	1985	1992	P07
P	Územní plánování a urbanismus	1985	1999	P08
P	Vinařský obzor	1985	1999	P09
P	Zemědělská ekonomika	1985	1999	P10
P	Sociologický časopis	1985	1999	P11

Zdroj: knihovní katalogy Národní knihovny a Knihovny Antonína Švehly

kterí v oblasti před rokem 1989 působili a podařilo se nám získat i takové zdroje, které byly ve své době publikovány jenom v omezeném nákladu pro vnitřní účely (například dokumenty D04 a D07).

Analýza se soustředí především na otázku postavení venkova v expertním diskurzu. Jejím cílem je zjistit, jaké hodnoty byly venkovu připisovány, jak byla legitimizována politika vůči venkovu a jak byla ospravedlnována skutečnost, že venkov je tématem státní politiky a potažmo „problémem“, který je z centrální pozice třeba řešit. Jak ukázal mimo jiné Gray (2000), skutečnost, že je venkov předmětem zájmu státní politiky, není automatická a odvozuje se z významu, který

společnost venkovu připisuje. Právě tento význam a hodnoty, z nichž se odvozuje, stojí v centru našeho analytického zájmu.

Pro expertní diskurz venkova konce 80. let jsou charakteristické tři významné prvky, respektive rámce (viz kap 5.1). Prvním je vztah venkova k městu a jejich vzájemné srovnání. Druhým je vazba venkova na zemědělství a legitimizační rámec potřeb zemědělské výroby. Třetím rámcem, který je spjatý s prvními dvěma, je instrumentální, funkcionální pojetí venkova.

3.2.1 Venkov a města

Vztah venkova a města je typickým rámcem, který uvozuje úvahy o venkově. Venkov je vnímán jako zaostávající za městy v oblastech celkového vývoje, infrastruktury a životních podmínek. Státní politika se pokouší tuto nerovnováhu napravit prostřednictvím politiky sblížování města a venkova. V roce 1988 se jeden z předních sociologů zemědělství vyjadřuje takto:

Socialistická společnost usiluje zásadně o vytváření stejných životních podmínek pro všechny pracující, ať již bydlí ve městě, či na venkově. I když se dosud nepodařilo vyrovnat rozdíly na všech úsecích, zůstává to programovým záměrem strany a společnosti.
(P07, 1988: 154)

Princip sblížování měst a venkova se odvolává na práce Marxe a Lenina, kteří „prokázali, že sblížování města a venkova se stává neoddělitelnou součástí předpokladu všestranného rozvoje člověka, což je hlavní programový cíl komunistické společnosti“ (D01, 1985: 7). Je proto nezbytné „zmírnit a postupně odstranit disparitu mezi městem a venkovem“ (D06, 1988: 138) s cílem dosáhnout „vyrovnaného a vyváženého vývoje životních podmínek mezi vesnicí a městem“ (P02, 1988: 217). Splnění tohoto cíle je možné v rámci probíhající „socialistické přeměny naší společnosti“ (P02, 1988: 350).

Tento přístup je legitimizován několika způsoby. Vyrovnání rozdílů mezi městem a venkovem bylo podáváno jako součást snahy o dosažení rovného postavení všech pracujících. Toto vyrovnání bylo zhusta

artikulováno v třídním jazyce: sblížení životních podmínek města a venkova je podle jednoho z expertů „dalším jevem, prokazujícím sblížení dělnické a rolnické třídy v reálném životě našich dnů“ (P07, 1987: 67). Zároveň, slovy jednoho z autorů, „sblížení představuje civilizační růst“ (P07, 1985: 152). Tato terminologie stojí v příkrém rozporu s hodnocením, kterého se politice sblížení dostalo o několik let později, na začátku 90. let:

Český venkov by také mohl být definován jako to území, které bylo v minulém režimu určeno k likvidaci. Vždyť co jiného totiž znamenalo heslo o sblížení města a vesnice? Jistě ne to, že se má město svou podobou přiblížit vesnici.
(D14, 1995: 4)

Tentýž autor na jiném místě odkazuje k traumatu kolektivizace, když říká, že „násilná kolektivizace přešla do chvástavého vyrovnávání rozdílů“ (D37, 1998: 87).

Dobový diskurz však hovoří jazykem záchrany venkova a varování před jeho úpadkem. Odborníci se dožadují „stabilizace“ venkova (P02, 1988: 218; P07, 1989: 47) především ve vztahu k jeho demografickému vývoji, který byl ohrožen depopulací a migrací do měst (P02, 1989: 228). Slovy jednoho z konferenčních řečníků:

Tento extenzivní rozvoj měst odčerpал nejproduktivnější sociální potenciál vesnic a malých měst nad optimální míru, oslaboval společenskou reprodukci a z toho vyplývající rozvoj vesnických společenství.
(P07, 1985: 151)

Další z vystupujících zdůraznil, že „již dávno uplynula bezstarostná doba, kdy bylo možno čerpat pracovní síly z vesnice, přistupovat bez rozmyslu k likvidaci malých obcí“ (P07, 1987: 67). Varování před odlišením obyvatel se objevují ruku v ruce s popisem nepříznivých podmínek a špatného vybavení infrastrukturou, hlavně pokud jde o zásobování a služby (P07 1987: 158). Mezi další problémy se řadí „zaostávání životních podmínek, stagnace občanské vybavenosti, obchodní sítě a ostatních civilizačních prvků v malých venkovských sídlech“ (P02

1988: 217). Je proto třeba „zastavit pozvolné kulturně sociální rozložení venkovských společenství a přidělit jim nové závažné úkoly, vybavit je potřebnými prostředky, umožnit jim vlastní život a rozmnožit jejich společenský život“ (P07 1985: 152).

3.2.2 Venkov a zemědělství

Volání po státní intervenci, která by řešila vnímané problémy venkova, samo vyžadovalo zdůvodnění: proč stojí venkov za záchranu? Oč by společnost přišla, kdyby došlo k úpadku venkovských sídel?

Celospolečensky preferované zvyšování zemědělské výroby s maximálním využitím všech přírodních zdrojů naráží totiž na útlumové a často zcela degresivní sociální a demografické trendy v oblastech, kde jsou zemědělské podniky situované.

(P02, 1988: 217)

Pokračující migrace, zejména z nejmenších venkovských obcí, má negativní důsledky pro rozvoj zemědělské výroby. Vznikají závažné problémy v oblastním rozmístění pracovních sil a začíná se projevat jejich nedostatek, hlavně v objektech živočišné výroby, rozmístěných v malých obcích.

(P07 1989: 62–63)

Tyto dva úryvky poskytují na položené otázky odpověď: hodnota venkova spočívá především v jeho důležitosti pro požadavky zemědělské výroby. Demografický úpadek je vnímán jako problém především proto, že jde zároveň o úbytek pracovních sil pro zemědělskou výrobu: „Rozhodujícím faktorem dalšího rozvoje venkovských sídel je zemědělská výroba, která představuje základní prvek ekonomické struktury venkovských obcí“ (P07, 1989: 47). Zemědělská výroba má své „potřeby“, mezi něž patří „zachování dnešní struktury osídlení venkova“ (P03, 1989: 228) a to, „aby pracovní síly žily a bydlely i v malých nestřediskových sídlech a dokonce někdy i na odlehlých pracovištích a farmách, zabezpečujících především živočišnou výrobu“ (P03, 1988: 218). Spojení potřeb venkova a zemědělství je dále artikulováno v souvislosti s požadavkem stabilizace:

Za hlavní úkoly sociálního rozvoje v současném období je třeba považovat vytvoření podmínek pro stabilizaci pracovníků ZPoK, pro stabilizaci venkovského obyvatelstva, a to všude tam, kde to záměry zemědělské výroby vyžadují, to znamená i v obcích nestřediskového typu. (P03, 1988: 387)

Důležitost, kterou předlistopadový režim připisoval zemědělské výrobě, byla zevrubně popsána jinde (viz zejm. Majerová 2000). Strategickým záměrem v sektoru byla vysoká míra soběstačnosti spojená s nízkými cenami potravin. Jako strategicky významné odvětví bylo zemědělství chápáno jako priorita a tímto svým postavením propůjčovalo význam i venkovu. Venkov tak byl navázán k zemědělství a skrze zemědělství ukotven v expertním diskurzu:

Další sociální rozvoj venkova bude v budoucnosti úzce spojen s rozvojem ekonomiky JZD, zejména s intenzifikací a efektivností výroby. (P03, 1989: 351)

Autoři proto ve vztahu k venkovu doporučují, aby „objektivně stoupající význam zemědělské výroby“ našel své vyjádření „v plánech a prognózách sídelní struktury“ (D01, 1985: 47). Výstava bytů na venkově je „nejvýznamnějším faktorem stabilizace a sociální reprodukce pracovních sil pro zemědělství“ (P03, 1988: 218). Jinými slovy, to, co bude v 90. letech označeno jako *rozvoj venkova* a stane se později předmětem státní politiky vůči venkovu, zde vystupuje zahaleno v plášti potřeb zemědělské výroby a jejích sociálních dopadů. Vztah zemědělství a venkova byl tedy primárně pojímán jako instrumentální. Venkov měl sloužit potřebám zemědělství, měl zastávat určitou *funkci*.

3.2.3 Funkce venkova

Pro centrálně plánovanou ekonomiku bylo přisuzování „rolí“ a „funkcí“ společenským institucím a subsystémům charakteristické, neboť odpovídalo představám o koordinovaném řízení společnosti. Venkov svou „funkci“ v tomto systému získal spojením se zemědělstvím, a přístup k němu lze proto označit za instrumentální: venkov nemá

hodnotu sám o sobě, která by jej učinila *cílem* našeho snažení, skrze jeho podporu však lze získat hodnoty jiné, k jejichž zajištění je venkov *prostředkem*. Termín *funkce* je přitom příležitostně nahrazován termínem *úkol* („řešit velké politické, ekonomické a sociální úkoly vesnice“ – P04, 1985: 94; „zastavit pozvolné kulturně sociální rozložení venkovských společenství a přidělit jim nové závažné úkoly“ – P07, 1985: 152), případně *požadavek*:

Ukázal, že na venkovský prostor jsou kladeny v podstatě dvě skupiny celospolečenských požadavků – požadavky sledující jeho hospodářské využití a požadavky sledující jeho využití jako životního prostředí. Požadavky těchto dvou skupin se dostávají často do rozporu. (P07, 1988: 150)

Jde však o termíny, které jsou z větší části zaměnitelné. Jejich společným pozadím je, že venkov vyžaduje legitimizaci skrze funkci, kterou zajišťuje. Jakmile tuto funkci skrze svou roli v zemědělské výrobě získá, stává se diskurzivně ukotveným a je možné uvažovat i za hranice zemědělského venkova. Rámec funkce však zůstává zachován:

Význam nerozvojových, regresních sídel je dán především jejich velkým počtem a jejich značným podílem na celkovém počtu venkovského obyvatelstva (...) jde o sídla, která už ztratila nebo postupně ztrácí své hospodářsko-výrobní, kulturně-společenské, případně i další funkce. (P03, 1985: 796)

K postupnému zániku by mělo docházet pouze u obcí, které ztratily svou výrobní či jinou funkci a nemají ani podmínky pro funkci rekreační. (P03, 1988: 382)

Pro stabilizaci obyvatelstva má velký význam polyfunkčnost obcí. Proto by bylo v horských a podhorských oblastech vhodné spojit funkci zemědělskou s funkcí rekreační, příp. další. (P07, 1989: 48)

3.2.4 Alternativní diskurz?

Jak jsme uvedli výše, pro expertní diskurz venkova na konci normalizace je charakteristická vysoká míra jednohlasnosti, která je pochopitelná s ohledem na historický a politický kontext. Pokusy o alternativní přístup k venkovu byly na úrovni veřejné diskuse vzácné, přesto je lze v datech identifikovat. Příkladem je vystoupení sociologa Jiřího Musila na semináři „Aktuální sociologické otázky rozvoje venkova a města“ (D01, 1985). Musil v něm kritizuje „nedostatečně historický pohled, který si nevíšal vývoje venkova (a) vedl k tomu, že se venkov příliš dlouho chápal jako sídelní a sociologický pendant zemědělství“ (D01, 1985: 28), a zdůrazňuje „výrazné uvolnění až rozpojení pojmů venkov a zemědělství“ (D01, 1985: 37). Musilovy teze se vyhraňují proti stávajícímu dominantnímu chápání venkova (viz výše) a jeho vystoupení sklidilo kritiku: jedna z předních expertek jeho argumenty odmítá s tím, že ačkoliv „již není možné ztotožňovat venkov se zemědělstvím“, „zemědělství zůstává trvale hlavní územní složkou venkovského prostoru a významnou částí sociálního života lidí“ (D01, 1985: 175).

Druhým marginálním, byť silicím proudem je diskuse o environmentálních charakteristikách a problémech venkova. Spojení venkova a životního prostředí zdůrazňuje jeden z autorů na základě vlastního výzkumu preferencí místa pro život: venkov je zde vysoce hodnocen mimo jiné na základě „zdravého životního prostředí“ a „blízkosti k volné přírodě“ (D04, 1986: 12). Další autorka zdůrazňuje důležitost zdravého životního stylu a zdravých potravin (D06, 1987: 152). Environmentalistka Hana Librová identifikuje tytéž hodnoty a označuje je za základ toho, proč je venkov společensky ceněným prostředím. Sama také cituje další hodnotu, kterou je manuální práce, možnost pracovat na zvelebování venkovské usedlosti a „sedlačit“ (D01, 1985: 86–92). Environmentální hodnoty a environmentální chápání venkova se tedy v odborných diskuzích objevovaly, jak ale konstatuje samotná Hana Librová (zdroj: osobní komunikace, 2013), šlo o marginální proudy, které nacházely ohlas mezi místními obyvateli a mezi přírodovědci, nikoliv však na úrovni oficiální odborné diskuse. Ta zůstává vedena instrumentálními rámci, spojujícími venkov se zemědělstvím a snahou o sblížení venkova a měst.

3.3 Rozvod venkova a zemědělství

Po roce 1989 nastaly v sektoru zemědělství velice významné změny, jež ovlivnily sociální situaci venkovského obyvatelstva a zásadně proměnily celkový obraz života ve venkovských obcích. Je otázkou, zda můžeme hovořit přímo o úpadku zemědělství na venkově. Nedošlo rozhodně k plošnému propadu úrovně zemědělských podniků po ekonomické či technologické stránce (zejména rostlinná výroba má v ČR v drtivé převaze typický velkovýrobní charakter při nasazení špičkové zemědělské mechanizace – tedy s vysokou produktivitou práce). Úpadek je nutno spatřovat v celkovém kontextu venkova, případně státu jako celku (v oblasti samotné zemědělské produkce pak v propadu objemu produkce chovu prasat a drůbeže, zeleniny, ovoce, brambor aj., tedy v nevyužívání přírodního a lidského potenciálu se všemi následnými negativními dopady).

Negativní důsledky tohoto propadu pocítují především obyvatelé venkova, v poslední době však pronikají některé jeho projevy stále silněji i do vědomí obyvatel měst, a to zejména v souvislosti s nízkým zastoupením domácích zemědělských a potravinářských produktů na trhu, s masivními a zbytečnými dovozy často méně kvalitních potravin atd. Obyvatelé venkova navíc vnímají omezené možnosti nalézt práci v zemědělských podnicích, problémy s opuštěnými budovami a stavbami (původně sloužícími zejména pro živočišnou výrobu) v areálu zemědělských podniků, často nepříznivé změny v krajině, přičemž výjimkou nejsou projevy eroze půdy přímo v obcích, spojené s narůstajícími plochami kukuřice a podobně erozi málo zabraňujících plodin (a naopak mizením příznivých plodin jako víceleté pícniny apod.). Jak zemědělci samotní, tak i většina jejich spoluobyvatel vnímají podprůměrné mzdy zemědělců, jejich závislost na dotacích, oslabení jejich síly a prestiže jak v lokálním, tak celostátním rozměru.

Propad zemědělské výroby na venkově je základním aspektem procesu, o němž zde hovoříme jako o „rozvodu zemědělství a venkova“. Venkov přestal být silně (někde až výlučně) vázán na zemědělství, protože zemědělská výroba samotná prochází po roce 1989 hlubokým útlumem. Zemědělské podniky byly v období transformace nuceny čelit zvýšenému ekonomickému tlaku a redukovaly radikálně počty

svých pracovníků, jejichž mzdy zároveň začaly výrazně zaostávat za národním hospodářstvím. Průvodním jevem, souvisejícím se zhoršenou úrovní příjmů i dalšími faktory, byl pokles prestiže zemědělství ve společnosti a nízký zájem o zemědělství, zejména v řadách mládeže (Drlík 2007). Prudce ubylo možností sezónní práce v zemědělství a z venkova rychle mizí pro ČR dříve tak typická a hojně rozšířená „záhumenková hospodářství“.

Obyvatelé venkova se s úbytkem zemědělské výroby stávají citlivějšími vůči některým jejím průvodním jevům, jako je zápach při aplikaci statkových hnojiv atd. Některé problémy zemědělců jsou zároveň problémem pro obec, běžně jsou to například opuštěné zemědělské objekty, nejčastěji budovy a stavby pro živočišnou výrobu. Zvýšená frekvence silných bouří a přívalových dešťů v posledních letech posiluje erozní projevy, jež pak obtěžují obyvatele obcí (naplavená ornice v ulicích apod.). Lokální konflikty mezi obecními úřady a zemědělci mohou vznikat při realizaci některých záměrů obcí – např. při budování cyklostezek, výsadbě biokoridorů apod.

3.3.1 Změna v rozsahu a struktuře zemědělské výroby

Do roku 1989 bylo pro zemědělské podniky shora daným imperativem neustálé zvyšování zemědělské produkce. Výrobní zdroje byly intenzivně a beze zbytku využívány. To na jedné straně udržovalo úroveň zemědělské zaměstnanosti, potravinové soběstačnosti aj., na druhé straně se však věnovalo méně pozornosti environmentálním aspektům zemědělského hospodaření. Po roce 1989 došlo k obrovským otřesům, přičemž zemědělství bylo nuceno začít se transformovat dříve a rychleji než průmysl. Často zbytečně docházelo k chybným rozhodnutím a následným ztrátám, nezřídka i těžko nahraditelným. V této části se podíváme na ústup zemědělství z venkova skrze jednotlivé ukazatele.

3.3.1.1 Rostlinná výroba

Proces, o němž zde hovoříme, se na prvním místě projevuje v rozsahu a dostupnosti základních výrobních prostředků: zemědělské a orné půdy. Před rokem 1989 zemědělské podniky obhospodařovaly (kromě státní půdy) pozemky, jež formálně patřily různým vlastníkům – oby-

vatelům vesnic i měst (případně též církvím apod.). Vlastníkům nebyl placen žádný nájem. Po roce 1989 mohli vlastníci půdy začít se svým majetkem nakládat dle svého rozhodnutí. Většina půdy zůstala v užívání zemědělských podniků (byť různě transformovaných), které začaly vlastníkům platit nájem. Někteří vlastníci si půdu vzali do vlastního užívání, zdaleka ne všichni však následně hospodaření úspěšně zvládali. Pro mnohé bylo nejuvhodnějším řešením (pokud se nabízelo) půdu prodat jako stavební pozemek či pro jiné nezemědělské účely za ceny několikanásobně vyšší než při prodeji pro zemědělskou činnost. Zemědělské půdy tak až do současnosti ubývalo rychlým tempem (kromě výše uvedených účelů se na úbytcích podílelo i zalesňování v některých lokalitách). V letech 1989–2012 ubylo 72 tis. ha zemědělské půdy, což reprezentuje úbytek cca 3 tis. pracovních míst přímo v zemědělské výrobě (a dalších míst v navazujících sektorech).

Orné půdy v ČR ubývalo ještě podstatně rychleji (239 tis. ha v letech 1989–2012 dle ČÚZK) než zemědělské půdy, k důvodům výše uvedeným se významně přidružuje zatravňování orné půdy (převod do trvalých travních porostů). To vzhledem k nastavenému systému zemědělských dotací probíhalo především v tzv. LFA (less favoured areas), tedy méně příznivých oblastech. Ne vždy byly důsledně zatravňovány pozemky, kde to skutečně přineslo odpovídající příznivý environmentální efekt (jenž by vyvažoval úbytek produkce a zaměstnanosti), navíc zmizely mnohde plochy plodin na orné půdě zde obecně málo zastoupené, jež obohacovaly jak biodiverzitu, tak vzhled krajiny.

Struktura pěstovaných plodin prodělala velmi výrazné změny. V období 1989–2012 poklesly osevní plochy o více než 500 tis. ha. Výběr plodin pro osev se přizpůsoboval situaci na trhu zemědělských komodit i dalším faktorům. Celkové hodnocení těchto procesů nevychází příliš příznivě, a to jak z hlediska dopadu na produkci a zaměstnanost (omezovaly se zejména plochy plodin náročnějších na pracovní vstup), tak v některých případech i z hlediska environmentálního. Z jednotlivých plodin prošly velkým útlumem právě ty, které jsou náročné na pracovní sílu. Jeden z největších propadů zaznamenaly brambory, podobným propadem prošla i cukrovka, která je náročnou a zároveň také velmi intenzivní okopaninou. V posledních letech se však její plochy (na rozdíl od brambor) začínají stabilizovat, a to v důsledku rozšiřo-

vání využívání cukrovky na produkci energie. Výrazně se snížil objem pěstování zeleniny, která je jednou z celkově a zejména pracovně nejnáročnějších a zároveň nejproduktivnějších komodit. Podíl zeleniny na zemědělské produkci je v ČR jedním z nejnižších v celé EU. Podobně jako zelenina se strmě propadaly i plochy luskovin a téměř úplně vymizel z polí len.

Plochy víceletých píceňin, které mají kromě produkce krmiv velice důležitou environmentální funkci, se v období 1989–2012 propadly zhruba na třetinu. Nevídaný boom naopak zaznamenalo pěstování řepky, především pro její využití ve výrobě pohonných hmot. V období 1989–2012 vzrostly její plochy téměř na čtyřnásobek. Nárůst kukuřice na zrno byl též výrazný (ve stejném období vzrostly osevní plochy na více než dvojnásobek). V tomto případě se jedná o intenzivní plodinu, na druhé straně environmentálně značně rizikovou, což se v praxi projevilo četnými případy silných projevů eroze, zasahujících často přímo do intravilánu obcí. Stejná negativa reprezentují plochy kukuřice pěstované pro využití v bioplynových stanicích. Je také třeba zmínit rozvoj pěstování vinné révy. Díky dobře nasměrovaným dotacím se podařilo před vstupem do EU rozšířit výrazně plochy vinic v ČR. Jedná se o pracovně náročnou a intenzivní plodinu, přinášející kromě ekonomického efektu i určitou prestiž pro úspěšné výrobce vína, potažmo region atd. Ovocnictví a chmelařství rozkvět nezaznamenalo, naopak produkční plochy chmelnic značně poklesly a v ovocnictví se projevuje stárnutí sadů a další negativní jevy. Obnova ovocných sadů je velmi nákladná a návratnost těchto investic značně nejistá.

3.3.1.2 Živočišná výroba

Chov hospodářských zvířat v ČR prošel z hlediska počtu chovaných zvířat hlubokým úpadkem. Stavby většiny druhů chovaných zvířat byly v roce 2013 pod polovinou stavů v roce 1989. Negativní dopad na zemědělskou zaměstnanost tak byl enormní. Zvýšená užitkovost (zejména dojníc) do určité míry korigovala výpadek v živočišné produkci, nemohla však tak silnou redukci počtů chovaných zvířat nahradit. Skot celkem se propadl svými stavby na 39 % počtu chovaného v roce 1989. K nejmasivnějším úbytkům docházelo na počátku 90. let, po roce 2000 jsou úbytky již jen mírné. Vývoj stavů krav zaznamenal prakticky to-

tožný trend a na stavech skotu celkem se nyní podílejí zhruba 40 %. Zde je nutno uvést, že plnou třetinu z nich nyní představují krávy bez tržní produkce mléka, jež se v roce 1989 vůbec nechovaly. Oproti dojnicím jsou chovány extenzivně s minimálními nároky na lidskou práci, z hlediska udržování zemědělské zaměstnanosti tak nemohou dojnice v žádném případě nahradit.

Prasata zaznamenala ještě větší početní úbytky než skot, jenž se již prakticky stabilizoval. V roce 2013 byla chována již jen třetina počtu prasat v roce 1989. Chovy prasat přitom na počátku transformace i později odolávaly lépe než skot. Po vstupu do EU však nastal jejich soumrak a likvidace chovů. Ovce z českého zemědělství mizely rychlým tempem, minima dosáhly kolem roku 2000 a od té doby jejich stavy rostou (v současnosti překračují polovinu svého stavu v roce 1989). Celkové stavy drůbeže rovněž poklesly, v závěru sledovaného období se začínaly opět poněkud rozšiřovat chovy slepic. Dříve běžně chované husy se téměř vytratily, stavy koní jsou sice vyšší než v roce 1989, nicméně velmi nízké v porovnání s jinými druhy chovaných zvířat či s jejich počty v poválečném období (a ještě i na počátku 70. let).

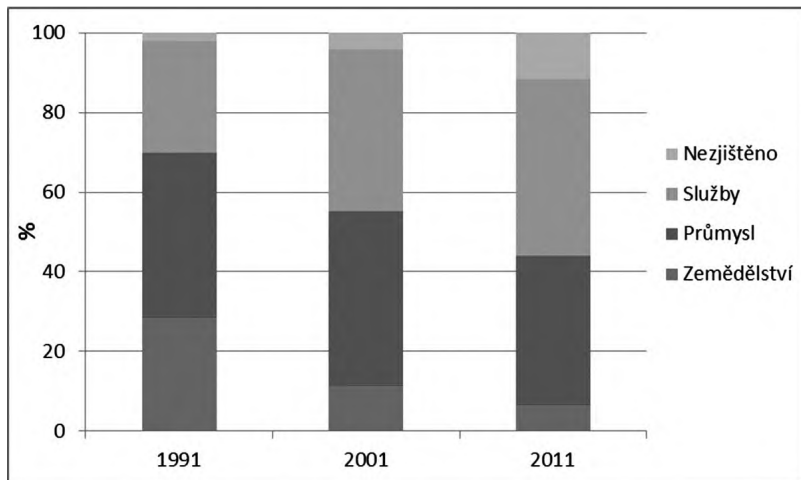
Útlum chovů hospodářských zvířat v ČR přináší kromě dopadů na ekonomiku, zaměstnanost a zahraniční obchod též dlouhodobou zátěž pro majitele opuštěných objektů (stájí, skladů krmiv aj.) i problémy pro dotčené obce.

3.3.2 Zaměstnanost v zemědělství a zemědělská produkce

Změny ve struktuře pěstovaných plodin, redukce chovů hospodářských zvířat, dále technický a technologický pokrok i další faktory vedly k výraznému poklesu zaměstnanosti v zemědělství. Ta dnes činí necelou pětinu roku 1989 (Spěšná et al. 2009a). Trend snižování zaměstnanosti v odvětví je příznačný pro celé období po roce 1989, razantně se zaměstnanost v zemědělství snižovala zejména v prvních letech transformace (24% úbytek v letech 1992/1991), kdy ze sektoru odcházelo i mnoho mladých a vzdělaných pracovníků. Následně se úbytky pohybovaly v rozmezí 2–5 %, přičemž snižující se zaměstnanost v sektoru po celou dobu zasahuje relativně více ženy než muže. V roce 2013 se tempo snižování zaměstnanosti přibrzdilo, meziroční úbytek

činil 1,8 % a počet pracovníků v zemědělských podnicích se snížil na 103,5 tis. Podíl pracovníků v zemědělství na celkové zaměstnanosti v národním hospodářství ČR v roce 2013 činil 2,1 %.

Graf 3.1: Podíl zaměstnaných osob podle odvětví ekonomické činnosti – venkov ČR (%)

Zdroj: SLDB 1991, 2001, 2011; FSÚ 1992, ČSÚ 2002, 2013

Dlouhodobé omezování rozsahu zaměstnanosti v zemědělských podnicích se silně promítalo do přílivu nových mladých pracovníků, jenž byl takto velmi oslabený. Nedostatečné zastoupení mladších věkových kategorií a naopak velmi vysoké podíly pracovníků blížících se či dosahujících důchodového věku tak vytvářejí velmi nepříznivou věkovou strukturu pracovníků v zemědělství (Spěšná et al. 2009b). Zhoršování věkové struktury pracovníků v zemědělství jasně dokumentují statistická data, z nichž je též patrná horší situace zemědělského sektoru ve srovnání s průmyslem či s národním hospodářstvím jako celkem (zatímco v zemědělství bylo dle dat VŠPS v roce 2013 přibližně 56 % pracovníků starších 45 let, v NH činil jejich podíl „pouze“ 41 %). Starší a málo početné pracovní kolektivy v zemědělských podnicích nevytvářejí sociální prostředí, jež by přitahovalo potenciální mladé uchazeče o práci v zemědělství.

Výše uvedený vývoj v živočišné i rostlinné výrobě se samozřejmě projevil v celkových ekonomických ukazatelích resortu. Hrubá zemědělská produkce poklesla v letech 1989–2009 zhruba o třetinu (na 67,8 %). Silněji redukováná živočišná produkce se propadla výrazněji, a to na téměř jen polovinu (54,6 %). Rostlinná produkce meziročně často zaznamenává značné výkyvy. Klesající zemědělská produkce se projevila i v makroekonomice a znamenala obrovský propad v podílu resortu na hrubém domácím produktu. Jeho podíl (včetně lesnictví a rybářství) na hrubé přidané hodnotě dosáhl v roce 2011 jen 2,2 %, což je jen zhruba čtvrtina ve srovnání s rokem 1990 (tehdy činil 8,3 %). Je to nejhlubší propad podílu v rámci všech resortů. Úpadek zemědělské produkce se samozřejmě promítl také do bilance zahraničního obchodu. Bilance vývozu a dovozu potravin a živých zvířat se dostala od kladné hodnoty (4,3 mld. Kč v roce 1991) až na záporné hodnoty kolem 30 mld. Kč (v roce 2010 a dále). Bilance obchodu s nápoji a tabákem je velmi vyrovnaná, nabývá v posledních letech kladných, nicméně nízkých hodnot. Živočišné a rostlinné oleje, tuky a vosky jsou svým objemem položkou podstatně méně významnou ve srovnání jak s potravinami a zvířaty, tak nápoji a tabákem (bilance meziročně kolísá, v roce 2012 zaznamenala kladnou hodnotu). Zejména v poslední době přibývá afér se závadností či horší kvalitou dovážených potravin. Sílí tak hlasy volající po zvýšení soběstačnosti ČR v základních potravinách a dotazující se, proč k takovému oslabení domácí produkce vůbec došlo.

Kromě samotných zemědělských činností došlo velmi brzy po roce 1989 k masovému opouštění přidružených výrob zemědělských podniků (odlučovaly se, osamostatňovaly, případně rovnou zanikaly). V přidružených výroбах přitom pracoval značný počet osob a práci zde často nacházely i ženy pečující o malé děti, lidé se zdravotním handicapem atd. Proces rušení přidružených výrob byl v přímém rozporu s pozdějšími cíli zemědělské politiky EU, jež v členských zemích podporovala diverzifikaci činností zemědělských podniků. O významu přidružených výrob v rámci ČR svědčí příklad Agrokombinátu Slušovice, který byl před rokem 1989 úspěšnější v průmyslové výrobě než národní průmyslové podniky (např. ve výrobě počítačů) a o práci v něm usilovali odborníci z různých oborů.

Život na vesnicích se tedy radikálně změnil a jeho dříve silná zemědělská složka se stala prakticky neviditelnou. Zemědělci zestárli rychleji než populace celkem a mzdy v zemědělství dlouhodobě zaostávají za průmyslem a národním hospodářstvím. Zájem o práci v zemědělství mezi mladými lidmi značně poklesl a je otázkou, jak bude zvládnuta generační obměna, na jejímž prahu zemědělství stojí.

3.4 Venkov a zemědělství po roce 1989

Při hodnocení vývoje vztahů mezi zemědělstvím a venkovem jde o to, do jaké míry je zemědělství vůči venkovu „generátorem pozitivních externalit“, dobré symbiózy rezidenční a důchodově aktivní části venkova. Nebo naopak, zda nedochází k postupnému „odcizování“ obou částí venkova. V každém případě již nejde o situaci před rokem 1989, kdy byl vývoj venkova do značné míry ztotožňován s vývojem zemědělství či působením zemědělských podniků (viz kapitolu 3.2). Takovému ztotožnění nezabránilo ani některá tehdejší zemědělská družstva, jejichž aktivity zdaleka přesahovaly rámec zemědělské výroby a lokalit (viz příklad JZD Slušovice v kap. 3.3).

3.4.1 Etapy politických a ekonomických změn po roce 1989 ovlivňující vývoj českého zemědělství a venkova

Současný stav českého zemědělství a jeho vztahu k venkovu je výslednicí stále působícího, byť zeslabujícího vlivu jeho stavu v období do roku 1989 (*path dependency*) a vlivu společensko-politických změn a nových podmínek po roce 1989. Tyto změny je účelné věcně a časově rozdělit do následujících etap s jejich základními charakteristikami:

1. První roky transformace (zhruba 1990–1992)

- Liberalizace cen a odstranění záporné daně z obratu: politika „*plné soběstačnosti za každou cenu*“, uplatňovaná za socialismu, vedla ke značné neefektivnosti agrárního sektoru a k jeho vysokým výrobním nákladům. Ceny potravin pro spotřebitele pak byly dotovány

ze státního rozpočtu ve formě záporné daně z obratu, která byla zvláště vysoká např. u všech živočišných produktů. Cenová liberalizace vedla k mimořádnému zvýšení spotřebitelských cen zejména mléčných výrobků a hovězího masa a i přes přechodnou sociální kompenzaci toto opatření významně ovlivnilo a do určité míry stále ovlivňuje poptávku českých spotřebitelů.

- Zákon o půdě a odtud prvotní majetkoprávní změny: zahájení restitucí zemědělského majetku (půdy a ostatního majetku), (prvotní) transformace zemědělských družstev podle specifických podmínek rozdělení jejich majetku mezi členy a nečleny družstev a pronájem státní půdy. Tato opatření vytvořila „startovací“ strukturu zemědělských podniků do dalších let, především obnovená či nově vzniklá rodinná hospodářství, transformovaná družstva či společnosti s ručením omezeným a zárodky velkých individuálních zemědělských podniků na státní půdě.
- Rušení nezemědělských činností (přidružených výrob) v zemědělských podnicích, resp. jejich osamostatňování mimo zemědělství, spojené s řádovým (až dvěstětisícovým) snížením počtu pracovníků v zemědělských podnicích.
- Program obnovy vesnice je schválen Vládou ČSFR v roce 1991, neexistuje však jednoznačný rámec pro jeho financování (viz kap. 5.1.4)

2. Adaptace na prvotní změny podmínek (zhruba 1993–1999)

- Přijetí „zemědělského zákona“ a pokračování majetkoprávních změn:
 - a) Tzv. druhá transformace družstev, založená na převodu jejich „zdravého“ majetku do nově vznikajících akciových a jiných společností, sledující i eliminaci či výraznější snížení restitučních nároků.
 - b) Prohloubení procesů ekonomické koncentrace v rámci družstev či akciových společností v rukou několika vlastníků.
- Významná investiční podpora zemědělských podniků (zřízení Podpůrného garančního rolnického a lesnického fondu – PGRLF, podpora prostřednictvím dotace úroků a garance bankovních úvěrů).
- Podpora cen zemědělských výrobců, např. prostřednictvím nově zřízeného Státního fondu tržní regulace (SFTR).

- Malý, ale zvyšující se význam důchodových podpor zemědělským podnikům.
- Vznik Ministerstva pro místní rozvoj (1996), v jehož gesci je formulován a implementován Program obnovy venkova (1998)

3. Intenzivní příprava českého agrárního sektoru na vstup do EU (2000–2003)

- Přijímání komunitárního práva EU a zakládání institucí státu pro plynulý přechod do institucionálních podmínek EU. Jde např. o přeměnu SFTR na Státní zemědělský a intervenční fond (SZIF) s principy a podporami podobnými v EU.
- Zahájení privatizace půdy ve vlastnictví státu na základě specifického zákona s podmínkou, že privatizace se mohou zúčastnit pouze české fyzické osoby. Privatizace je spojena s podporou investorům do státní půdy v podobě splátkových bezúročných režimů.
- Působení programu SAPARD (program předvstupních podpor EU pro investice do zemědělství a rozvoje venkova).
- Zvyšování úrovně důchodových podpor a založení programů agro-environmentálních plateb a plateb LFA, analogicky s podporami v EU.
- Podpora biopaliv, která kromě zvýšení odbytu zemědělské suroviny přinesla i významné zisky zpracovatelům příslušné zemědělské suroviny.

4. Vstup ČR do EU (od května 2004 do současnosti)

- Dokončení institucionálních podmínek pro působení agrárního sektoru ČR v podmínkách EU a plné převzetí podmínek Společné zemědělské politiky EU (SZP).
- Okamžitý a plný přechod do podmínek jednotného trhu EU, včetně převzetí závazků EU vůči Světové obchodní organizaci (včetně převzetí ochrany domácího trhu vůči třetím zemím, která – až na výjimky – je vyšší než původní ochrana trhu ČR).
- Pokračování privatizace zemědělské půdy ve vlastnictví státu (vrcholící v období 2004–2006) a postupné odstraňování bariér na trhu půdy, zejména v rámci pozemkových úprav katastrů.

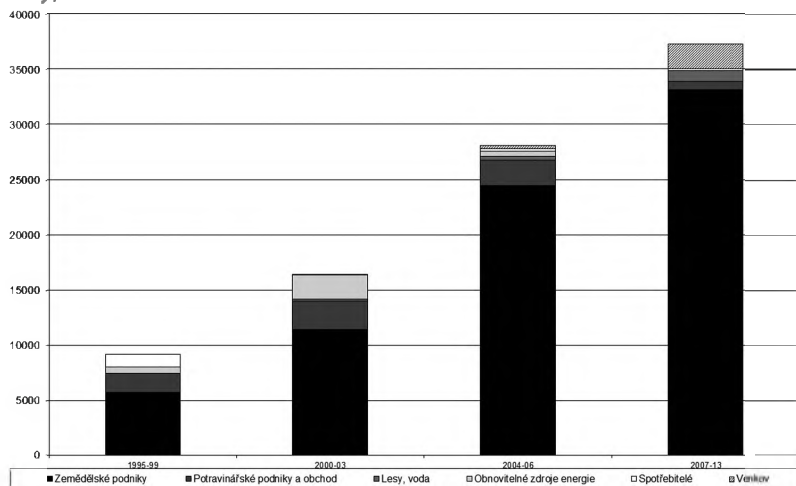
- Dvě časové etapy působení podpor rozvoje venkova (tzv. Pilíře II SZP):
 - a) 2004–2006: Horizontální program rozvoje venkova (HRDP) pro agro-environmentální opatření a platby LFA a Operační program (OP) Zemědělství. Navíc působení dobíhajícího programu SAPARD.
 - b) 2007–2013: sloučení HRDP a OP do Programu rozvoje venkova (PRV).
- Mimořádný nárůst důchodových podpor zemědělským podnikům
- Programy LEADER ČR, LEADER+ a LEADER

Uvedené etapy zemědělské politiky a společenských změn lze demonstrovat na vývoji podpor této politiky, které jsou hrazeny daňovými poplatníky.

3.4.1 Vývoj podpor zemědělské politiky a její dopady na venkov

Vývoj podpor ze strany daňových poplatníků podle výše uvedených časových etap lze shrnout v následujícím grafu:

Graf 3.2: Struktura a výše podpor podle jejich hlavních příjemců (mil. Kč; běžné ceny)

Zdroj: Databáze podpor zemědělské politiky ÚZEI. Databáze je vedená v úplnosti a v souladu s klasifikacemi OECD od roku 1995.

Graf 3.2 ukazuje vývoj celkových přímých podpor podnikům ze strany daňových poplatníků v rámci české zemědělské politiky všem jejich hlavním příjemcům. Z grafu je patrné, jak výrazně tyto podpory vzrostly po vstupu České republiky do EU zejména zemědělským podnikům (téměř 3 x v období 2007–2013 proti předvstupním rokům 2000–2003). Před vstupem do EU zemědělská politika ČR zahrnovala prakticky minimální přímé podpory venkovu, tj. recipientům z venkova mimo zemědělské podniky. V období 2000–2004 (s přesahem financování o 2 roky) se realizoval program předvstupní pomoci SAPARD, avšak s omezeným významem pro rozvoj českého venkova.

Větší přímá podpora venkovu se stala součástí zemědělské politiky až po vstupu do EU v rámci Operačního programu Zemědělství (2004–2006) a navazujícího Programu rozvoje venkova (PRV, pro období 2007–2013), avšak její podíl na celkových podporách zůstal a dosud je marginální (od zhruba 1 % v období 2004–2006 do zhruba 6 % v období 2007–2013). Přímé podpory nezemědělským subjektům v rámci PRV byly dosud limitovány velikostí obce a podpory mohly například získávat jen obce a subjekty malého a středního podnikání v obcích do 500 obyvatel¹. V tomto smyslu se potvrzuje, že tzv. programy rozvoje venkova v EU byly fakticky programy podpory rozvoje zemědělských podniků, přičemž v lepším případě orientované a podmínované tak, aby zároveň produkovaly co nejvíce pozitivních externalit vůči „zbytku“ venkova.

Toto však není v mnoha případech realitou a v řadě obcí je zemědělské podnikání vnímáno jako negativní aktivita vůči rezidenčním požadavkům obyvatel venkova. Na druhou stranu jsou známy mnohé pozitivní dopady aktivit zemědělských podniků do rozvoje venkova. Kromě příspěvku k přímé zaměstnanosti venkova (tj. bez většího dojíždění) jde zejména o příspěvek zemědělských podniků ke zvýšení turistické atraktivity lokalit (viz též kap. 5.2), realizací rekreačních ak-

¹ Větší subjekty a obce mohly získávat investiční podpory z nezemědělských zdrojů, zejména prostřednictvím Ministerstva pro místní rozvoj, Ministerstva průmyslu a obchodu, Ministerstva životního prostředí ad. Šlo o operační programy ze zdrojů EU, spojené s obecnými podporami z uvedených ministerstev, které do rozvoje venkova zasahovaly zejména prostřednictvím kritéria malého a středního podnikání, resp. mikro-podnikání.

tivit, rozšiřováním prodejí ze dvora apod. Dosavadní podpory zemědělské politiky jako celek vytvářejí dostatek stimulů pro tyto pozitivní externality a do značné míry záleží jen na individuálním přístupu zemědělských podniků. Není žádným překvapením, že především menší zemědělské podniky rodinného typu využívají tyto stimuly nejvíce a nejlépe.

Celkově je nutno hodnotit přístup EU a odvozeně i ČR k podpoře venkova prostřednictvím PRV jako přístup, který výrazně preferuje vztah zemědělství k rozvoji venkova, nikoliv venkov jako takový. Takový přístup je v prostředí, kde převládají malé farmy rodinného typu, racionální, neboť předpokládá, že tato forma zemědělského podnikání sama o sobě přináší rozvoji venkova dostatek pozitivních externalit. Toto tvrzení se také opírá o vyšší úroveň „internalizace externalit“ pro zemědělské podniky, tedy že „zdravý“ rozvoj venkova je zároveň prospěšný i pro „zdravý“ rozvoj místních farem. Je pochopitelné, že tento předpoklad se nemusí z různých příčin v zemích, kde převládají velké farmy nerodinného typu – jako právě v ČR – v plné míře naplňovat.

4 DEFINICE, TYPOLOGIE A KLASIFIKACE VENKOVA

Pokud se setkáme s pojmem venkov, přinejmenším tušíme, co si pod tím máme představit: jde o oblasti volné nezastavěné krajiny a venkovského osídlení (Perlín 1999). Tato „volná“ definice venkova nám umožňuje pracovat s tímto pojmem, aniž bychom hned naráželi na problém, který se dříve nebo později vynoří: co se venkovem přesně myslí? Kde venkov „začíná“ a kde „končí“? Navíc se ukazuje, že kategorie venkova je (nejen v podmínkách ČR) příliš heterogenní a opakovaně se objevuje snaha o vytvoření jemnějších kategorizací a typologií.

Toto úsilí vychází jak z vědecké, tak decizní sféry, protože venkov je předmětem zájmu obou sfér, obě však mají poněkud odlišná očekávání, pokud jde o vymezování venkova. Pro akademickou sféru je obvykle prioritní rozšířit vědecké poznání o nový pohled na problematiku, zatímco decizní sféra hledá především politický konsenzus nad takovým vymezením. V důsledku toho pak obě sféry mohou klást důraz na odlišné aspekty související s vymezováním a typologií venkova. Rozporné typy nároků a očekávání vedou k tomu, že vymezení venkovských (a městských) oblastí je „značně neustálené a mění se v celku logicky podle účelu, kterému slouží“ (Vobecká 2009: 15). Obdobně Perlín, Kučerová & Kučera (2010:165) konstatují, že v současnosti „jasná metodika pro vymezení venkovských obcí (včetně jejich další typologie) ve veřejné správě a ani v odborné sféře neexistuje“. Přesto má smysl se tímto tématem znovu zabývat, protože v obou sférách existuje setrvalá poptávka po kritériích a možnostech vymezení venkova a jeho typů či kategorií.

4.1 Vymezení venkova

Vymezením venkovských a městských oblastí a korespondujících definic venkova se zabývá řada autorů a institucí. Pomineme-li definice vycházející z konceptu venkova jako životního stylu (srv. Bell 2007) či venkova jako kulturní a sociální reprezentace (Halfacree 1993, Jones

1995), jedná se většinou o definice kvantitativní, postavené zpravidla na údajích o počtu obyvatel nebo hustotě obyvatelstva. Tyto ukazatele se snadno aplikují na rozsáhlá území (státy či skupiny států) s možností vymezovat venkov až na úrovni obcí. Pokud se však pracuje s malým územím, zohledňují se i další, spíše kvalitativní hlediska, např. urbanistické, architektonické či historické (Perlín 1999). V tomto případě se také častěji pracuje s venkovskými sídly, která odpovídají obvykle drobnějším územím, než je administrativní území obce. Nově se objevují vymezení (či typologie) venkova, jejichž výpočet není postaven na administrativních územních jednotkách (Urban-rural typology používá tzv. populační gridy).

Přehled kvantitativních definic a vymezení venkova obvykle začíná představením OECD typologie (OECD 2010), jež se používá v mezinárodním měřítku i na národní úrovni. Vymezení venkova se děje ve dvou úrovních: na lokální úrovni (reprezentované nějakou administrativní jednotkou nižší než TL 3²) je jako venkovské označeno území s hustotou obyvatelstva nižší než 150 obyvatel/km² (ostatní území jsou urbánní). Na vyšší, regionální úrovni se vypočte podíl venkovského obyvatelstva na všech obyvatelích a region se pak označí přívlástkem

- převážně venkovský (Predominantly Rural, PR), jestliže podíl činí více než 50 %,
- přechodný (Intermediate, IN), jestliže se podíl pohybuje v rozmezí 15 až 50 %,
- převážně městský (Predominantly Urban, PU), jestliže je podíl nižší než 15%.

V prvně dvou jmenovaných typech ještě může dojít k přesunu do sousední, vyšší kategorie, pokud zahrnují populačně dostatečně velké centrum (město).

Vymezené typy území na základě OECD typologie jsou mezi státy srovnatelné jen částečně: za prvé, existuje velký rozptyl mezi velikostmi území lokálních jednotek (a tím i v hustotě obyvatelstva), a za druhé, TL 3 území taktéž nejsou srovnatelná z pohledu rozlohy a navíc někdy

² Territorial Level 3 odpovídá NUTS 3 úrovni v zemích EU. Nižší jednotka je pak LAU 1 nebo 2.

nezahrnují do svého území své přirozené centrum³. Tyto nedostatky vedly Evropskou komisi k vytvoření vlastní, modifikované Urban-rural typologie (EC 2014). Ta je postavená na OECD typologii, zachovává tři typy území se stejnými názvy, mírně upravuje způsob výpočtu, ale především hustotu obyvatelstva stanovuje na úrovni tzv. populačních gridů – čtverců o velikosti 1 km². Tím je odstraněn hlavní nedostatek OECD typologie (nesrovnatelná území lokálních jednotek), na druhou stranu tím rostou nároky na datovou základnu a taktéž výpočetní metoda je složitější.

Mimo tato vymezení mají státy obvykle své národní definice venkova, nejčastěji postavené na statistickém či administrativním hledisku. V ČR se běžně používá hranice 2 000 obyvatel pro označení venkovských sídel (Majerová 2003b), ale např. Berlín (2010) už se kloní k hranici 3 000 obyvatel⁴. Další varianty vymezení venkovských sídel představuje a srovnává publikace ČSÚ (2008). Taktéž Vobecká (2009) shrnuje a hodnotí historické a aktuální přístupy k vymezování venkova na území ČR.

Venkov a jeho vymezení je také součástí národních i regionálních rozvojových dokumentů, jejichž přehled provedlo jak ČSÚ (2008), tak Vobecká (2009). Venkov je v těchto dokumentech vymezen jednak pomocí OECD typologie či populační velikosti (2 000 obyvatel), ale také obsahuje nová vymezení venkovských obcí včetně jejich klasifikace, o nichž se pojednává podrobněji v následující kapitole.

4.2 Typologie a klasifikace venkovského prostoru

Na venkov již nestačí pohlížet jako na homogenní skupinu venkovských sídel (Berlín 2010) – v současnosti je to nepochybně kategorie zahrnující několik více či méně odlišujících se typů venkova. Historický vývoj přinesl řadu společenských, ekonomických a politických změn, které formovaly venkovské oblasti odlišným způsobem, a v současnos-

³ V případě ČR je takovým příkladem Hl. m. Praha a Středočeský kraj.

⁴ Autor se odvolává na zákon č. 128/2000 Sb. o obcích (obecní zřízení), který podle § 3, odst. 1 říká, že „obec, která má alespoň 3 000 obyvatel, je městem, pokud tak na návrh obce stanoví předseda Poslanecké sněmovny po vyjádření vlády“.

ti probíhající procesy na venkově budou nadále tyto odlišnosti spíše udržovat nebo zesilovat než umenšovat. Z toho důvodu můžeme pozorovat nejprve v akademické a posléze i v decizní sféře snahu nalézt nejen vymezení venkova, ale také jeho typologii či kategorizaci.

Patrně nejucelenější přístup k typologii českého venkova nabízí Perlín, jehož koncepce je v českém prostředí nejambicióznější, množstvím faktorů, které v sobě zahrnuje, je však také komplexní a otevřená změnám. V roce 1998 poprvé představuje typologii postavenou na základě historických, sociálních, ekonomických a fyzicko-geografických kritérií (Perlín 1998, 1999, 2003), která vymezuje 6 typů venkovského prostoru v Česku v úrovni okresů. V typologiích z let 2008 a 2010 se již omezuje jen na obce do 3 000 obyvatel, které seskupuje podle administrativního členění odpovídajícího obcím s pověřeným obecním úřadem. K vymezení používá sadu socioekonomických ukazatelů a vyšší statistické metody. Typologie z roku 2010 rozlišuje na území Česka 8 venkovských typů. Řada dalších autorů se snaží o hledání specifických území s charakteristickými vlastnostmi (jádrové oblasti, periferní území aj.) nebo provádí sociogeografickou regionalizaci (přehled o těchto výzkumech podává Perlín 2010 nebo Vobecká 2009). Výsledky těchto prací mohou sloužit jako podklad pro typologii venkova, ale samy o sobě nejsou schopny „dobře identifikovat hlavní rozdíly mezi venkovskými obcemi navzájem“ (Perlín 2010: 164).

Pokusy o diferenciaci venkova a návrhy typologií se objevují i ve strategických rozvojových dokumentech veřejné politiky. Dokument Strategie regionálního rozvoje České republiky (MMR 2006) zavádí a popisuje tři typy venkovů – příměstský, mezilehlý a odlehlý – ale konkrétní vymezení těchto území v dokumentu chybí. Program rozvoje venkova České republiky na období 2007–2013 (MZe 2010) obsahuje typologii prostorů pro klasifikaci venkovských obcí (městské, mezilehlé, periferní území), ale dále s touto typologií nepracuje. Strategie regionálního rozvoje ČR na období 2014–2020 (MMR 2013) dělí území ČR na rozvojová, stabilizovaná a periferní území a v kombinaci s dalšími ukazateli na urbanizované oblasti a venkov. Využívá přitom řadu komplexních kritérií, čímž se toto vymezení stává citlivým na nastavení zadavatelem, a zároveň se pohybuje pouze na úrovni obcí s rozšířenou působností.

4.3 Dostupnost jako nový aspekt při vymezování venkova

Dostupnost je jedním z nejdůležitějších faktorů ovlivňujících geografickou organizaci společnosti, a tudíž klíčovým pojmem v geografii dopravy. Obecně existuje v geografickém výzkumu shoda na existenci úzkého vztahu mezi dostupností a rozvojem míst a tento vztah je také jedním z častých témat výzkumu (viz Hudeček 2008). Jedním z přístupů je tvorba regionalizace či klasifikace nějakého území na základě vybraných charakteristik dopravních sítí, nejčastěji časové dostupnosti.

Tento přístup se využívá také v empirickém výzkumu území České republiky. Kraft (2011) ukázal, že dostupnost území ve formě relativní vzdálenosti zřetelně ovlivňuje intenzitu dopravních a dojížděkových interakcí, čímž vytváří silné vztahy závislosti mezi jednotlivými lokalitami. Jak dokládá Binek (2005), rostoucí vzdálenost od velkých městských center a dopravních a rozvojových os se projevuje nedostatkem pracovních příležitostí a úbytkem počtu obyvatel. Významně se souvislost rozvoje obcí s jejich dostupností projevuje zejména na venkově, který z dopravního hlediska tvoří výrazně heterogenní území, čítající oblasti dobře, průměrně i špatně dostupné (Seidenglanz 2007). Jak ukázali Toušek et al. (2005), venkovské obce s obtížnější dostupností vykazují obecně nepříznivou strukturu obyvatelstva, zejména z hlediska věkového a vzdělanostního složení, vyšší míru nezaměstnanosti a nižší úroveň vyjížděky za prací (v níž se právě může projevit problematická dopravní dostupnost). Důležitost dostupnosti je dále posilována v procesu suburbanizace, kdy se obyvatelstvo stěhuje z jádrového města do jeho zázemí, přičemž jsou preferována sídla dopravně dobře dostupná, zejména individuální automobilovou dopravou (Mulíček & Seidenglanz 2004). V těchto procesech se vyhraňuje kategorie příměstského venkova, o níž bude dále řeč v empirické části textu. Další potvrzení vztahu dostupnosti a rozvoje poskytují výzkumy periferních regionů (Hampl, Gardavský & Kühnl 1987; Musil & Müller 2008), z nichž některé výslovně konstatují podobnosti v rozložení mezi oblastmi periferními a oblastmi se špatnou dopravní dostupností (Čermák 2005).

Výše uvedené lze shrnout tak, že úroveň dostupnosti má vliv na rozvoj území, přičemž lepší šance mají lépe dostupná území. V souvislosti s těmito zjištěními se jeví jako přirozené, že se dostupnost stává

dalším kritériem pro vymezení venkova. OECD (Dijkstra & Ruiz 2010) rozšířila svou typologii o nové přívlasky „remote“ a „close to a city“, jež jsou odvozeny na základě časové vzdálenosti. Tentýž metodický přístup převzala také Urban-rural typologie (Dijkstra & Poelman 2014). ČSÚ v jedné z variant vymezení venkova (ČSÚ 2008) zavádí „příměstskou zónu“ na základě vzdálenosti k nejbližšímu městskému centru. Nakonec zmiňme, že rozvojové dokumenty Strategie regionálního rozvoje České republiky (MMR 2006) a Strategie regionálního rozvoje ČR na období 2014–2020 (MMR 2013) odvozují typologie venkova mimo jiné podle polohy vůči centrům osídlení a hlavním dopravním cestám.

4.3.1 Vymezení odlehlých a příměstských obcí na základě dostupnosti

Ať už se jedná o komplexní typologie či jen parciální kategorizace venkova, obvykle se pracuje s více faktory a dostupnost (pokud je vůbec zahrnuta) je jen jedním z kritérií. Na rozdíl od těchto klasifikací bude v následujícím textu zkoumána dopravní dostupnost jako jediné kritérium pro vymezení a kategorizaci venkovských obcí. V metodologické části kapitoly budou na území ČR vymezeny venkovské obce podle polohy v existující dopravní síti. Pro tento účel budeme užívat specificky vymezené kategorie „odlehlý“ a „příměstský“⁵ na základě časové vzdálenosti obcí vůči regionálním centrům. V analytické části ukážeme důležitost faktoru dopravní dostupnosti, když jej uvedeme do vztahu k rozvojovým ukazatelům obcí.

Diferencovaný pohled na venkov začíná stanovením vhodné úrovně územní jednotky. Nejčastěji jde o jednotky administrativní, někteří autoři si však vytváří vlastní územní jednotky (Musil 1988; Musil & Müller 2008). Většina autorů se shoduje jen v tom, že okresy v ČR jsou příliš heterogenní jednotky a pro vymezování se příliš nehodí. V této

⁵ Jelikož analýza probíhá na úrovni obcí, užíváme v textu pojmy venkov a venkovské obce jako synonyma. Zkoumané kategorie vymezujeme na základě dopravní dostupnosti (jak je popsáno dále v metodice), a jde tedy o dopravně odlehlý a příměstský venkov. Pro zjednodušení textu ale přívlask „dopravně“ dále nepoužíváme.

práci se jeví jako vhodná územní jednotka obec, neboť nejlépe vyhovuje pojetí objektu dostupnosti.

Dostupnost a její míru lze měřit několika způsoby, ale vzhledem k tomu, že v dnešní době hraje mnohem větší roli aspekt času než vzdálenosti (Hudeček 2008), vymezujeme zvolené venkovské kategorie pouze podle časové vzdálenosti dosažené jízdou autem po optimálně zvolené dopravní cestě. Takové vymezení je metodicky a datově nenáročné a srovnatelné na celém území ČR, protože používáme jen jeden dopravní mód. Navíc, jak zahraniční (Hoyle & Knowles 2001), tak čeští autoři (např. Hudeček 2008, Kraft 2011) považují automobilovou dopravu za klíčové dopravní odvětví, které je již delší dobu hlavním nositelem dynamických změn v dopravních i sídelních systémech. Význam automobilové dopravy (obvykle vyjádřený počtem aut na 1 000 obyvatel) v Česku dramaticky vzrostl a i když regionálně zůstává diferencovaný, nejlépe odpovídá přepravním potřebám urbánních i venkovských obyvatel (Kraft 2011). Domníváme se, že veřejná doprava (zejména železniční) může nabídnout rychlejší spojení jen v ojedinělých případech, naproti tomu její zahrnutí do výpočtu by znamenalo metodické komplikace⁶ a omezilo by možnost srovnání napříč regiony, která je výhodou jednofaktorově postaveného vymezení na základě automobilové dostupnosti. Také jsme neuvažovali o cyklistice, jež má spíše sezónní charakter.

Podle Michniaka (2002) je dostupnost spojena se třemi základními prvky a pro účely této práce jsou definovány takto:

Subjekt dostupnosti může být osoba, skupina osob nebo obyvatelé nějakého území, kteří se nacházejí na určitém místě-východisku, a z pohledu kterého dostupnost zkoumáme. V našem případě budeme odlehlost (nebo příměstskost) zkoumat z pohledu obyvatelstva obce jako dále nedělitelné jednotky, a nebereme tedy v úvahu počet obyvatel v obci.

Objekt dostupnosti je dopředu stanovený cíl (určitá příležitost, aktivita, služba), jehož dostupnost chceme zjistit. Za nejdůležitější aktivitu

⁶ Mimo volby referenčního dne (údaje o spojích se obvykle shromažďují za vybraný pracovní a víkendový den) se musí řešitel zabývat i dalšími proměnnými jako např. frekvence spojů, počty přestupů, umístění zastávek aj, jež ovlivňují délku dojezdového času a jejichž vyřešení obvykle vnáší do výpočtu subjektivní vlivy.

je považována dojíždka za práci, která představuje nejčetnější formu mobility obyvatel. Mimo dojíždky za práci chceme zohlednit i ostatní formy prostorové mobility obyvatelstva (především dojíždku za občanskou vybaveností, za rekreací, do škol), jež pro účely této práce označíme jako dojíždku za službami. Při návrhu metodiky se ukázalo, že musíme pro obě formy mobility najít vhodné regionální členění a stanovit v každém regionu centrum (obec), které bude reprezentovat cíl dojíždky (objekt dostupnosti).

V případě pracovní dojíždky jsme využili vymezení pracovních mikroregionů na území ČR, které vypracovalo ČSÚ (2004) na základě údajů o vyjíždce a dojíždce za práci (zdrojem je SLDB 2001). Pracovní mikroregiony jsou územně souvislé celky, v nichž město s významnější koncentrací pracovních příležitostí představuje centrum pracovního mikroregionu. V našem případě toto centrum reprezentuje cíl dojíždky pro obyvatelstvo ostatních obcí mikroregionu.

V případě dojíždky za službami se domníváme, že centra služeb se nachází v administrativních centrech, ovšem na odlišné regionální úrovni v případě odlehlých a příměstských obcí. Pro vymezování odlehlých obcí byly vybrány okresy jako nejvhodnější územní jednotky a za centrum služeb bylo zvoleno okresní město⁷, a to z těchto důvodů:

- Především, chceme vymezit odlehlý venkov jako spíše souvislejší území a členění ČR na obvody obcí s rozšířenou působností tomuto předpokladu nevyhovuje. Navíc se domníváme, že okresní města disponují širší občanskou vybaveností než ORP. Krajská města jsou na tom z hlediska vybavenosti ještě lépe, ale pro populaci na periférii krajských hranic je frekventovanější destinací spíše okresní než krajské město;
- Musil & Müller (2008) nebo Vaishar & Zapletalová (2005) naznačují, že periferie (již v naší kategorizaci odpovídá odlehlý venkov) se formují spíše na krajích bývalých okresů než na okrajích obvodů obcí s rozšířenou působností;

⁷ Okresy už nejsou administrativní územní jednotkou a okresní města formálně už neexistují, proto by bylo vhodné je označovat příjívlastkem „bývalá“. Pro jednoduchost ho ale budeme vynechávat.

- Všechna okresní města jsou současně centra pracovních mikroregionů (což dokládá jejich větší regionální „váhu“), ale totéž nelze říci o ORP.

Příměstské obce by měly vytvářet suburbánní pás kolem důležitých metropolí v Česku a být určitým protipólem odlehlých obcí. Proto byly zvoleny kraje jako vhodné územní jednotky pro vymezení příměstských obcí, neboť v ČR se za metropole považují krajská města (Hamp, 2005), jež pro své suburbánní okolí fungují současně jako centrum služeb a dojíždějí za prací.

Transportní prvek představuje spojení mezi subjektem a objektem dostupnosti, v našem případě tedy spojení mezi obyvatelstvem obce a centrem pracovních příležitostí a služeb. Dostupnost mezi subjektem a objektem budeme měřit pomocí časové vzdálenosti dosažené jízdou autem po optimálně zvolené dopravní cestě. Startovní a cílovou pozici reprezentují body umístěné do středu intravilánu obcí. Údaje o časové vzdálenosti byly získány prostřednictvím webových mapových služeb (Mapy API).

4.3.1 Metodika určení odlehlého a příměstského venkova

Určení obou kategorií obcí je postaveno na časové vzdálenosti mezi obcí a centrem v rámci stanovených regionů. Při určení odlehlých obcí vycházíme z rozdělení republiky na pracovní mikroregiony a okresy. O odlehlých obcích předpokládáme, že služby a pracovní příležitosti (jež se koncentrují v centrech) jsou pro ně hůře dostupné ve srovnání s příměstskými i mezilehlými obcemi a proto by měly splňovat následující podmínky:

- 1) patří mezi 30% obcí s nejdelší časovou vzdáleností do centra v rámci zkoumaného regionu;
- 2) časová vzdálenost do centra musí překročit minimální časovou vzdálenost, která platí pro celou ČR. Hodnota minimální časové vzdálenosti odpovídá hodnotě mediánu všech časových vzdáleností obcí do svých center (tabulka 4.2);
- 3) odlehlá obec musí splnit podmínky 1) a 2) jak v rámci svého okresu, tak v rámci svého pracovního mikroregionu.

Pro příměstské obce jsou služby a pracovní příležitosti relativně snadno dostupné a koncentrují se do jednoho centra. Příměstské obce se definují vztahem ke krajským městům (jako reprezentantům center služeb a pracovních příležitostí) a ve výpočtu je (navíc) také zohledněna jejich populační velikost: populačně větší centrum vytváří kolem sebe větší příměstský prostor a dále se tím zohlední fakt, že dojezdový čas do středu krajského města roste s jeho velikostí.

Příměstská obec má splňovat následující podmínky:

- 1) podle populační velikosti krajského města spadá mezi TOP % obcí s nejkratší časovou vzdáleností do centra (tabulka 4.1);
- 2) časová vzdálenost do centra nesmí překročit maximální časovou vzdálenost, která platí pro celou ČR. Hodnota maximální časové vzdálenosti odpovídá hodnotě mediánu všech časových vzdáleností obcí do jejich krajských měst (tabulka 4.2).

Tabulka 4.1: Procento příměstských obcí podle populační velikosti krajského města

Populační velikost	TOP (%)
50–100 tis.	10
100–1 000 tis.	15
Nad 1 mil.	20

Zdroj: vlastní metodika

Pro obě kategorie metodika kombinuje pomyslné relativní a absolutní pravidlo: ad 1) říká, že ve zkoumaném regionu je vždy určité procento odlehlých či příměstských obcí, ad 2) říká, že odlehlá a příměstská obec musí (resp. nesmí) překročit stanovenou absolutní hranici v rámci ČR. Všechny hraniční hodnoty byly voleny tak, aby (pokud možno) nedocházelo k „přímému kontaktu“ odlehlých a příměstských obcí – vždy by je měly oddělovat mezilehlé obce.

V posledním kroku přistoupíme k vymezení venkovských odlehlých a příměstských obcí. Budeme přitom vycházet z definice venkovských obcí jako obcí do 2 000 obyvatel⁸, jak je v Česku běžně používána.

⁸ Hranice maximální velikosti venkovské obce se v českém prostředí různí a v současné době bývá vedle 2 000 obyvatel používán i práh 3 000 obyvatel. Ten lze přirozeně

V poslední fázi jsou obě kategorie obcí „zúženy“ na obce nepřesahující tento limit. Toto omezení nám umožní porovnávat navzájem srovnatelné kategorie venkovských obcí.

4.3.1 Odlehlý a příměstský venkov: výsledky

Tabulka 4.2 ukazuje vybrané statistické charakteristiky časové vzdálenosti obcí ČR v rámci vybraných regionů.

Tabulka 4.2: Vybrané statistické charakteristiky časové vzdálenosti obcí ČR v rámci zkoumaných regionů (v minutách)

	Region				
	Kraje	Okresy	Obce s rozšířenou působností	Pověřené obecní úřady	Pracovní mikroregiony
Počet obcí ¹⁾	6 238	6 179	6 045	5 862	6 066
Průměr	47,6	24,5	16,3	13,2	18,5
Směrodatná odchylka	19,6	10,2	7,1	5,5	9,1
Minimum	6,7	4,2	2,0	1,8	3,6
10% percentil	24,1	12,1	8,3	6,8	8,8
20% percentil	30,6	15,2	10,3	8,3	10,8
Dolní kvartil	33,3	16,7	11,0	9,0	11,7
Medián	45,4	23,4	15,2	12,3	16,6
70% percentil	56,4	29,5	19,1	15,5	21,7
Horní kvartil	59,4	31,3	20,4	16,5	23,3
80% percentil	63,2	33,3	21,8	17,6	25,2
Maximum	136,3	66,0	48,8	44,7	61,1
Rozpětí	129,6	61,7	46,8	42,8	57,5

1) Počet obcí nezahrnuje příslušná centra regionů (k 1. 1. 2012 bylo v ČR 6 251 obcí). Obce Středočeského kraje se vymezovaly vůči Praze, krajských center bylo tudíž 13. Obce v okresech obklopující Prahu (Praha-východ, Praha-západ), Plzeň (Plzeň-jih, Plzeň-sever) a Brno (Brno-venkov) se vymezovaly vůči svým „přirozeným“ centrům (nikoliv administrativním), kterých bylo 72. Obcí s rozšířenou působností bylo 205 (bez Prahy) a obcí s pověřeným obecním úřadem bylo 388 (bez Prahy). Center pracovních mikroregionů bylo 185.

Zdroj: Mapy API; vlastní výpočty

použit se zde představenou metodikou také, na tomto místě však dáváme přednost tradiční hodnotě 2 000 obyvatel, která svou zaužívaností umožňuje zpětné srovnání s údaji z různých datových zdrojů.

Podle předpokladu je doba dosažení centra nižší v územně menších celcích. V průměru nejdéle jede autem obyvatel obce do svého krajského města (48 min), zatímco do okresního města je to téměř o polovinu méně (25 min). Zhruba 16 min trvá cesta autem do obce s rozšířenou působností (ORP) a do obce s pověřeným obecním úřadem (POU) trvá v průměru 13 min. Z územního hlediska se pracovní mikroregiony „pohybují“ mezi okresy a ORP, což potvrzují i vypočtené hodnoty charakteristik. Dosažení centra pracovního mikroregionu autem trvá v průměru necelých 19 min.

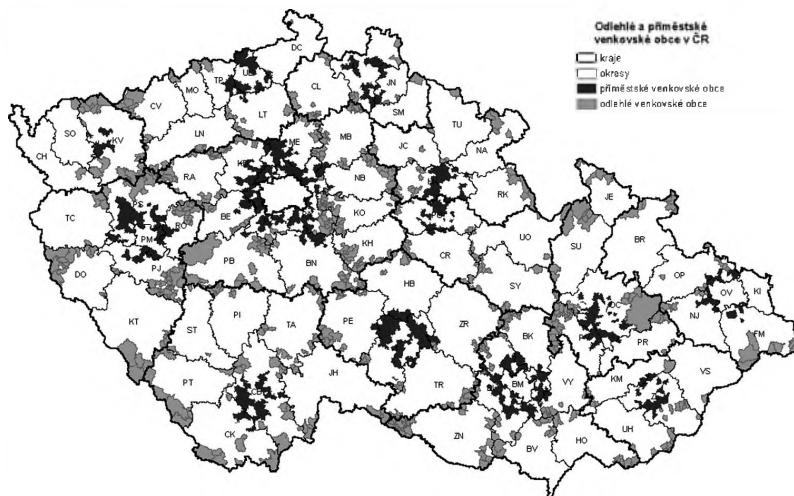
Vymezení odlehlých obcí bylo provedeno ve třech krocích: v rámci každého okresu bylo nalezeno 30 % nejdlehlějších obcí, jejichž čas dojezdnosti do okresního města musel zároveň přesáhnout 23,4 min (medián). Takto bylo vymezeno 1 823 obcí. Analogicky bylo pro pracovní mikroregiony vymezeno (při použití minimálního času dojezdnosti 16,6 min) 1 516 obcí. Průnikem obou skupin pak bylo stanoveno 779 odlehlých obcí, z nichž venkovských je 739.

Vymezení příměstských obcí bylo provedeno na úrovni krajů. Vůči každému krajskému městu bylo podle jeho populační velikosti nalezeno 10–20 % časově nejbližších obcí. Zároveň nesměl čas dojezdnosti do krajského města překročit hodnotu 45,4 min (medián). Takto bylo vymezeno 838 příměstských obcí, z toho venkovských příměstských obcí je 696. Rozložení příměstských a odlehlých venkovských obcí ukazuje obrázek 4.1.

Zatímco příměstské obce tvoří relativně kompaktní celky kolem krajských měst, odlehlé obce vytváří spíše řadu drobnějších útvarů nacházejících se na hranicích okresů jako důsledek zvolené metodiky. Přesto lze vyzorovat některé souvislejší odlehlé oblasti, zejména tam, kde se stýkají dva nebo tři okresy svými periferními konci (srovnej Vaishar & Zapletalová 2005).

Srovnání obou kategorií obcí na vybraných ukazatelích představuje také tabulka 4.3. I když je počet odlehlých obcí srovnatelný s příměstskými, mají (podle očekávání) v průměru mnohem menší hustotu zalidnění. Průměrný čas dojezdnosti do jednotlivých center je v odlehlých obcích vždy vyšší – do krajského města to trvá autem téměř hodinu, do okresního 36 min a do centra pracovního mikroregionu půl hodiny.

Obrázek 4.1: Odlehlé a příměstské venkovské obce

Zdroj dat: ČÚZK; Mapy API; vlastní výpočty

Tabulka 4.3: Vybrané ukazatele pro odlehlé a příměstské venkovské obce

Ukazatel	Jednotka	Venkovské obce	
		odlehlé	příměstské
Počet obcí	počet	739	696
Obyvatelstvo	počet	288 013	496 060
Rozloha	km ²	9 960	5 103
Hustota obyvatelstva	obyv./km ²	28,9	97,2
Průměrný čas dojezdnosti do			
- krajského města	min	56,5	23,2
- okresního města	min	36,1	20,5
- centra prac. mikroregionu	min	30,0	20,4

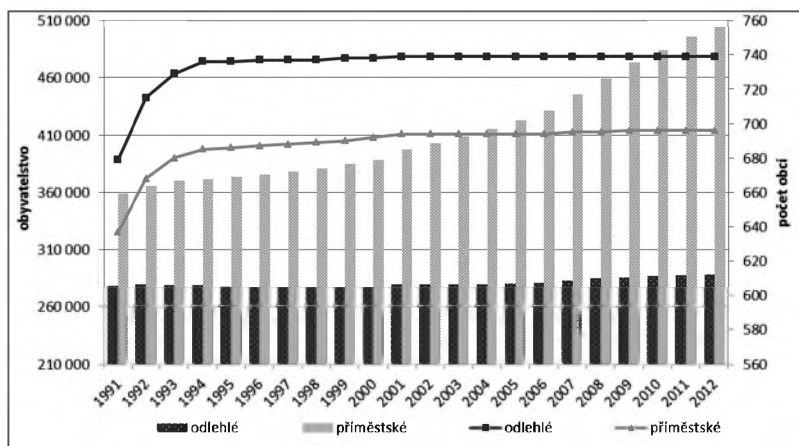
Zdroj: Malý lexikon obcí ČR 2012, ČSÚ 2012; Mapy API; vlastní výpočty

4.3.2 Srovnání odlehlého a příměstského venkova na vybraných ukazatelích

Populační velikost a geografická poloha se obecně považují za hlavní faktory ovlivňující možnosti rozvoje obcí, přičemž Perlín (2010) k nim přidává ještě další růstové ukazatele (změny počtu obyvatel, počet nově vystavěných domů), které se v jeho typologii ukázaly jako podstatné. V našem pojetí však předpokládáme, že geografická poloha je nadřazená determinanta, která spíše ovlivňuje ostatní růstové faktory.

V prvé řadě nás zajímá populační vývoj, který chceme v této souvislosti zkoumat. Graf 4.1 zobrazuje počty obcí a stav obyvatelstva za roky 1991–2012 v obou sledovaných venkovských kategoriích. V případě počtu obcí sledujeme zhruba stejný vývoj – část obcí vznikla v důsledku štěpení v prvních letech sledovaného období a od roku 2001 je stav prakticky neměnný. Ve vývoji obyvatelstva však panují rozdíly. Ve sledovaném období obyvatelstvo příměstského venkova kontinuálně roste z 360 tis. až na 505 tis., zatímco v odlehlém venkově činil počet obyvatel na počátku zhruba 279 tis. a v roce 2012 to bylo 289 tis. tj.

Graf 4.1: Vývoj počtu obcí a obyvatelstva ve sledovaných kategoriích venkovských obcí

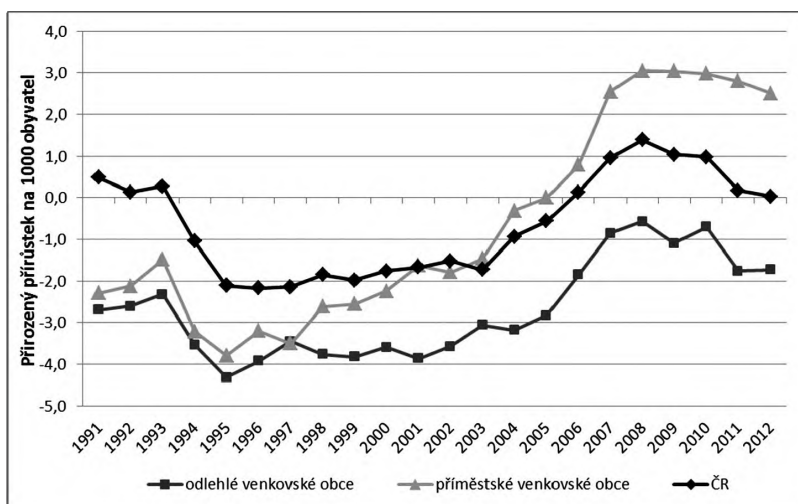

Zdroj: Databáze demografických údajů za obce ČR, ČSÚ 2013

o pouhých 10 tis. obyvatel více. Nicméně, relativně je tento přírůstek vyšší než v ČR za stejné období.

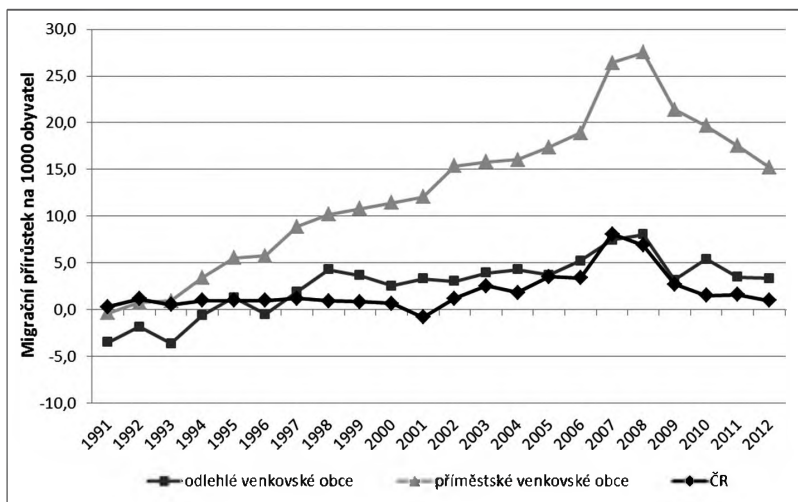
Jak ukazuje graf 4.2, v odlehlém venkově za sledované období nebyl zaznamenán ani jeden rok s kladným přirozeným přírůstkem. Taktéž migrační přírůstky v této kategorii obcí překračují jen výjimečně hodnotu 5 ‰, zatímco v příměstském venkově v nejpříznivějších letech tento ukazatel překračoval hodnotu 25 ‰ (Graf 4.3).

Graf 4.2: Přirozený přírůstek na 1000 obyvatel ve sledovaných kategoriích venkovských obcí

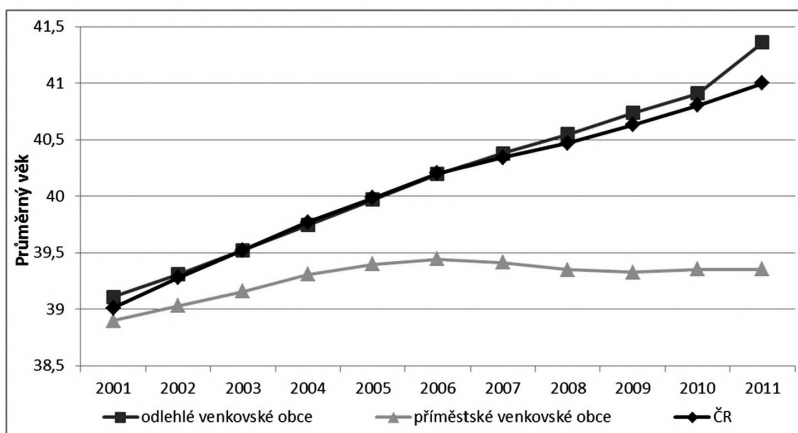
Zdroj: Databáze demografických údajů za obce ČR, ČSÚ 2013

Graf 4.3: Migrační přírůstek na 1000 obyvatel ve sledovaných kategoriích venkovských obcí

Zdroj: Databáze demografických údajů za obce ČR, ČSÚ 2013

Graf 4.4: Průměrný věk ve sledovaných kategoriích venkovských obcí

Zdroj: Stav obyvatelstva a průměrný věk v obcích SO ORP, ČSÚ 2013; Průměrný věk obyvatelstva Prahy – časová řada, ČSÚ 2013; Sčítání lidu, domů a bytů 2011, ČSÚ 2013

Odlišný populační vývoj se promítá také v průměrném věku obyvatelstva. Na grafu 4.4 sledujeme rozevírající se nůžky mezi oběma kategoriemi a dále také zhoršující se vývoj odlehlých venkovských obcí oproti ČR.

V neprospěch odlehlého venkova vychází také hodnoty dalších socioekonomických ukazatelů. Ve vzdělanostní struktuře přetrvávají rozdíly mezi oběma sledovanými kategoriemi, přitom odlehlý venkov má větší podíl obyvatelstva s nižším vzděláním (tabulka 4.4). Z pohledu ekonomické aktivity má odlehlý venkov nižší podíl ekonomicky aktivního obyvatelstva a v období cenů měl také vyšší míru nezaměstnanosti ve srovnání s příměstským venkovem i ČR (tabulka 4.5). Při srovnání obou kategorií je v odlehlém venkově strukturálně méně zaměstnavatelů a samostatně činných, naopak převažují zaměstnanci, je zde vyšší podíl zaměstnaných v zemědělství, i když tento sektor není (z hlediska zaměstnanosti) dominantní ani na tomto území. Celkově roste podíl obyvatelstva ve službách (na úkor zbylých sektorů), přičemž v příměstském venkově je tento podíl strukturálně vyšší než v ČR (tabulka 4.6). Podíl vyjíždějících do zaměstnání mimo obec je ve srovnání s ČR vyšší v obou kategoriích, více však v příměstském venkově. V odlehlém venkově je dvojnásobný podíl neobydlených domů oproti příměstskému venkovu (tabulka 4.7).

Tabulka 4.4: Vzdělanostní struktura ve sledovaných kategoriích venkovských obcí (v %)

Kategorie vzdělání	odlehlé venkovské obce		příměstské venkovské obce		ČR	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011
bez vzdělání, základní (vč. neukončeného)	32	24	25	17	23	18
vyučení bez maturity	43	40	43	35	38	33
úplné střední (s maturitou) vč. nástavbového studia	18	24	22	30	25	30
vysokoškolské	5	7	8	13	12	14
nezjištěné	1	4	1	4	1	5

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů 2001, 2011, ČSÚ 2002, 2012

Tabulka 4.5: Struktura obyvatelstva podle ekonomické aktivity ve sledovaných kategoriích venkovských obcí (v %)

Kategorie ekonomické aktivity	odlehlé venkovské obce		příměstské venkovské obce		ČR	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011
Obyvatelstvo	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ekonomicky aktivní celkem	48,4	46,7	51,0	50,0	51,4	48,7
z toho zaměstnaní	89,2	88,3	92,8	92,3	90,7	90,2
nezaměstnaní	10,8	11,7	7,2	7,7	9,3	9,8
Ekonomicky neaktivní celkem	50,9	48,5	48,4	45,7	47,8	45,8
Osoby s nezjištěnou ek. aktivitou	0,7	4,8	0,6	4,3	0,8	5,5

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů 2001, 2011, ČSÚ 2002, 2012

Tabulka 4.6: Struktura zaměstnaných podle sektorů ve sledovaných kategoriích venkovských obcí (v %)

Kategorie ekonomické aktivity	Odlehlé venkovské obce		příměstské venkovské obce		ČR	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011
zemědělství, lesnictví, rybolov	14,7	8,7	6,7	3,1	4,5	2,7
průmysl, stavebnictví	42,3	36,7	40,7	31,7	38,7	32,2
služby	38,6	39,7	47,6	51,1	52,6	50,6
zaměstnaní celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů 2001, 2011, ČSÚ 2002, 2012

Tabulka 4.7: Podíl vyjíždějících mimo obec na zaměstnaných¹⁾ a podíl neobydlených domů ve sledovaných kategoriích venkovských obcí

Ukazatel	Odlehlé venkovské obce		příměstské venkovské obce		ČR	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011
vyjíždějící/zaměstnaní*100	63,2	38,3	72,0	45,5	36,5	24,8
podíl neobydlených domů (%)	30,5	30,7	17,3	14,1	17,2	16,6

1) Celořadový podíl vyjíždějících v roce 2011 je způsoben především vysokým počtem nezjištěných odpovědí (zhruba 1/3 zaměstnaných nevedla nic).

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů 2001, 2011, ČSÚ 2002, 2012

Podle evidence ekonomických subjektů, které vykazují aktivitu⁹, byl nižší podíl těchto subjektů na 1000 obyvatel v odlehlém venkově než v příměstském. To platí i v případě, že subjekty rozčleníme podle počtu zaměstnanců nebo právní formy (tabulka 4.8).

Tabulka 4.8: Podíl ekonomických subjektů¹⁾ na 1000 obyvatel ve sledovaných kategoriích venkovských obcí v roce 2012

Ukazatel	odlehlé venkovské obce	příměstské venkovské obce	ČR
Ekonomické subjekty celkem	122,3	142,4	143,9
- z toho podle počtu zaměstnanců neuveдено	30,8	30,5	36,1
bez zaměstnanců	74,9	89,6	80,9
mikropodniky (1–9)	13,6	18,1	21,5
malé podniky (10–49)	2,6	3,4	4,1
střední podniky (50–249)	0,4	0,6	1,0
- v tom podle právní formy fyzické osoby (FO)	98,1	111,1	101,3
právnícké osoby (PO)	24,2	31,2	42,6

1) Jde o ekonomické subjekty, které vykazují nějakou aktivitu.

Zdroj: Ekonomické subjekty podle počtu pracovníků, ČSÚ 2013; Ekonomické subjekty podle právní formy, ČSÚ 2013

4.3.3 Dostupnost jako faktor diferenciacе venkova: diskuse

Na základě dopravní dostupnosti, kterou jsme měřili pomocí časové vzdálenosti z obce do centra v rámci stanovených regionů, byly v tomto textu vymezeny dvě venkovské kategorie – odlehlý a příměstský venkov. Srovnáním vybraných ukazatelů vypočítaných pro obě kategorie jsme ověřovali, zda a jakým směrem působí dopravní dostupnost na rozvoj a udržitelnost obcí a jejich obyvatel.

Výsledky se z podstatné části shodují s poznatky, které byly v této oblasti zkoumány již provedeny. Zázemí velkých měst je v posledních letech bezpochyby nejvíce populačně rostoucí území ČR, ačkoliv i jeho

⁹ Jedná se o ekonomické subjekty, které podle informací ze statistického zjišťování nebo z administrativních zdrojů vykazují ekonomickou aktivitu.

dynamika má v posledních letech klesající tendenci. Takřka nerostoucí průměrný věk obyvatel tohoto území naznačuje příliv zejména mladších věkových skupin ekonomicky aktivního obyvatelstva, neboť ty „jsou výrazně motivovány atraktivitou pracovních příležitostí a jejich migrační chování se proto přizpůsobuje regionální/sídelské hierarchii, event. i makropolitické exponovanosti“ (Čermák, Hampl & Müller 2009: 46).

Naproti tomu zjištěný populační „nerůst“ v odlehlém venkově odpovídá perifernímu území jen zčásti (očekává se populační ztráta), nicméně Musil & Müller (2008) taktéž zaznamenávají úbytky obyvatelstva jen do poloviny 90. let a poté poukazují na populační růst v důsledku migrace. Autoři hned dodávají, že „bude nezbytné zjistit, které konkrétní subregionální jednotky začaly růst a kde jsou umístěny“ (ibid.: 339), což můžeme také obrátit a ptát se, které periferie populačně zaostávají. V tomto kontextu se zdá, že by námi vymezený odlehlý venkov mohl být odpovědí na tuto otázku. Naše metodika totiž klade na první místo faktor geografické polohy a pomocí ní vymezený odlehlý – polohově znevýhodněný – venkov vykazuje ve srovnání s českým venkovem horší populační vývoj. Musil & Müller pouze konstatují, že příčina vylidňování populačně ztrátových periferií spočívá v dlouhodobě nepříznivých polohových podmínkách, ačkoliv jinak považují polohové charakteristiky při vymezování periferií za druhotné (významnějšími byly v procesu vzniku periferií faktory sociálně-ekonomické).

Ostatní socioekonomické ukazatele nabývaly očekávaných hodnot, zejména v případě odlehlého venkova jako specifické kategorie periferie. Jde o území s nízkou hustotou obyvatelstva, jeho populace má (ve srovnání s příměstským venkovem i ČR) nižší vzdělání, nižší podíl ekonomicky aktivního obyvatelstva s menším zastoupením zaměstnavatelů a vyšším podílem zaměstnanců a míra nezaměstnanosti je zde vyšší. Na odlehlém venkově je evidováno méně aktivních ekonomických subjektů v přepočtu na obyvatele, je zde větší podíl neobydlených domů. Příměstský venkov se naopak v důsledku suburbanizačních vlivů ve většině sledovaných ukazatelů blíží městům.

Uvedené výsledky srovnávací analýzy potvrzují tezi o vztahu mezi rozvojem obce a její dopravní dostupností. Zde představenou metodiku lze tedy považovat za validní nástroj pro kategorizaci venkovských

obcí z hlediska jejich dopravní dostupnosti, který lze využít pro analýzu sociálních, demografických a ekonomických jevů, které na obou pomyslných koncích škály odlehlosti působí. Zároveň je třeba zdůraznit, že tato metodika nemá ambice nahradit komplexní teoretické kategorizace venkovských obcí, jako je například Musil & Müller (2008) nebo Perlín (1998; 2003; 2010). Její přínos spočívá právě v jejím robustním jednorozměrném základu, který umožňuje (a) využít dopravní dostupnost jako základní proměnou pro zkoumání rozložení jiných jevů, (b) stanovit jednoduché kritérium odlehlosti a příměstskosti, které je zároveň zobecnitelné a vyhýbá se nepřesným kilometrickým kritériím. Konečně umožňuje zde představená metodika nastavit různé prahy jak pro velikost venkovských obcí, tak pro hranice relativní či absolutní odlehlosti a příměstskosti. Prostřednictvím modelů s různými prahy tak lze identifikovat, v jakém bodě „odlehlosti“ či v jaké velikostní kategorii obcí se začínají projevovat specifické charakteristiky odlehlého či příměstského venkova.

Při interpretaci výsledků získaných s využitím zde představené metodiky je také třeba zohlednit některá specifika a limity: Především, jak je patrné z mapy, odlehlé obce se nachází především na hranicích okresů (srv. Musil & Müller 2008). Vzhledem ke zvolené metodice to není překvapivé. Zároveň to však také znamená, že takto vymezený venkov je závislý na daném administrativním uspořádání. Zadruhé, měříme dostupnost jako časovou vzdálenost mezi středem obce (umístěným v intravilánu) a zvoleným centrem, což se hodí na ty venkovské obce, které jsou tvořeny jedním souvislým osídlením. Nicméně, zhruba 38 % venkovských obcí se skládá z více územně oddělených sídel (ČSÚ 2009), jež mohou být od sebe vzdáleny i více jak 10 minut cesty autem. Naše metodika však tento aspekt nezohledňuje jak z důvodu zachování jednoduchosti výpočtu, tak z důvodu dostupnosti dat za jednotlivá sídla. Zatřetí, některá území v ČR jsou dlouhodobě považována za periferní, např. okresy Jeseník a Bruntál. Zvolenou metodikou však byla na jejich území vymezena pouze malá část odlehklých obcí a z tohoto pohledu nevykazují tyto okresy žádné výraznější periferní znaky. Na stejný problém narazil Kuchyňka (2010), když vymezoval relačně periferní oblasti, a podobně podle Chvátala et al. (2011) je úroveň dopravní obslužnosti na tomto území spíše nadprůměrná. Zdá se, že vymezení

kategorií na úrovni obcí a s nízkým počtem ukazatelů v sobě obsahuje určité zkreslení, které obrací naši pozornost pouze k obcím, nikoliv však již k územním celkům. Podle Kuchyňky (2010) tyto okresy z hlediska pracovní vyjížďky nevykazují vůči okolí dostatečnou vnější otevřenost, protože hlavní vyjížďkové proudy se nachází uvnitř regionu. To se pak zprostředkovaně promítá i v našem vymezení.

Cílem této části knihy je, zaprvé, diferencovat na území ČR venkovské obce podle dopravní dostupnosti a poukázat na možnosti tohoto přístupu. Zadruhé, prozkoumat souvislosti mezi dopravní dostupností venkovských obcí a jejich rozvojovým potenciálem. Z hlediska prvního – metodického – cíle považujeme za důležité zdůraznit možnosti dalšího využití zde nabídnuté metodiky zejména jako podkladu pro kvalitativní analýzu v sociální geografii a sociálních vědách obecně, ale také v kombinaci s dalšími oblastmi zkoumání, jako jsou územní distribuce služeb nebo síť hromadné dopravy. Výsledky získané s využitím této metodiky mohou najít uplatnění v decizní i v akademické sféře. Z hlediska věcných zjištění můžeme konstatovat, že odlehlý venkov čelí nepříznivému vývoji. V neprospěch odlehlého venkova působí specifické vlivy: je územně nekompaktní, populačně malý (necelé 3% populace ČR) a z pohledu rozvojových politik těžko uchopitelný a obecně jde o území, které „je nedostatečně integrované do dominujících struktur, procesů a systémů“ (Schmidt in Havlíček et al., 2005: 8).

Jsme si vědomi toho, že podrobný výzkum ekonomických, sociálních a dalších faktorů je nezbytný pro zkoumání nejen odlehlého venkova, ale pro jakýkoliv další pokus o diferencovaný pohled na český venkov. V tomto textu jsme od nich z velké části odhlédli, abychom ukázali důležitost a možnosti využití faktoru dopravní dostupnosti jako nástroje, který může v klasifikacích venkova a venkovského osídlení hrát klíčovou roli.

5 VYNALEZENÍ VENKOVA PO ROCE 1989

V této části knihy se zaměříme na její centrální problém: vynalezení venkova v České republice po roce 1989. Na první pohled je přitom zřejmé, že pojem *vynalezení* je užíván v metaforickém významu: mluvíme-li o *vynalezení*, máme většinou na mysli situaci, kdy v rukou jednoho či více vynálezců vznikne něco nového, co tu dosud nebylo. Vynalézt lze kolo, tkalcovský stav nebo elektronický mikroskop. Proč tedy mluvíme o vynalezení *venkova*, něčeho, co objektivně existovalo i před rokem 1989? Venkov k nám jistě nepřišel z nějaké laboratoře nebo dílny, v níž by geniální vynálezce strávil léta práce nad rýsovacím prknem. Venkov je tu s námi odpradáвна, vlastně máme za to, že spíše než venkov mohla být v evropské historii vynalezena města jako historicky nové způsoby koncentrace obyvatel. Odkud se tedy bere ona metafora vynalezení venkova?

Předně je třeba říci, že k pochopení vynálezu venkova je třeba brát v úvahu právě subtilnost toho, co označujeme jako venkov. I kolo nebo tkalcovský stav byly zpočátku jenom fyzické objekty, které více či méně dobře sloužily určité funkci. To, že se na ně dnes díváme jako na velké vynálezy, je dáno významem, který za dobu své existence získaly. Tkalcovský stav se stal motorem průmyslové revoluce v Evropě, kolo se stalo bez nadsázky základem technického přemýšlení naší civilizace. S venkovem je to podobné: o vynálezu venkova mluvíme ve chvíli, kdy venkov získává nějaký *význam*. Tato část knihy se věnuje právě významům, které venkov po roce 1989 získal a které radikálně proměnily jeho roli ve společnosti. Nejde o to, že by venkov minulých let a staletí žádný význam neměl. Zásadním argumentem však je, že proměna společenských poměrů v souvislosti se sametovou revolucí a přechodem k demokratickému kapitalismu přinesla i revoluci v oblasti významu venkova. Venkov se po roce 1989 stává společensky relevantním úplně jiným způsobem než doposud. Tradiční sepětí venkova a zemědělství se vytrácí a na jeho místo přichází nové funkce, nové identity a nové způsoby chápání venkova. Některé z těchto

významů mají své kořeny v historii, některé jsou definovány trhem, jiné se utváří ve složitě vyjednávaných programech státní a evropské politiky. Společenský význam, který venkov po roce 1989 získává, tak napodobuje logiku *vynalezení* více, než se na první pohled zdá. Venkovské oblasti objevují svou vlastní identitu a snaží se ji artikulovat navenek. Turisté znovuobjevují venkov a nechávají se vést lákadly agroturistiky a venkovské idyly. Podnikatelé objevují tržní potenciál venkova a začínají nabízet regionální produkty a venkovské značky za účelem jeho vytěžení. Politická reprezentace objevuje venkov jako nástroj politické mobilizace a zásobárnu tradičních hodnot. Venkov není vynalezen ani v laboratoři ani na rýsovacím prkně: jeho vynálezci jsme my všichni, kdo se v procesu společenské transformace účastníme procesů, jejichž prostřednictvím je venkovu připisován nový význam.

Metafora vynalezení má svůj předobraz i v zahraničním odborném diskurzu. V roce 2000 publikuje Gray text nazvaný *The Common Agricultural Policy and the Re-Invention of the Rural in the European Community* (Gray 2000). Argumentuje v něm, že po období 80. let, kdy došlo k dílčímu rozpojení venkova a zemědělství na úrovni evropské politiky, to byla právě Společná zemědělská politika EU, která přispěla k tomu, že venkov byl vynalezen jako smysluplný, významný celek: „Společná zemědělská politika změnila obraz venkova z neurčitého a národně specifického směrem k objektivizovanému, veřejně viditelnému, formalizovanému obrazu, sdílenému napříč Evropou.“ (Gray 2000: 33). O sedm let později se téma vynalezení artikuluje na akademicky nejvyšší úrovni: kongres Evropské společnosti pro venkovskou sociologii (ESRS) ve finské Vaase se zaštiťuje názvem *Re-inventing the rural: between the social and the natural*. Diskuse ve Vaase rozebírají venkov jako fenomén, jehož význam se v současné evropské společnosti radikálně mění. Jak se liší dnešní společenská relevance venkova od té před 20 lety? Jaké nové funkce a významy jsou s venkovem spojovány? Co to znamená, když o něčem řekneme, že je to venkovské? Otázky evropských akademiků směřují k pochopení venkova a venkovskosti jako něčeho, co prochází důležitou proměnou. Na jejím konci – nebo spíše v jejím průběhu – se venkov objevuje jako fenomén, kterým dříve nebyl. Objevuje se jako *vynález*.

V této části knihy se problémem vynalezení venkova budeme zabývat ze tří různých hledisek. Nejde v žádném případě o hlediska vyčerpávající. Proces vynalezení venkova, tak jako proces postkomunistické transformace, je procesem celospolečenským a nelze jej jednoduše shrnout do tří oblastí. Aktéři a instituce, kteří venkovu připisují význam a relevanci ve veřejné diskusi, jsou různí a nasvícení jednoho či druhého významotvorného procesu nutně zachytí práci jenom některých z nich. V této části postupně prozkoumáme tři takové oblasti. Vynalezení venkova v expertním diskurzu bude první z nich: budeme sledovat, jak se pojem venkov, který byl před rokem 1989 pevně spojován se zemědělstvím, osamostatnil a jaké nové významy mu byly připisovány na úrovni expertního diskurzu, tedy diskurzu politiků, odborníků, akademiků, lobbistů a dalších, kdo po roce 1989 utvářeli to, jak se o venkovu ve veřejné sféře *mluví*. Ve druhé části se zaměříme na marketing venkova a na důsledky, které přináší pro venkovskou identitu. Budeme sledovat fungování Místních akčních skupin (MAS) a související procesy marketingové sebe-prezentace venkovských regionů. Na základě tohoto pozorování odvodíme důsledky, které tento tržně a politicky založený proces přináší pro konstrukci regionální venkovské identity. Třetí část se zaměří na soutěž *Vesnice roku*, která v ČR probíhá od roku 1995. Skrze analýzu fotografií, které do soutěže odevzdávají jednotlivé vesnice, zodpovíme otázku, co v současné České republice znamená pojem „dobrá vesnice“. Jaké jsou charakteristiky dobré vesnice? Jak vypadá, jak žije a co se v ní odehrává? Odpovědi budeme hledat v reprezentativních fotografiích těch vesnic, které titul Vesnice roku získaly.

Jak již bylo řečeno, tyto tři analytické pohledy v žádném případě nemohou obsáhnout úplnost proměny, kterou venkov po roce 1989 prošel. Jejich společným cílem je naznačit mnohost procesů a proměnných, které ovlivňují to, jak současná česká společnost chápe venkov, co si od něj slibuje a co mu připisuje. Abychom mohli tyto problémy zkoumat, musíme zaujmout stanovisko *kulturního*, respektive *konstruktivistického* přístupu k venkovu, tedy takového přístupu, který zkoumá obrazy a reprezentace venkova, které v naší kultuře vznikají. Tento přístup byl představen v kapitole 2.5.

5.1 Vynalezení venkova v odborném diskurzu

V této kapitole se zaměříme na odborný diskurz o venkovu, tedy diskurz, který utváří odborníci, profesionálové, politici, akademici, lobbisté a další skupiny, jejichž role ve vztahu k venkovu je společensky uznána jako legitimně odborná. Jak se v tomto diskurzu odrazila společenská změna a jaký vliv to mělo na chápání venkova?

5.1.1 Co znamená mluvit o odborném diskurzu venkova?

Analýza vynalézání venkova v odborném diskurzu vychází z konstruktivistického, kulturně založeného pojetí venkova, které bylo představeno v kapitole 2.5. Souvisí tedy s procesy venkovské restrukturalizace (Marsden et al. 1990, Woods 2005) a s přechodem k postproduktivistickému venkovu, respektive k venkovu jako místu spotřeby (Duenckmann, 2010). Odbornými diskurzy venkova se v minulosti zabývali mnozí autoři: Hermans a kolegové (2009) a Madsen a Adrianzen (2006) studovali akademické diskuse o venkově v Holandsku a Dánsku. Oba autoři vychází z textů Jonese (1995) a Frouwse (1998), které vytyčily terminologické rámce pro studium diskurzů rurality. Jones (1995) identifikoval celkem čtyři typy diskurzů, v jejichž rámci je venkov pojímán a konceptualizován. Jde o diskurz laický (tedy diskurz laické veřejnosti), populární (utvářený populárními médii), profesionální (utvářený těmi, kdo se venkovem zabývají z titulu své profese) a akademický. Z hlediska obsahu studoval diskurzy venkova Frouws (1998), který identifikoval diskurz agro-rurální (zaměřený na aktéry zemědělského sektoru a vlivy restrukturalizace venkovské ekonomiky), utilitaristický (kde je akcentována volná soutěž na trhu) a hedonistický (upřednostňující diverzifikaci venkovské ekonomiky a zaměřující se především na otázky spotřeby).

Druhým zdrojem inspirace pro analýzu odborného diskurzu o venkově je Moscovicchio (Moscovici & Duveen 2000) teorie sociálních reprezentací, kterou na problém venkova aplikoval ve svém paradigmatickém textu Halfacree (1993). Pro Halfacreeho jsou sociální reprezentace venkova „směsicí osobní zkušenosti a tradičního vědění předávaného skrze média, stát, rodinu, přátele a různé instituce“ (1993:

33). Sociální reprezentace venkov „rekódují“ a navazují na něj morální hodnoty a ideologické funkce. Vlivem jejich působení a jejich reprodukce se venkov stává nositelem významu, který je v rámci určité kultury rozeznatelný, prakticky uchopitelný a může být předmětem řady různých promluv (resp. diskurzů) stejně jako předmětem konfliktu.

Ačkoliv jsou sociální reprezentace především kulturním fenoménem, není pochyb o tom, že mají praktický dopad na každodenní svět venkova. Představy, hodnoty a významy, které se s venkovem v rámci určité společnosti pojí, jsou předmětem diskurzivního konfliktu, do něhož vstupují různí aktéři (státní instituce, soukromé společnosti, místní samosprávy, nevládní organizace atd.), kteří prosazují své vlastní zájmy a s nimi spojené obrazy venkova a legitimizují je odkazem na hodnoty, které tímto prostřednictvím do konfliktu vstupují. Praktická politika státu vůči venkovu je silně ovlivněna – ne-li přímo utvářena – právě v tomto procesu vyjednávání, kdy jednotliví aktéři prosazují své představy o tom, co je venkov, co venkov má být a jak je třeba k němu přistupovat. V tomto smyslu lze za mimořádně vlivný považovat právě expertní diskurz, tedy ten, jehož účastníci jsou vnímáni jako legitimní expertní autority ve veřejné diskusi o venkovu. Takto lze také chápat postřehy Vepsäläinen a Pitkänen o tom, že „venkov se stává stále více závislým na sociální konstrukci svého významu“ (2010: 195).

Při sledování diskurzu venkova jako procesu, v němž dochází k interakci a konfliktu různých sociálních reprezentací, obrazů, významů a hodnot, lze identifikovat určité opakující se vzorce. Tyto vzorce budeme v dalším textu označovat jako *rámce*. Termín *rámec* odkazuje ke Goffmanově analýze rámců (*Frame analysis*; Goffman 1974). Autor užívá termín rámec jako určitou ustálenou optiku, jejímž prostřednictvím lze číst konkrétní situaci. Rámce jsou pro Goffmana schémata, která jsou natolik typizovaná, že jejich prostřednictvím lze interpretovat konkrétní, každodenní situace jako prvky abstraktnější významové roviny. Pro jednoduchý příklad: když lidé říkají něco, co je očividně nepravdivé, může to působit matoucím dojmem. V naší kultuře však existuje dobře institucionalizovaný rámec *ironie*, jehož prostřednictvím lze souhrn nepravdivých výroků vnímat jako smysluplný: mluvčí používají ironickou nadsázku. V tomto smyslu rámce vnášejí do každodenní situace řád a poskytují možnosti interpretace, kterou lze chápat a sdílet.

Diskurz venkova také produkuje rámce. Takto vzniklé rámce umožňují podívat se na venkov určitým způsobem a interpretovat pozorované jevy v souladu s určitou vnitřně koherentní optikou. Je přitom nasnadě, že aktéři v diskurzivním konfliktu vykazují snahu prosadit rámce, které považují za správné, neboť jim to dává možnost interpretovat celý problém vlastní optikou. Stávající výzkum v této oblasti identifikoval dva silné rámce: *venkovskou idylu* (Bell 2006, Short 1992; viz kap. 5.3.2) a *venkovskou deprivaci* (Woodward 1996). V mnoha směrech (ne však ve všech) jde o rámce, které jsou významově protikladné. Rámec venkovské idyly prezentuje venkov jako místo, které je nositelem pozitivních hodnot a skýtá příležitosti ke šťastnému a zdravému životu mimo dosah odcizeného urbánního světa. David Bell (2006) v této souvislosti identifikoval tři druhy rurální idyly: *pastoral farmscape* (idyly spojenou s tradiční zemědělskou výrobou v malém měřítku), *natural wildscape* (přírodní idyly využívající prvky venkova v harmonii s prostředím nezkaženým lidskou činností) a *sporting adventurescape* (idyly venkova jako autentické přírody, která zároveň nabízí možnost zážitkového, potažmo sportovního výkonu).

Rámec rurální idyly se přitom stává pravidelně předmětem kritiky. Například Woodward (1996) argumentuje, že obrazy rurální idyly maskují chudobu a deprivaci života na venkově tím, že je prezentují jako inherentní součásti venkovského života. Rurální deprivace je naopak rámcem, který může sloužit jako strategický nástroj těch aktérů, kteří se snaží získat pro venkov politické zastání či finanční podporu z veřejných zdrojů: venkov se v optice tohoto rámce jeví jako zaostálý, nekonkurenceschopný a neatraktivní, jako oblast, která vyžaduje intervenci státu. Oba uvedené rámce přitom explicitně či implicitně odkazují ke vztahu venkova a města (Murdoch & Pratt 1993, Pahl 1966, Williams 1973): v rámci venkovské idyly vystupuje město jako referens, vůči němuž venkov nabízí pozitivní alternativu. V rámci venkovské deprivace je naopak město nositelem vývoje, prosperity a inovace, vůči němuž venkov zaostává a vyžaduje podporu. Jak ukázali Murdoch a Pratt, modernita a moderní sociální věda nahlížely na venkov a města vždy jako na protiklady, přičemž tento protiklad obsahoval předpoklady o tom, že (a) venkov je územím, které dosud nebylo modernitou zcela ovládnuto a (b) síly modernity hrozí tuto situaci narušit a venkov kolonizovat (1993: 417).

Rámce idyly a deprivace se opakovaně objevují i v českém odborném diskurzu a různí aktéři je pravidelně využívají. Mimo ně však specifika transformačního kontextu vyprodukovala další figury a rámce: jde především o rámec *funkce venkova* a rámec *obnovy venkova*. Oba se stanou předmětem analýzy v dalším textu. Nejprve je však třeba vyjasnit status odborného diskurzu jako výzkumného terénu a zdůvodnit jeho užití.

5.1.2 Odborný diskurz v ČR: mezi dvěma světy

Jak jsme uvedli na předchozích řádcích, mezi různými diskurzy o venkovu lze ten odborný považovat za mimořádně důležitý a vlivný, mimo jiné kvůli tomu, že jeho výstupy bezprostředně ovlivňují veřejnou politiku vůči venkovu. Studium odborného diskurzu dovede objasnit, jak stát smýšlí o venkově, jaké hodnoty mu přisuzuje a jaké jsou zdroje legitimacy pro případnou státní intervenci.

Analýza, kterou zde prezentujeme, se soustředí na období mezi lety 1989 a 1999. Výběr tohoto časového úseku přitom není náhodný. Jde o období, kdy byl odborný diskurz venkova zaměřen na hledání a artikulaci hodnotových rámců pro venkov poté, co byl jeho stávající obraz zpochybněn. Můžeme na toto období nahlížet jako na dekádu krize (ve smyslu transformace). Na jejím počátku stojí hegemonický obraz venkova, jak o něm byla řeč v kapitole 3.2. Diskuse o venkovu, které totalitní režim v 80. letech připouštěl, měly jednoznačné zaměření s minimálními odchylkami: venkov byl chápán produktivisticky, na základě funkcí, které měl zastávat pro potřeby centrálně plánované ekonomiky, tedy především pro potřeby zemědělské výroby. Podpora venkova a státní politika vůči němu byly legitimizovány především instrumentálně, tedy *funkcí*, kterou venkov vykonával jako zázemí pro zemědělskou výrobu. Požadavek na vyrovnání rozdílů, respektive na sblížení města a vesnice, který Blažek (1995: 4) později označil za likvidační, vycházel na jedné straně z potřeb zemědělské výroby, která žádala kvalitní životní podmínky pro své pracovníky, a na druhé straně z ideologických pozic (viz kap. 3.2). Pokusy o alternativní pohled na venkov a jeho vývoj byly ojedinelé a nedokázaly zpochybnit hegemonii oficiálního výkladu.

Po roce 1989 se tento hegemonní diskurz rozpadnul, k čemuž vedle radikální změny politického systému přispělo i otevření trhu a souvi-

sející úpadek zemědělské výroby na venkově. Právě rokem 1989 proto začíná naše analýza: dominantní, oficiálně prosazovaný pohled na venkov, který byl charakteristický pro období 80. let, se s rokem 1989 hroutí a nastává hledání nového smyslu venkova. Dějištěm tohoto hledání je z velké části právě odborný diskurz. Šok, kterým tento diskurz prochází po roce 1989, zde nazýváme „osiřením“ a období 10 let po roce 1989 metaforicky „zemí nikoho“ (Pospěch 2014). Pro diskuse v tomto období je charakteristické tázání po smyslu a po hodnotách: jaká má být role venkova v nových podmínkách? Do jaké míry má tuto roli určovat stát? Proč by se měla veřejná politika zabývat problémy venkova – a proč by se jimi měl vůbec někdo zabývat na úrovni celospolečenské diskuse? Velká část diskusí v tomto období je vedena tzv. politikou ochrany (*politics of defense*; Bell 2007), která říká, že venkov je zaostalý, chudý a nerozvinutý a vyžaduje péči státu. Jaký však máme důvod mu tuto péči poskytnout? Jakou hodnotu venkov nese, že jsme ochotni přispívat k jeho rozvoji a konkurenceschopnosti? Tyto a podobné otázky jsou charakteristické pro *zemi nikoho*, tedy desítileté období hledání hodnot venkova po roce 1989.

Analýza končí rokem 1999, pět let před vstupem České republiky do EU. Zahájení předvstupních jednání v roce 1998 přineslo harmonizaci práva a politik ve vztahu k venkovu a o dva roky později byl spuštěn SAPARD, předvstupní program financovaný Evropskou unií a zaměřený na zemědělství a na venkov. Přijetí evropského právního rámce a připojení se ke společným evropským politikám (zejména k SZP) znamenalo nové, pevné ukotvení venkova, jeho hodnot a jeho vztahu k veřejné sféře. Vývoj v ČR tak kopíroval vývoj v celé EU, kde zavedení Společné zemědělské politiky de facto „znovu vynalezlo“ venkov a poskytlo mu pevnou formu a význam, jak ukázal Gray (2000). Se zahájením příprav na vstup a spuštěním předvstupních programů od roku 2000 se český odborný diskurz ukotvuje k diskurzu evropskému a období *země nikoho* tak končí.

Desítileté období, které je předmětem analýzy, je tedy obdobím hledání a tázání. V tomto smyslu lze říci, že jeho studium přesahuje hranice diskusí o venkovu, neboť jde o proces, kdy společnost zpochybňuje samu sebe. Odborný diskurz venkova je fórem, na němž se tyto tlaky střetávají, artikulují a vytvářejí závěry, které budou mít bezprostřed-

ní vliv na veřejné mínění, na státní politiku atd. Konflikt je přitom nevyhnutelný: jak ukázala Haartsen a její kolegové (2003), sociální reprezentace venkova jsou navázány k určitým skupinám a logicky se dostávají do sporu, ať jde o spor mezi tradičním a rekreačním venkovem (Vepsäläinen & Pitkänen 2010) nebo mezi venkovem produkčním a multifunkčním (Duenckman 2010). V českém kontextu zahrnuje odborný diskurz různé skupiny: akademickou sféru, politickou sféru, zástupce exekutivy a státní správy, zástupce neziskových organizací a lobbisty, zástupce médií, regionální aktéry a další. V Jonesově (1995) terminologii jde tedy o určitý průnik mezi akademickým, profesionálním a populárním diskursem. Bližší vymezení je v této situaci obtížné, neboť pro odborný diskurz v 90. letech je charakteristická vysoká míra proměnlivosti pozic: jednotliví aktéři přecházeli mezi politickou a akademickou sférou, lobbisté a zástupci profesních skupin získávali místa ve státní správě a řada veřejných intelektuálů či umělců se k venkovu vyjadřovala z pozice lobbistických organizací. Vzájemné překryvy mezi těmito skupinami umožňují definovat odborný diskurz pouze obecně na základě *uznání*: aktéři v odborném diskurzu jsou ti, jejichž názor je legitimně uznán jako odborný. Typickou formou tohoto uznání je skutečnost, že je tento názor citován v odborném tisku.

Následující analýza odborného diskurzu se bude soustředit na otázky hodnot, legitimacy a významu, které jsou venkovu připisovány, a také na legitimitu *politiky ochrany*: proč je třeba chránit venkov? Co ztratíme, když ztratíme venkov? Jaké jsou důvody pro státní intervenci ve prospěch venkova?

5.1.3 Metodologie výzkumu

Způsob, jehož pomocí hledáme odpověď na položené otázky, stojí na pomezí kvalitativní a kvantitativní metodologie a využívá techniky obsahové analýzy dokumentů. Ačkoliv předmětem analýzy je odborný diskurz venkova, nejde o diskurzivní analýzu ve striktním slova smyslu (viz například Fairclough 1995, 2003). Využití techniky obsahové analýzy zaměřené na užívání pojmu venkov je metodologicky spřízněné s postupy Vepsäläinen a Pitkänen (2010), které analyzovaly obsah finských médií ve vztahu k venkovu, nebo k práci Graye (2000), zaměřené na dokumenty

Evropské unie. Techniku obsahové analýzy využívají i další studie (Duenckmann 2010, Phillips et al. 2001, Saugeres 2002), ty se však na rozdíl od našeho výzkumu nezaměřují na publikované písemné prameny.

Tato analýza se zaměřuje právě na publikace, tedy na písemné zdroje, které se dotýkají venkova a které byly publikovány mezi lety 1989 a 1999. V praxi se jedná o odborné monografie (s ISBN nebo bez něj), editované sborníky ze seminářů, konferencí a zasedání, literaturu faktu ne-historického charakteru, strategické dokumenty, dokumenty veřejné politiky, usnesení ze zasedání dotýčných institucí, programové dokumenty, odborné časopisy a věstníky a podobné zdroje. Pro zahrnutí do analýzy musely tyto zdroje buď (a) v názvu obsahovat pojem venkov nebo pojem příbuzný (rurální, vesnice atd.) nebo (b) odkazovat k venkovu formou klíčového slova (tam, kde bibliografický záznam klíčová slova uvádí). Z takto vymezené oblasti zdrojů byly následně vyloučeny ty, kde byl pojem venkova uváděn v příliš technickém smyslu nebo ve smyslu jinak marginálním (například kartografické dokumenty, technické manuály apod.).

Sběr dat proběhl mezi lety 2011 a 2013, přičemž hlavním zdrojem byly sbírky dvou knihoven: Národní knihovny a Zemědělské a potravinářské knihovny (od roku 2013 přejmenované na Knihovnu Antonína Švehly). Národní knihovna je ze zákona odběratelem povinného výtisků a poskytuje tak nejúplnější fond zdrojů v ČR. Knihovna Antonína Švehly je naproti tomu tematicky zaměřená na oblasti zemědělství, potravinářství a venkova a také ona měla povinnost odebírat povinné výtisky z této oblasti až do roku 1995. Zdroje získané z katalogů těchto dvou institucí byly dále doplněny veřejně dostupnými zdroji z oblasti veřejné politiky.

Pro snazší orientaci v textu a ve snaze vyhnout se příliš rozsáhlým bibliografickým odkazům byl každému z analyzovaných zdrojů přidělen unikátní kód, sestávající z písmene označujícího kategorii, přiděleného čísla, roku vydání, čísla v rámci seriálu (u časopisů a periodik) a čísla strany. Užívané kategorie jsou označeny písmeny D (dokument) a P (periodikum). V analýze neuvádíme jména autorů analyzovaných dokumentů, neboť tato jsou snadno dohledatelná prostřednictvím výše uvedených zdrojů a v případě řady dokumentů je navíc nelze dohledat, neboť autorem je instituce. Úplný seznam analyzovaných zdrojů poskytuje následující tabulka:

Tabulka 5.1. Seznam citovaných zdrojů

Typ	Název zdroje	Publikováno	Publikováno do	Kód
D	Program obnovy vesnice	1991		D10
D	Sociologie polnohospodářstva a vidieka	1992		D11
D	Program obnovy vesnice : Kulturně společenská část	1992		D12
D	Obnova venkova	1992		D13
D	Program obnovy vesnice : Metodická publikace	1993		D14
D	Program obnovy vesnice	1994		D15
D	Obnova vesnice	1994		D16
D	Pestří a zelení	1994		D17
D	Podnikatelské klima na venkově : průzkum a interpretace výsledků z oblasti občanské a technické vybavenosti jako předpokladu pro rozvoj podnikatelských aktivit na venkově	1995		D18
D	Co je venkov? : Program obnovy venkova. Seminář	1995		D19
D	Vesnice: od problémů ke společenství	1995		D20
D	Postavení zemědělství v politice rozvoje venkova	1996		D21
D	Plánování venkovské krajiny	1996		D22
D	Hodnocení území z pozice agrární regionální politiky a rozvoje venkova	1996		D23
D	Sdružování venkovských obcí v přirozených spádových územích	1997		D24
D	Interaktivní metody pro Školu obnovy venkova : Část 1. Případové studie	1997		D25
D	Venkovská turistika a agroturistika	1997		D26
D	Venkov v parlamentu III. - 1997 : sborník ze setkání s vládními organizacemi zaměřenými na rozvoj venkova : 27. listopadu 1997 /	1997		D27
D	Sociologie venkova a zemědělství : Úvod do problematiky	1997		D28
D	Sociologie venkova a zemědělství	1997		D29
D	Problémy a výhledy českého venkova : Staté z let 1990-1997	1997		D30
D	Obnova vesnice - k cíli vede mnoho cest	1997		D31
D	Český venkov na přelomu tisíciletí : Příspěvky ze semináře	1997		D32
D	Program obnovy venkova	1998		D33
D	Evropská komise - nové návrhy k rozvoji venkova	1998		D34
D	Venkov a urbanismus	1998		D35
D	Sociologie venkova a zemědělství	1998		D36
D	Venkov, města, mědia	1998		D37
D	Příroda venkova	1999		D38
D	Program SAPARD	1999		D39
D	Poziční dokument České republiky : Ke kapitole 7 - zemědělství	1999		D40
D	Nový finanční rámec EU pro podpory usměrňující rozvoj venkova od roku 2000	1999		D41
P	Demografie	1985	1999	P01
P	Ekonomika polnohospodářstva	1985	1989	P02
P	Náš chov	1985	1999	P05
P	Sborník ÚVTIZ. Sociologie zemědělství	1985	1992	P07
P	Územní plánování a urbanismus	1985	1999	P08
P	Vinařský obzor	1985	1999	P09
P	Zemědělská ekonomika	1985	1999	P10
P	Sociologický časopis	1985	1999	P11
P	Venkov	1990	1992	P12
P	Moderní obec : měsíčník pro komunální politiku a regionální rozvoj	1995	1999	P13
P	Agrospoj	1995	1999	P14
P	Agriální noviny	1998	1999	P15
P	BIO: měsíčník pro trvale udržitelný život	1995	1999	P16
P	Bionoviny	1995	1999	P17
P	Farmář	1995	1999	P18
P	Obec a finance	1995	1999	P19
P	Ochrana přírody	1995	1999	P20
P	Urbanismus a územní rozvoj	1995	1999	P21
P	Veřejná správa	1995	1999	P22
P	Zemědělec	1995	1999	P23
P	Zemědělské listy	1995	1999	P24
P	Zemědělský týdeník	1995	1999	P25
P	Nový venkov : Agromagazín	1997	1999	P26

Zdroj: knihovní katalogy Národní knihovny a Knihovny Antonína Švehly

Při aplikaci zde uvedeného metodologického postupu je třeba brát v potaz určitá omezení, která s sebou nese. Zaprvé, je pravděpodobné, že ani při úplnosti jmenovaných knihovných fondů a při veškeré snaze o shromáždění dostupných zdrojů nebude dosaženo úplného pokrytí veškeré publikační produkce ve sledovaném období. Toto riziko je dále zvýšeno faktem, že se k odbornému diskurzu 90. let vracíme s více než desítiletým odstupem. Na druhé straně není důvod se domnívat, že by toto omezení mělo potenciál způsobit systematickou chybu v datech, jejímž výsledkem by bylo opominutí některého důležitého zdroje. Druhé omezení souvisí s desetiletým obdobím mezi lety 1989 a 1999 a s proměnou archivačních a dokumentačních postupů v jeho rámci. Je přirozené, že v katalozích knihoven jsou lépe dostupné novější dokumenty z konce 90. let, zejména ty, které jsou k dispozici elektronicky. Toto omezení nelze v rámci sběru dat zcela eliminovat, ani zde však neexistuje důvod domnívat se, že by způsobilo systematickou výběrovou chybu ve složení analyzovaného vzorku.

5.1.4 Výsledky: odborný diskurz v období transformace

Jak jsme ukázali výše (v kapitole 3), pro období po roce 1989 je charakteristické prudké snížení objemu zemědělské výroby a zaměstnanosti v zemědělství na venkově. Zároveň dochází k úpadku prestiže zemědělského zaměstnání a ke snížení reálných mezd v sektoru. Zemědělství přestává být vnímáno jako strategicky klíčový sektor pro stát, což se odráží i v objemu prostředků vydaných formou přímých podpor pro zemědělskou výrobu. Ten mezi lety 1989 a 1994 klesl z 22 miliard Kčs na pouhé 4 miliardy. Snižování významu zemědělství a tedy i jeho *požadavků* na pracovní sílu znamenalo, že venkov přišel o své diskurzivní ukotvení nebo, v jazyce expertních dokumentů, o svou *funkci* (viz kap. 3.2.3), která legitimizovala jeho pozici tématu v expertním diskurzu. Pokud již zemědělská výroba nevyžaduje, aby byly na venkově přítomny pracovní síly, jaký jiný důvod pro podporu venkova se nabízí?

Při pohledu na expertní diskurz 90. let je přitom zřejmé, že obava z úpadku venkova zůstává přítomna především ve formě varování před vylidněním venkova a před rurálním „exodem“ (P10, 1998: 365). Jiná autorka upozorňuje, že „Venkov při současné struktuře pracovních míst

nebude schopen absorbovat další uvolněné pracovníky ze zemědělství a jiných odvětví“, což představuje problém, pokud se budeme „držet základní myšlenky, že nechceme venkov bez lidí“ (D23, 1996: 45). Experti dále upozorňují na nedostatek pracovních příležitostí, nižší mzdy, klesající životní úroveň (P15, 1999/25: 7), úpadek dopravní infrastruktury a dostupnosti a snižující se úroveň zapojení do dobrovolných organizací a spolků na venkově (P26, 1999/12: 1). Slovy jedné z autorek:

Na venkově, pro který je charakteristický relativně úzký okruh pracovních činností a s tím spojený nedostatek pracovních příležitostí, to způsobilo odchod mnoha lidí, zejména střední a mladší generace. (...) Tato situace nevypadá nadějně ve vztahu k potřebám dalšího rozvoje venkova. Je proto potřeba zatraktivnit život na venkově prostřednictvím zvýšení kvality života.
(P10, 1998: 324)

Do popředí vystupuje poukaz na „tendenci k upadání venkovských obcí“ (P10, 1995: 480). Většina expertů ve snaze najít nápravu vyzdvihuje roli státu: „Tento proces (vyliďňování) nelze zvrátit bez podpory státu (...) Podle řady zahraničních expertů (...), kteří se podílejí na přípravě zemědělské politiky ČR, je finanční účast státu na rozvoji venkova nezbytná.“ (P10, 1997: 133). Stát samotný se ústy bývalého ministra životního prostředí a spoluzakladatele Spolku pro obnovu venkova vyjadřuje takto:

Venkov se také dosud nestal předmětem cílevědomé hospodářské vládní politiky.

Důvodů tohoto stavu by bylo možné najít mnoho. Jeden je však základní. Je jím naprostá absence vědomí významu venkova v naší společnosti. (...) Je k tomu nutná celospolečenská diskuse o tom, odkud kam náš venkov jde, co od něj společnost očekává a co pro něj společnost musí udělat.

(D19, 1995: 3)

V podobném duchu vyznívají i závěry semináře na téma „Sociologie a venkovský rozvoj“, konaného na jaře 1998 v prostorách Minis-

terstva zemědělství. Diskuse na semináři byla vedena třemi stěžejními otázkami:

1. Jaký máme důvod pro to, abychom se zabývali venkovem – je to hrozba vylidnění či jiná hrozba?
 2. Pokud něco hrozí, co s tím můžeme dělat – nevnučujeme venkovanům něco, co sami nechtějí?
 3. Když zemědělství stále ustupuje, má se problematikou venkova zabývat rezort zemědělství?
- (P10, 1998: 337)

Jako problém se tedy jeví, slovy jedné z autorek, „ztráta vize a hledání přijatelné vize pro další tisíciletí“. Tato autorka sama klade odborné veřejnosti tři otázky: (1) Kolik intervencí státu do venkovského území? (2) A je to vůbec k něčemu dobré, je možná náprava po období rurálního exodu? (3) Stačí mimoekonomické funkce venkova, jeho půvaby a krásy k tomu, aby mu společnost přisoudilo jinou, svébytnou roli?

Varování před úpadkem venkova, před jeho vylidněním a před strukturálními faktory, které k vylidňování mohou přispívat, jsou v těchto úryvcích doprovázena opakujícími se otázkami: jakou hodnotu pro nás venkov má? Proč by měl stát zasahovat v jeho prospěch? Jde o otázky charakteristické pro období 90. let, kdy venkovská politika a postoj k venkovu obecně prochází radikálním přeformulováním. Výsledkem je, jak ukazuje tato kapitola, doslova znovu-vynalezení venkova. Venkovu je třeba připsat novou roli, naplnit jej novým významem, napsat pro něj nový příběh, který se začlení do velkého příběhu transformující se společnosti. Ve snaze najít tento nový příběh lze identifikovat dva základní diskurzivní proudy: první žádá *obnovu venkova*, druhý se, v návaznosti na funkcionalistické chápání venkova před rokem 1989, pokouší dobrat nových *funkcí*, které má venkov zastávat.

5.1.4.1 Obnova venkova

Snad žádná jiná sféra našeho společného života nebyla totalitním režimem důsledněji pronásledována než venkov a v jeho rámci pak jeho duchovní a intelektuální elity (...) Naším tragickým společným

rysem je, že venkov v našich zemích přežil „holocaust“.
(P15, 1999/51: 10)

Pro transformační období obecně – nejenom ve vztahu k venkovu – je charakteristické vymezování se prostřednictvím vztahu k minulosti. Diskuse o dalším směřování společnosti, politické programy a hledání nových společenských hodnot v sobě vždy v určité míře obsahovaly odsouzení totalitního režimu a snahu o nápravu škod, které způsobil. Hodnoty svobody a demokracie stály na prvním místě ve snaze o vyrovnání se s minulostí a vytvoření státu, který, na rozdíl od období před rokem 1989, bude tyto hodnoty respektovat. Ve stejném duchu se utváří i rámec *obnovy venkova*, v pojmu obnova je však zároveň obsažen odkaz k minulosti:

V průběhu několika, hlavně poválečných desetiletí došlo k výrazné změně ve struktuře venkovských sídel. Až na několik světlých výjimek se jedná o změny k horšímu. Násilná kolektivizace v padesátých letech znamenala radikální změnu společenských, a tím i životních priorit obyvatel venkova. Poměšťování venkova v zájmu zvyšování životní úrovně těžce pracujících venkovanů vedlo ke ztrátě po staletí pěstovaných hodnot. (...) Uspěchaná, často nedomyšlená nebo ideologií ovlivněná rozhodnutí umožňují měnit po staletí s citem utvářenou, harmonickou podobu vesnic.
(P15, 1999/3: 11)

Chyby minulosti byly považovány za důsledek „jednostranného, na techniku a utilitu orientovaného vývoje“, který vedl k „proměně tradiční venkovské krajiny v jednoúčelový výrobní prostor“ (D19, 1995: 3). Autoři v této souvislosti připomínají, že negativní jevy, které čítají vyliďňování venkova, úpadek drobného podnikání a ztrátu venkovské solidarity, jsou výsledkem „minulých chyb“, které „nelze jednoduše a rychle napravit“ (P26, 1997/2: 1).

Rámec obnovy venkova nachází své uplatnění především v oblasti veřejné politiky. V roce 1991 vláda formálně schvaluje Program obnovy vesnice, nepřijímá však žádné usnesení k jeho realizaci. Jde tedy především o strategický dokument, z jehož schválení zatím pro venkov

nevyplývají žádné konkrétní důsledky. Schválení programu se tak jeví spíše jako symbolický krok, který dochází svého naplnění až od roku 1994, kdy Ministerstvo financí uvolňuje pro jeho realizaci rozpočtové prostředky. Tento krok je z velké části důsledkem úspěšného nátlaku zájmových organizací a zainteresovaných aktérů, mezi nimiž na prvním místě stojí Spolek pro obnovu venkova, založený v roce 1993. Ve svém vyjádření k obnově venkova zdůrazňuje předseda Spolku především duchovní dimenzi tohoto procesu:

Náš Program obnovy vesnice se ztotožnil s evropským myšlenkovým proudem – jenž je založen na etickém vztahu k venkovu a jeho kultuře, na úctě k hmotnému i duchovnímu dědictví otců a na vědomí odpovědnosti za budoucí rozvoj – má vyšší cíle:

- obnovovat a udržovat vztah občanů k obci, k její přírodě, k půdě, k rodnému domu a kraji
- zachovávat a posilovat vzájemnou pospolitost, místní tradice a vědomí vesnického společenství
- podporovat růst oprávněného sebevědomí venkovanů, jejich aktivitu a vůli podílet se na vývoji své vesnice.

(D19, 1995: 14)

Cílem Programu byla především „postupná rehabilitace venkova“ (P26, 1999/12: 1), která se měla opírat o aktivní participaci venkovanů. Zároveň se zde objevují odkazy k národní identitě a k osobě T. G. Masaryka, které opět odkazují k minulosti a možnosti návratu k venkovu nezkaženému zásahy totalitního režimu:

Přesně tuto vizi Program obnovy vesnice předkládá a podněcuje venkovské obyvatelstvo (...) k aktivní, drobné masarykovské práci i k udržování domácích mravních i duchovních hodnot. (...) Vybízí vesničany k široké účasti na tvorbě občanské společnosti, v níž by žili plnokrevným venkovským životem a udržovali naši národní identitu.

(D19, 1995: 14)

Pro představitele státu byl Program obnovy vesnice „základ, na kterém malé obce budují vlastní konkrétní přístupy“ (P26, 1999/12: 1).

Venkovské obce, které se chtěly programu zúčastnit, musely připravit program své vlastní obnovy, který měl být citlivý vůči lokálním problémům a uzpůsobený potřebám jednotlivých obcí. Jak však konstatuje zpráva Nejvyššího kontrolního úřadu z roku 1998, program byl ze strany veřejné správy podfinancován a navíc nebyla nastavena dostatečně závazná pravidla pro alokaci jeho prostředků. Mezi lety 1994 a 1996 bylo podle zprávy NKÚ poskytování dotací „upraveno pouze dopisy MZe a MF, které nebyly pro příjemce dotací závazné, pokud nebyla povinnost jejich dodržování upravena ve smlouvě o poskytnutí dotace“ (NKÚ 1998:290). V tomto stavu byl Program obnovy vesnice převeden do gesce nově založeného Ministerstva pro místní rozvoj. Ministr pro místní rozvoj se v této souvislosti vyjádřil o obnově venkova jako o procesu, kterým se Česká republika blíží Evropské unii, která „klade na tuto oblast velký důraz“ (P26, 1997/2: 1). Jeho slova se naplnila počínaje rokem 1998, kdy začala přístupová fáze pro vstup ČR do EU a související přípravy a harmonizace práva a politiky. V roce 1998 také Vláda ČR schvaluje Program obnovy venkova, který oproti svému téměř jmenovci přináší možnost efektivnější distribuce prostředků a jejich kontroly. Podle ministra nástupce z roku 1999 vláda schválením programu „jednoznačně deklarovala politickou vůli dbát o rozvoj venkova“ (P26, 1999/12: 1).

Rámec obnovy venkova byl pro expertní diskuse v 90. letech klíčový mimo jiné proto, že umožňoval jednoznačné vymezení se vůči minulosti. Jeho samotný hodnotový obsah však zdaleka neodpovídal politické síle, kterou spojení „obnova venkova“ v expertním diskurzu získalo. Co přesně mělo být předmětem obnovy? Do jakého stavu se měl venkov vrátit? Existoval nějaký „zlatý věk“ venkova, k němuž bychom měli vzhlížet jako k inspiraci pro proces obnovy? Autoři se porůznu odkazují k rehabilitaci venkova (P26, 1999/12: 1), rurální renesanci a k obnovení venkovské komunity (P10, 1998: 340), odkaz k tomu, jaký je cílový stav obnovy, je však v tehdejší diskusi formulovaný nejasně. V roce 1999 se k tématu vyjadřuje ministr životního prostředí takto: „Venkov bude procházet obtížným obdobím a bude se v podstatě navracet k normálnímu stavu. Tím rozumím život v souladu s krajinou, přírodou a podle svých možností“ (P15, 1999/34: 11). O rok před ním jiný autor hovoří o „vůli k rurální renesanci“:

Je to jednak vůle obyvatel venkova „dodat svému vlastnímu prostředí život“, a jednak vůle pozorovatelů tohoto dění zachytit tento nový sociální pohyb (rekonstrukci venkovské společnosti), uvažovat o něm a podporovat jej.

(P10, 1998: 340)

Mimo to, že se většina těchto výroků nevyjadřuje k tomu, jaký má být cíl obnovy, respektive kde v minulosti je třeba hledat venkov, který má být obnoven, je zde i další paradox. Škody, které na venkovu napáchal totalitní režim, jsou povětšinou chápány jako strukturálního původu – tedy jako výsledky konkrétních, hmatatelných společenských procesů, jako byla násilná kolektivizace, ustanovení střediskové soustavy obcí či jednostranné zaměření na zemědělskou výrobu. Na druhé straně, pokusy o nápravu – tedy o obnovu venkova – nejsou zpravidla artikulovány v jazyce společenské struktury, nýbrž v jazyce kulturním: jako žádoucí se jeví duchovní obnova, hodnoty společenské pospolitosti, soužití a participace. Jinými slovy, adresné a podrobné negativní vymezení vůči strukturálním chybám minulosti se zde setkává s ne zcela jasným apelem na venkovskou kulturu a duchovní rozvoj.

Určitou výjimku v diskurzivním rámci obnovy venkova představuje práce sociálního ekologa Bohuslava Blažka a jeho kolegů. Blažek, místopředseda Spolku pro obnovu venkova v letech 1993–2001, byl aktivní v oblasti umělecké, akademické i politické a šířil zde své přesvědčení o zhoubnosti vlivu minulého režimu na venkov:

Co se z toho (...) zrodilo? Ztráta vztahu většiny venkovanů k půdě, takřka úplné vymizení člověka-hospodáře, rozpad vesnického společenství s jeho zvyky, svátky a nepsanými normami, místo venkovské duchovnosti venkovská zazobanost, znehodnocení obrovských rozloh půdy, znečištění spodních vod, vymizení mnoha rostlin i živočichů, konec líbeznosti nemalé části venkovské krajiny...

(D14, 1995: 4)

Blažek byl zároveň kritický vůči rámci *rurální idylly*, o němž hovořil jako o sebeklamu (viz kap. 5.3.2). Vybaven tímto skeptickým postojem

a přesvědčen o tom, že „venkov nepotřebuje být centrálně proorganizován a shora řízen a školen – to se mu dostávalo posledních 40 let a právě to ho morálně nejvíc zdevastovalo“ (D30, 1997: 72), prosazoval Blažek konkrétní vizi obnovy venkova jako *bottom-up* procesu, v jehož rámci záleží především na participaci místních aktérů a jejich roli v místním rozvoji. Jeho přístup vychází z německých a rakouských programů zaměřených na obnovu vesnice (*Dorferneuerung*) a také z prací autorů jako je Hazel Henderson a Wendell Berry. Základem zdravého venkova je pro něj lokální komunita (D37, 1998: 95) a nástrojem pro utváření této komunity má být společná diskuse venkovánů nad problémy, které v jejich vesnicích vznikají. V roce 1997 proto Blažkova nadace Ecoterra otevírá první čtyři *Školy obnovy venkova*, vzdělávací střediska, které pomocí konkrétních pedagogických technik, komunikačních her a dalších nástrojů mají vést k posílení společného řešení problémů v jednotlivých vesnicích (D25, 1997).

Konkrétnost Blažkova přístupu stojí do značné míry v kontrastu s tápavým uchopením obnovy venkova na politické úrovni. Přesto jeho práce, ač velmi dobře známé v akademickém prostředí, nenašly příslušnou odezvu v oblasti veřejné politiky. Tento nesoulad je dílem způsoben i tím, že radikálně de-centralizovaný přístup Škol obnovy venkova nenabízí vhodné nástroje pro centralisticky smýšlející státní politiku. V každém případě však Blažkova práce přispěla k upevnění rámce obnovy venkova jako nápravy škod minulosti.

5.1.4.2 Nové funkce venkova

Strukturální přeměna primárního sektoru na počátku 90. let a přechod k postproduktivistickému venkovu, který nastartovala, zbavily zemědělskou funkci jejího výsadního postavení ve vztahu k venkovu: „Samotné zemědělství nemůže být považováno za hlavní venkovský regenerátor budoucnosti“ (P10, 1995: 324). Příležitostné hlasy, které volaly po návratu zemědělského venkova („Úlohou venkova i nadále zůstává zejména výroba potravin a dalších technických plodin“ – D19, 1995: 9), patřily převážně zástupcům zemědělských zájmových skupin a jejich role v expertním diskurzu 90. let byla spíše okrajová. Okrajovým však nezůstalo funkcionalistické chápání venkova: venkov podle něj nepředstavuje hodnotu samu o sobě, nýbrž vytváří společenské

hodnoty tím, že zastává určitou funkci. Právě tyto *nové funkce* představovaly druhý vlivný rámec v expertním diskurzu o venkově:

Tvorbu nových pracovních míst není nutno vždy spojovat s výrobní funkcí území, naopak celá řada pracovních míst může vzniknout s jinými funkcemi území, např. rekreační funkcí, která vyžaduje rozvoj infrastruktury, a tedy nabízí pracovní místa v terciární sféře, ekologickou funkcí, ochranou krajiny, atd.

(D23, 1996: 48)

Všeobecně platí, že úloha zemědělského sektoru jako výrobního faktoru na venkově klesá, narůstá naopak význam jeho funkce krajinotvorné a sídelní.

(P10, 1997: 312)

Přínos venkova nesený jeho mimoekonomickými funkcemi nelze vyčíslit (...) Odtud nemáme daleko k přehodnocení sociální role venkova v rámci globální společnosti, a to ve směru k uznání jeho „environmentální globální mise“.

(P10, 1998: 340)

Uvedené úryvky demonstrují setrvávající funkcionalistické chápání: nejde o obnovu venkova jako takového, tak jako v případě předchozího rámce. Cílem je nalezení a podpora takových funkcí, které by mohly venkovu přiřknout novou legitimitu, novou úlohu v rámci společnosti. V některých případech i do tohoto rámce vstupuje prvek minulosti („Neoddiskutovatelná potřeba návratu venkovských sídel k jejich původní funkci“ – P15, 1999/35: 11). V jiných výročích nacházíme snahu nezapomenout na původní zemědělskou funkci:

Venkovský prostor (...) představuje prostor, ve kterém harmonické soužití zemědělského a nezemědělského obyvatelstva ve venkovském prostoru může zajišťovat jeho funkčnost. Jedině tak může venkov plnit svoje ekologické, zásobovací, rekreační a další funkce...

(D32, 1997: 30)

Ve většině případů nicméně existuje konsensus, který je pro funkcionalistický rámec charakteristický: nalezení nových funkcí povede k ustanovení venkova jako legitimního problému veřejné politiky: „Venkov v tomto rámci nabývá novou sociální hodnotu a roli (...) musíme odmítnout defetistická stanoviska (vyjadřovaná i v politické oblasti), že venkov se nedá zachránit“ (P10, 1998: 338).

Mezi všemi jmenovanými funkcemi, které by měl venkov plnit, se objevuje úloha, která si v expertním diskurzu získá prominentní postavení, neboť dílem odpovídá na funkcionalistickou logiku a dílem v sobě obsahuje příslib duchovní nápravy tak, jak byl artikulován v rámci *obnovy venkova*. Jde o funkci, kterou můžeme označit jako *kulturní*: venkov má být místem, které produkuje určitou kulturu, uchovává ji a chrání ji před znehodnocením. Ohrožení venkova se stává ohrožením svébytné kultury:

Hlubší dimenze ohrožení venkova (v porovnání s tou, kterou vyjadřuje případné vyliďňování venkova v důsledku disparity podmínek a kvality života) má ryze kulturní povahu – je na venkově ohroženo něco bytostně důležitého, elementární hodnoty působící příznivě na lidskou a sociální identitu, neomezující se tudíž na venkovskou společnost, ale rozšiřující se na soudobou evropoamerickou civilizaci a globální společnost? (P10, 1998: 339)

Přijetí tohoto pohledu znamená přijetí skutečnosti, že kultura, kterou venkov produkuje a uchovává, přesahuje rámec venkova samotného a odkazuje k hodnotám, které lze označit za univerzální. Univerzálnost těchto hodnot se artikuluje nikoliv na lokální úrovni, ale globálně: venkov a jeho kultura mohou sloužit jako protiváha většinové kapitalistické společnosti:

Odlišná kvalita venkovského života (spočívající na jiných sociálních hodnotách a životním stylu) je jednou z více možných alternativ k nedostatkům soudobé civilizace, k jejím neočekávaným důsledkům. Vzhledem k tomu lze usoudit, že podpora trvale udržitelného žití na venkově je jedním z elementů dalšího žádoucího směřování celé společnosti. (P10, 1998: 340)

Artikulace alternativních hodnot zde však nemá – tak jako v případě rámce obnovy – nutně vztah k minulosti. Slovy jednoho z autorů, „Venkovský prostor a rurální kultura nabízejí více než jen návrat, nabízejí prostor k transformaci lineárního růstového modelu do modelu cyklického“ (P10, 1998: 345). Rurální kultura je nadána mocí „omezit agresivní individualismus“ (P10, 1995: 478). Takto vymezená, dostává se rurální kultura nezbytně do kontrastu nikoliv s minulostí, nýbrž s přítomností: jejím protějškem již není jednostranně produktivistické plánování nedemokratického režimu, nýbrž sobecké, uspěchané a neutrotické prostředí volného trhu, jehož nositelem jsou především města: „Řád, jehož nositeli jsou městští obyvatelé, je tedy radikálně jiný než řád nesený venkovskými obyvateli“ (D19, 1995: 5). Nebo šířeji:

Kvalita způsobu života, kterou může venkov nabídnout, má hodnotu alternace k převažujícímu způsobu života města (...) Vysvětlení lze hledat v nesouladu logik městské a venkovské kultury (...). Rurální kultura přednostně hospodaří a pečuje, nesoutěží v rámci současného globálního trhu. Střet je potom jasnější, neboť městská kultura předpokládá, že zemědělská produkce je jistým druhem průmyslové výroby, že venkovský prostor je prostorem pro expanzi lineárního modelu výroby a chování, že rurální komunita je na jedné straně zbytkovou populací udržující vyhaslou kulturu, ale může působit ve smyslu návratu k řádu, když se k tomu podá univerzální návod pro chování a jednání.
(P10, 1998: 340)

Na venkově je „prostředí pro tvorbu některých tradic a kulturních hodnot, které ve větších aglomeracích často postrádáme“ (P15, 1999/1: 11). Venkov má potenciál být „zdrojem obnovy naší civilizace“ a „protiváhou technologické abstrakce“ (D19, 1995: 5). Na venkově se proto i „méně setkáváme s dravostí včetně větších hospodářských deliktů“ (P10, 1995: 478).

V těchto diskusích o kulturní funkci venkova vystupuje venkov jako alternativa městského života, alternativa, která zároveň skýtá možnost pro vedení života mimo zažité společenské trajektorie:

Čas rurální kultury je kumulovaný čas zkušeností mnoha generací s relativně stabilními, opakujícími se jevy přírody a společnosti. Čas antropogenních globálních změn je čas, kdy se míra změn umocňuje a urychluje. Ve svých výkyvech se blíží maximu z hlediska přežití mnoha současných ekosystémů v jejich stávající podobě. Rurální kultura sama není schopna svými tradičními kulturními mechanismy adaptovat se na rychlost času globálních změn. Nabízí však tisíciletími vyzkoušený cyklický model jako protistrategii příčin antropogenních globálních změn. Nabízí také kulturní a geografický prostor k uskutečnění těchto protistrategií, které se často nazývají alternativní modely života, alternativní modely spotřeby, atd. (P10, 1998: 345)

V této souvislosti stojí za připomenutí práce environmentalistky Hany Librové, která se v 90. letech zabývala právě těmito alternativami. Předmětem jejího výzkumu byli jedinci a rodiny, které se rozhodli odstěhovat mimo město ve snaze o nalezení alternativního životního stylu (D17, 1994). Ačkoliv šlo spíše o jednotlivé případy a na tomto místě o nich nemůžeme hovořit jako o aktérech, kteří by společným či jednotlivým hlasem promlouvali do expertního diskurzu, jejich společnou charakteristikou byla hodnota, kterou přisuzovali venkovské kultuře právě v protikladu ke kultuře měst. Toto negativní vymezení je ostatně v rámci venkovské kultury obsaženo inherentně: pozitivní hodnocení venkova vždy zároveň vypovídá o negativních stránkách měst, a potažmo konzumní společnosti jako celku.

5.1.5 Odborný diskurz a legitimita venkova

Nicméně venkov se neobejde bez promyšlené koncepce politiky rozvoje venkova s propracovanými zásadami obecní samosprávy, přesným rozdělením pravomocí a odpovědnosti mezi orgány státní správy a samosprávy a důsledné legislativy. (P10, 1997: 314)

Venkov je v chápání veřejných institucí a představitelů státu zpravidla spojen s *politikou ochrany*, jak o ní byla řeč výše. Toto sepětí je

natolik pevně zažité, že dává vzniknout úvahám, jako je ta v záhlaví: „promyšlená koncepce politiky“ a související rozdělení kompetencí a odpovědnosti jsou něčím, bez čeho se venkov „neobejde“. Jak jsme však ukázali výše, bylo to právě toto spojení veřejného (státního) zájmu a venkova, které došlo v 90. letech zpochybnění: venkov pozbyl svou tradiční zemědělskou funkci a studium expertního diskurzu venkova umožňuje identifikovat způsoby, jejichž prostřednictvím získával novou hodnotu a nový význam, který by státní politice ochrany vrátil její legitimitu.

Způsoby této legitimizace se během 90. let různily. Oproti předchozímu období konce 80. let (viz kap. 3.2) se proměňuje vztah mezi venkovem a městem: v 80. letech státní politika deklaruje snahu o sbližování měst a venkova a o vyrovnání životních podmínek, což má zajistit rovnost tříd (tedy zejména třídy dělnické a rolnické). Státní politika pracuje s rámcem *rurální deprivace*, jehož prostřednictvím prezentuje venkov jako zaostalou oblast, kterou je třeba modernizovat, respektive „poměštit“. Naopak, rámec *rurální idyly* se objevuje zřídka, neboť hodnoty, které obsahuje, stojí v cestě snahám o centralizovanou modernizaci socialistické vesnice. Po roce 1989 se tento vztah mezi městy a vesnicemi mění: venkov je stále do určité míry vnímán jako zaostalý, ale odpadá imperativ „sbližování“ a objevuje se důraz na venkovskou kulturu jako na svěbytnou alternativu nově nastolené konzumní kultuře kapitalistických měst. Venkov v tomto narativu vystupuje v roli, kterou pojmenovali Murdoch a Pratt (1993): v roli útočiště před nástrahami městské modernity. Toto pojetí se odkazuje k rámci *rurální idyly*.

Proměny pozice venkova v expertním diskurzu byly, jak jsme uvedli výše, dány především úpadkem jeho zemědělské funkce. Expertní diskurz 80. let nenabízel dostatečné alternativy k produktivistickému rámci zemědělské funkce, jehož legitimizační funkce umožnila využití rámce *rurální deprivace*: je třeba pomoci deprivovanému venkovu proto, že to vyžaduje jeho funkce pro zemědělskou výrobu. Toto zdůvodnění v 90. letech odpadá s tím, jak zemědělská výroba snižuje svůj význam (Spěšná et al. 2009a). Tento proces – který ne náhodou odpovídá přechodu k postproduktivistickému venkovu v zahraničí (Ward 1993, Wilson 2002) – se v českém prostředí projevuje mimo jiné hledáním

nových funkcí: zachována tedy zůstává funkcionalistická perspektiva, která odvozuje hodnotu venkova ne z toho, čím je (tedy, v Parsonsově jazyce, z *askripce*), nýbrž z toho, jakou funkci zastává (z *výkonu*). Nové funkce, o nichž je zde řeč, zahrnují především rekreaci, ekologii, sport a výrobu „kulturního dědictví“ (viz kap. 5.2) (srv. Gorlach et al. 2008). Specifickou roli v tomto ohledu zastává funkce, kterou jsme označili jako kulturní, tedy schopnost uchovat jistou kulturu a pečovat o ni. Hodnota této kultury spočívá mimo jiné v jejím protikladu ke kultuře urbánního kapitalismu.

Vedle hledání nových funkcí se druhým prominentním rámcem stává obnova venkova. Na rozdíl od narativu rurální kultury, který svou specifičnost čerpá z vymezení vůči soudobé tržní společnosti, vymezuje se obnova venkova vůči minulosti, tedy především proti škodám, které byly na venkovu napáchány totalitním režimem, pod jehož zásahy český venkov „přežil holocaust“. O symbolickém úspěchu rámce obnovy venkova svědčí to, že byl artikulován na úrovni centrální politiky, a to hned ve formě dvou vládou schválených programových dokumentů (v letech 1991 a 1998). Lze přitom usuzovat, že politická atraktivita tohoto rámce byla dána mimo jiné právě možností vymezit se vůči minulosti a distancovat se od totalitního režimu. Slabostí rámce obnovy venkova je naopak vágnost a neurčitost jeho pozitivní náplně: co je na venkově třeba obnovit? K jakému období se při provádění obnovy máme vztahovat? Jednoznačné negativní vymezení vůči minulosti zde stojí v kontrastu s neurčitým zaměřením do budoucnosti. Výjimka, kterou v tomto ohledu představovaly Školy obnovy venkova, zůstala, dílem kvůli svému striktně lokálnímu zaměření, výjimkou dílčího charakteru, která neměla podstatný vliv na politiku státu vůči venkovu.

5.2 Vynalezení venkova v marketingu venkovských identit

V této části se zaměříme na způsob, jakým se venkovská identita utváří jako marketingový produkt. Budeme sledovat práci Místních akčních skupin (MAS), které s regionální a venkovskou identitou pracují v rámci své působnosti dané institucionálním zázemím v rozvojových

programech EU a tržními imperativy, jejichž prostřednictvím jsou určité výrobky a služby definovány jako regionální produkty. Budeme sledovat, jak se tržní valorizace venkovskosti a venkovského způsobu života odráží v procesu utváření venkovské identity a, širěji vzato, ve vynalézání toho, co znamená venkovskost.

5.2.1 Venkov jako marketingový nástroj

Abychom pochopili možnost využití venkova jako marketingového nástroje, odkážeme se znovu k procesům venkovské restrukturalizace a přechodu k postproduktivistickému venkovu (Ward 1993; Wilson 2002). Restrukturalizace venkova přinesla rozpojení tradičního svazku venkova a zemědělství a umožnila různým aktérům připisovat venkovu nové významy a identity. V našem případě se jedná o identitní politiku, která je implicitně obsažena v metodě LEADER, jejíž realizace prostřednictvím působení MAS má za následek komodifikaci venkova a marketizaci venkovské identity. V této kapitole budeme na příkladu konkrétní Místní akční skupiny sledovat, jak se regionální venkovská identita utváří skrze nástroje komodifikace a tržní valorizace a jak spolupůsobí při vytváření tzv. kulturní ekonomiky regionu. Kulturní ekonomikou označujeme, v souladu s Kneafsey (2001), tu oblast ekonomiky, v níž jsou předmětem směny významy a obrazy spojené s představami lokální kultury, tradice, dědictví a identity. Budeme v této souvislosti hovořit o vztahu identity (kvazi)přirozené a identity marketizované jako o vztahu definujícím regionální identitu utvářenou MAS.

5.2.2 Komodifikace, kulturní ekonomika a regionální identita

5.2.2.1 Komodifikace a autenticita

Proces restrukturalizace venkova byl identifikován mnoha autory a jeho existence v celoevropském měřítku je předmětem akademického konsensu. V prostředí postkomunistických zemí je tento proces specifický tím, že restrukturalizace venkova je doprovázena celospolečenskou transformací, spojenou s přechodem k tržnímu hospodářství. Proces komodifikace, o kterém v této souvislosti hovoříme, znamená

ze-zbožnění, tedy uvedení určitého předmětu na trh jako zboží. Z klasických myslitelů se tímto procesem zabývali především Marx (1954) a Polanyi (2006), který sleduje vývoj komodifikace na příkladu práce, půdy a kapitálu. Na tyto autory navázali myslitelé spojení s kritickou sociologií Frankfurtské školy, kteří studium komodifikace rozšířili o sféry kultury, umění a mocenského působení reklamy, která ústí do tvorby falešných potřeb a jejich uspokojování skrze masovou produkci a spotřebu (Horkheimer a Adorno 2002: 94–136). Williams (2002) na základě předchozího výzkumu identifikoval tři základní charakteristiky procesu komodifikace: 1. identifikace zboží a služeb určených ke směně; 2. zpeněžení směny a provádění podle pravidel trhu; 3. motivace směny k zisku. Na regionální úrovni se procesem komodifikace kriticky zabývala Mitchell (1998), která identifikovala pět fází procesu tzv. „kreativní destrukce“, který je s komodifikací území spojen. Jedná se o (a) změny funkcí určité lokality; (b) vytvoření produktů, které jsou nabízeny na trhu; (c) fáze pre-destrukce, charakterizovaná vnímanou erozí původních sociálních vztahů mezi místními; (d) fáze rozvinuté destrukce, která rozbíjí původní vzorce místní identity a (e) post-destruktivní fáze, která přináší naprostou ztrátu autenticity a nutnost reinterpretace dalšího směřování – redefinice oblasti či ústup od marketingem vedeného rozvoje.

Jak se výzkum problému komodifikace odrazil ve studiu venkova? Woods (2005) identifikuje pět prvků ve vztahu ke komodifikaci venkova. Jde o prezentaci zemědělských podniků jako turistických destinací (agroturismus), transformaci (*repacking*) kulturního dědictví a vytvoření *tourist gaze* rurální idyly založené na nostalgii (Urry 1990, Rosaldo 1989), vytvoření a propagaci fiktivních reprezentací rurální krajiny a života, propagaci venkova jako místa pro zážitkovou turistiku a využití venkovských oblastí jako značky pro prodej jídla a řemeslných výrobků. King a Stewart (1996) zkoumají komodifikaci přírody. V centru jejich zájmu jsou oblasti vyhlášené jako národní parky, chráněné oblasti apod. Turistický ruch má podle nich pozitivní i negativní vliv. Propagace a zpřístupnění takto označeného území způsobuje větší příliv turistů. To na jedné straně může napomáhat ekonomické stabilizaci a rozvoji území, na straně druhé je paradoxně chráněná příroda a krajina vystavena většímu náporu z hlediska zatížení území.

Jenkins a Parrot (2002) konstatují, že komodifikovaná minulost regionu je v mnoha případech uměle vytvořena a je spíše než minulostí reálnou minulostí utopickou či pokřivenou. Komodifikaci pokládají za „interpretativní konstrukci, která je konformní s aktuálními požadavky“ (ibid.: 56). Vnímají ji jako ohrožení kultury, zároveň ale jako potenciál pro rozvoj oblastí. Fløysand a Jakobsen (2007) zkoumají, jakou roli může hrát lokální fotbalový klub v procesu komodifikace rurálních míst v postmoderní éře a ukazují, že aktivity a jednání kolem fotbalového klubu jsou instrumentálně využívány pro zvýšení povědomí o regionu jako celku. Proces komodifikace je pro ně příkladem reprodukce hegemonických narativů v sociálním poli. Su (2011) se zabývá prodejem čínské etnohudby v rámci turistického ruchu. Tvrdí, že „komodifikace hudby je integrována v časovém procesu, v němž je syntetizována kultura, ekonomika a politika směřující k vytváření místa a budování identit“ (ibid.: 496). V analýze zájmu turistů, reflektované v performancích vystupujících, identifikuje nostalgické přemýšlení o tradicích, které byly zničeny moderní érou. Autenticitu, která je spojena s komodifikací, pokládá za iluzorní (ibid.: 502).

Komodifikace venkova je nedílně spojena s problémem autenticity. Existuje zde určitý paradox, který dobře popisuje sociologie turismu: zatímco komodifikace regionu je často odpovědí na poptávku po skutečné, autentické regionální identitě, její výsledky jsou nutně neautentické, neboť jsou místo autentických zdrojů identity napájeny trhem a tržními požadavky. Boorstin (1964) proto konstatuje, že turistický průmysl vytváří iluzi autentického, a MacCanell (1976) jej kriticky doplňuje: turismus je moderní poutí, hledáním autenticity a tvorbou neautentické autenticity místními aktéry. Cohen (1979, 1988) chápe autenticitu jako sociálně konstruovaný pojem. Co je za autentické považované se v průběhu času mění na základě intersubjektivně sdílených významů – autenticita „není daná, ale vyjednávaná“ (1988: 374). Wang (2000), který vidí autenticitu taktéž jako sociální konstrukt, zmiňuje její tři druhy: objektivní, konstruovanou a existenciální. Existenciální autenticita je spojena s modernitou a pocitem odcizení v každodenním světě. Únik ze světa neautentické každodennosti, respektive ontologické neautenticity, je umožněn masovou nabídkou různých prožitků, mezi nimi i prožitku „autentického venkova“. Existenciální

autenticita a její uspokojení se stávají prodejním artiklem, komoditou (ibid.: 46–71, obdobně Steiner a Reisinger 2006).

Kritickou studii vztahu komodifikace a autenticity nabídnul již v roce 1977 Greenwood v práci o vlivu turistického ruchu na festival Alarde. Greenwood (1977) konstatuje vyprázdňení významů festivalu pro místní s rozrůstající se turistickou návštěvností a přetvoření festivalu za tímto účelem. Ztráta významu v důsledku komodifikace podle něj zapříčinila erozi sociálních vztahů, ztrátu autenticity a odcizení. Naopak pozitivní vliv komodifikace na sociální soudržnost a ekonomickou prosperitu lokality popisují Caneen a Prideaux (2008) na případu rozvoje kulturního centra. Ukazují, jak může komodifikace prvků kultury, včetně vytvoření (*invention*) prvků nových, lokální komunitu v její identitě posilovat. Autoři navrhují všimát si spíše identity než autenticity, neboť „kulturní identita, spíše než autenticita, je lepidlem, které drží skupinu pohromadě... (a) umožňuje místním lidem vybrat a zvolit reprezentace tradic, které ji charakterizují“ (ibid.: 9–12). Zatímco Greenwood si všímá vlivu komodifikace a snaží se o vyjádření dopadů tohoto procesu. Caneen a Prideaux si všímají spíše vlivu komodifikace na autenticitu a identitu místních obyvatel. Stejně jako Caneen a Prideaux odmítá paušální odsouzení „neautentické komodifikace“ Cohen (1988: 383): „Komodifikace nemusí ničit význam kulturních produktů pro místní, ani pro turisty... Staré významy nemusí mizet, ale mohou zůstat skryty... Turisté jsou ochotni akceptovat takovýto produkt, jelikož jsou si vědomi této transformace v komoditu.“

5.2.2.2 Kulturní ekonomika a regionální identita

Kulturní ekonomika úzce souvisí s procesem komodifikace a, jak již bylo řečeno, představuje svébytnou formu směnného trhu, jejímž prostřednictvím jsou valorizovány obrazy a reprezentace související s regionální identitou. Jenkins a Parrot (2002) definují kulturní ekonomiku jako přístup využívající pocitů, obrazů a symbolů a jako ekonomickou praxi zahrnující vytváření a výměnu významů. Al-sayyad (2001: 11) tento fenomén definuje jako turistickou spotřebu tradic ve vzájemné součinnosti s ekonomickou produkcí kulturního dědictví. Upozorňuje přitom, že kulturní dědictví je pro mnohá místa a aktéry jediným zdrojem příjmů. Lowe et al. (1995) uvádí, že kulturní

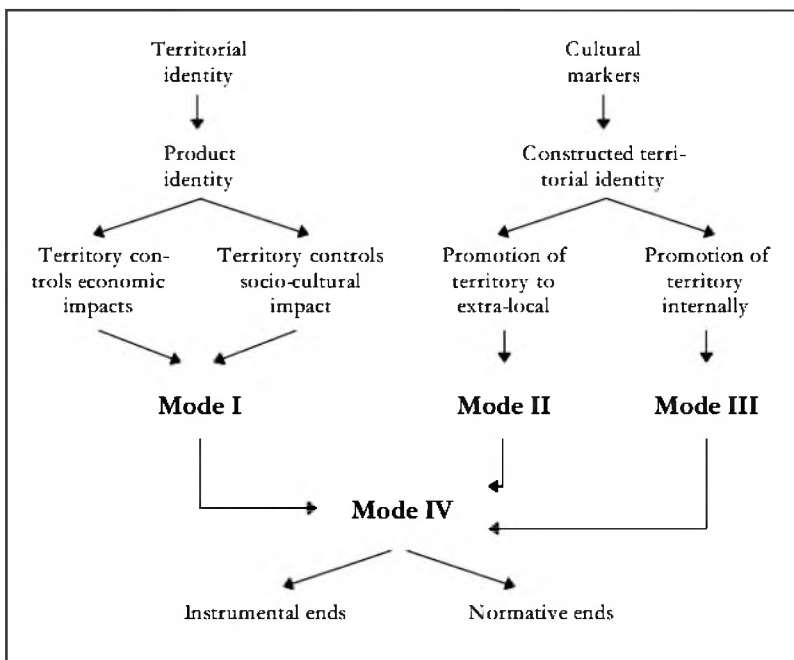
ekonomika zahrnuje participaci lokální komunity a vytvoření či znovobjevení teritoriální identity. Endogenně vedený rozvoj zahrnuje specifické místní environmentální a kulturní zdroje. Tyto zdroje je možné transformovat do hmotného dědictví, které je nabízeno v rámci kulturního turismu. Lowe identifikuje dva způsoby fungování kulturní ekonomiky: v prvním z nich se kulturní *markery* (tradice, festivaly, jazyky nebo jídla) stávají komoditami a kulturní identita řízená externí mocí se stane autentickou jen jako zvenčí konstruovaná. Druhý způsob klade do popředí participativní nakládání s autentickými prvky. Tento mód vyzdvihuje především uvědomění si sebe sama (jako silné pojetí teritoriálně ukotvené identity) a možnost volby při rozvoji území (viz Blažek 1998; Brubaker a Cooper 2000).

Kulturní ekonomikou se zabývá také Kneafsey (2001), která analyzuje procesy, skrze něž participace lokálních aktérů ovlivňuje proces komodifikace. Všimá si komodifikace symbolického venkovského ideálu (*rural idyl*) a nostalgie po starém způsobu života a ožívování předindustriální krajiny. Urryho (1990: 219) koncept *tourist gaze* modifikuje do *urban tourist gaze*, který označuje oku lahodící obrazy utvářené kulturní ekonomikou pro turisty zpravidla z městského prostředí. Kulturní ekonomika rekonstruuje minulost, která se stává valorizovatelnou a komodifikovatelnou. Rekonstrukce je prováděna institucionalizovanými agenturami pro turisty převážně z měst, kteří hledají vyjádření svých představ o venkově a venkovském způsobu života. Kneafsey připomíná, že proces utilizace, valorizace a komodifikace je často spojen s aktéry, kteří do společenství přišli z jiného prostředí. Konstituční prvky kulturní ekonomiky, komodity určené pro trh jsou podle autorky často za tímto účelem vynalezeny (*invented*): tento termín odkazuje k pracem Wagnera (1981) a Hobsbawma a Rangera (1983).

Pro předkládanou analýzu je zajímavý také Rayův (1998) analytický model fungování kulturní ekonomiky, mimo jiné proto, že explicitně odkazuje k metodě LEADER. Ray popisuje kulturní ekonomiku jako spojnicí mezi místem, historií a neustálým procesem symbolické konstrukce (ibid.: 17) a její fungování popisuje prostřednictvím čtyř módů. Mód I, tedy „komodifikace kultury“, odkazuje k tvorbě a valorizaci zdrojů, které mohou být použity pro marketing teritoria. Tento

mód zdůrazňuje zapouzdření teritoria či kultury v určitém produktu. Mód II odkazuje ke konstrukci a projekci (nové) teritoriální identity. Jedná se o propagaci teritoria pro ty, kdo nejsou místní, tedy pro „druhé“. V tomto módu jsou zdůrazněny prvky, které teritorium sjednocují a zároveň odlišují od jiných území. Mód III se zaměřuje na obyvatele, kteří dané území obývají, na jejich socio-ekonomický blahobyt. Jedná se o proces prodeje „sebe sobě“, spojený s určitou formou revizionismu ve vztahu k vlastní historii. Druhý a třetí mód Ray spojuje s působením metody LEADER (Ray 1998: 7). Konečně Mód IV odkazuje k cílům, kterých má být dosaženo. Navozuje otázku směru, kterým se kulturní ekonomika území vydá – co je/bude valorizováno, co se stane s centrálními hodnotami při rozvoji území, jaké postavení budou mít hodnoty marginálních.

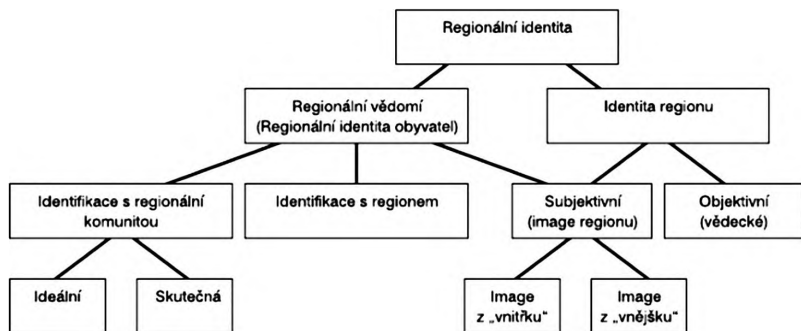
Obrazek 5.1: Rayův model kulturní ekonomiky

Zdroj: Ray (1998: 6)

Rayův model staví do popředí problém regionální identity ve vztahu k identitě produktu. Je to vztah logický: chce-li regionální sdružení jako například MAS ekonomicky zhodnotit vnímané charakteristiky svého regionu, musí tak učinit skrze *distinkci*, tedy vymezení se. Venkovský region v procesu komodifikace svého kulturního dědictví definuje své „my“ vůči pomyslnému „oni“ svého okolí. Vytvořením regionálních produktů se artikuluje specifický charakter regionu a skrze něj regionální identita. Kneafsey (1998) definuje regionální identitu jako významové pole, které lidem umožňuje přináležet k místu. Proměny identit v současném evropském prostoru připisuje jejich využívání pro potřeby ekonomického rozvoje formou turistických aktivit. Paasi (2002) navrhuje čtyři stádia utváření regionální identity: (a) nabývání prostorového tvaru, (b) vytváření symbolického tvaru, (c) rozvoj institucí a konečně (d) ustanovení administrativní role regionu. Svou teorii shrnuje do modelu dimenzí regionální identity, zobrazeném na obr. 5.2.

Obrázek 5.2 Dimenze regionální identity

Zdroj: Paasi (2002)

Paasiho model rozlišuje mezi „regionální identitou obyvatel“ a „identitou regionu“, dvěma oblastmi, které se ne zcela překrývají. Identitu regionu definuje Paasi jako „rys přírody, kultury a obyvatel, který... může být použit v diskurzu vědy, politiky, kulturního aktivismu a ekonomiky k odlišení regionu od jiných... například v procesu konstrukce regionálního marketingu, vládnutí a politické regionaliza-

ce“ (ibid.: 140). Regionální identita obyvatel naproti tomu odkazuje k subjektivnějšímu pojetí, které kombinuje zkušenosti a narativy, které se vynořují v prostorovém kontextu biografí subjektů (ibid.: 147). Tyto dva typy existují souběžně, jsou součástí sociální reprodukce a, jak uvidíme dále, zrcadlí se v souhře přirozené a marketizované identity.

Simon, Huigen a Groote (2010) studují regionální identitu jako sociální konstrukt, jehož součástí jsou sentimenty a obrazy, které aktéři a skupiny aktérů s regionem spojují. Tyto obrazy jsou spojované s minulostí, která je prezentována nostalgicky a idylicky. Regionální identita může být podle autorů viděna jako souhrn produktů, které jsou využity v marketingu a propagaci (ibid.: 420). Vzájemný vztah regionálních identit a politické akce zkoumá Keating (1998: 86). V práci na téma „nové regionalizace Evropy“ uvažuje o třech prvcích tohoto vztahu. Kognitivní prvek obsahuje vědomí regionu a možnost odlišit jej od regionů jiných. Emoční prvek odkazuje k polaritě pocitů a vztahu k jiným typům identit (třídní, národní, evropská). Instrumentální, z pohledu této práce nejzajímavější, pak zahrnuje mobilizaci a kolektivní akci ve snaze dosáhnout zvolené sociální, ekonomické a politické cíle.

V českém prostředí na souvislost regionální identity a ekonomického rozvoje upozorňují Heřmanová a Chromý (2009: 310–313), kteří tvrdí, že „silná regionální identita a vyhraněná regionální kultura napomáhají ekonomickému rozvoji“. Ekonomické faktory zde kráčí ruku v ruce s faktory politickými, respektive s opatřeními a rozvojovými programy, formulovanými na úrovni národní i evropské. Analýza v současné sociologii venkova se v tomto ohledu zaměřuje především na metodu LEADER (Ray 1998, Lee et al. 2005, Shucksmith 2000).

5.2.3 Metoda LEADER a fungování MAS

Metoda LEADER, o níž byla řeč na předchozích řádcích, je politicky komplexním programem, jehož popisu se budeme věnovat v této podkapitole. Představíme institucionální a strategické pozadí této metody a nastíníme historii jejího vývoje v Evropě a v ČR. Nejprve tak učiníme v obecné rovině, poté stručně shrneme akademický výzkum v této oblasti. Vytýčíme tak pole, v němž je umístěna naše případová studie.

5.2.3.1 LEADER, MAS a rozvoj venkova

Akronym LEADER (Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale – Propojení aktivit rozvíjejících venkovskou ekonomiku) vznikl jako označení iniciativy EU v roce 1991. Od roku 1991 byly v EU15 postupně realizovány iniciativy LEADER I. (1991–1994) a LEADER II. (1994–1999). V ČR byly realizovány LEADER+, LEADER ČR a LEADER 2007–2013. V roce 2005 bylo, v souvislosti s reformou společné zemědělské politiky EU, vydáno *Nařízení Rady (ES) 1698/2005 o podpoře pro rozvoj venkova z Evropského zemědělského fondu pro rozvoj venkova (EZFRV)*,¹⁰ které v článku 61 a 62 definuje přístup Leader a roli MAS. Přístup Leader je vymezen na základě sedmi základních prvků:

1. strategie místního rozvoje podle jednotlivých oblastí, určené pro řádně vymezená subregionální venkovská území;
2. partnerství mezi soukromým veřejným a soukromým sektorem na místní úrovni;
3. přístup zdola (bottom-up) spojený s tím, že rozhodovací pravomoc týkající se vypracování a provádění strategií místního rozvoje náleží místním akčním skupinám;
4. víceodvětvové navrhování a provádění strategie založené na součinnosti mezi subjekty i projekty z různých odvětví místního hospodářství;
5. uplatňování inovačních postupů;
6. provádění projektů spolupráce;
7. vytváření sítí místních partnerství.

Na základě těchto pravidel jsou místními akčními skupinami zpracovávány *Integrované strategické plány rozvoje území* a konkrétnější *Strategické plány Leader (SPL)*. Místní akční skupiny pokládá Binek

¹⁰ Tento dokument dělí podporu rozvoje venkova (Hlava IV) na čtyři základní osy: zlepšení konkurenceschopnosti zemědělství a lesnictví, zlepšování životního prostředí a krajiny, kvalita života ve venkovských oblastech a diverzifikace hospodářství venkova a Leader. Toto rozdělení odpovídá také struktuře *Programu rozvoje venkova ČR na období 2007–2013*.

(2009) za typické reprezentanty aktérů lokálního rozvoje v rámci veřejného sektoru. Na lokální úrovni se jedná o subjekty finančně podporované z veřejných rozpočtů – nepřímo z daňových odvodů a odvodů do společného rozpočtu EU.

V roce 1991 byl přijat *Program obnovy vesnice* (od roku 1996 v gesci Ministerstva pro místní rozvoj ČR). V roce 2001–2002 začaly v rámci tohoto programu vznikat první MAS. Od roku 2004 byly MAS podporovány ze dvou programů – LEADER+ a LEADER ČR. Ty navazovaly na *Zákon 248/2000 Sb., o podpoře regionálního rozvoje*. Předstupní program SAPARD, který byl realizován v letech 2000–2003 a umožnil přípravu 210 místních rozvojových strategií.

V rámci *Operačního programu Rozvoj venkova a multifunkční zemědělství* byl realizován a spolufinancován LEADER+ (2004–2006, v gesci Ministerstva zemědělství ČR) jako podopatření 2.1.4. Realizován mohl být v homogenním venkovském území o velikosti 10–100 tis. obyvatel, vyjma měst nad 25 tis. obyvatel,¹¹ s hustotou zalidnění nižší než 120 obyv./km². V rámci tohoto podopatření bylo podpořeno celkem 10 MAS. Celkový rozpočet programu činil cca 6,5 mil. EUR (cca 1 625 tis. Kč), podíl národních financí byl 30 %. Podpora byla poskytována na přijetí integrovaných územních strategií rozvoje venkova pilotního charakteru (76,5 % celkového rozpočtu) a na osvojování schopností s výhledem další podpory MAS při realizaci integrované strategie v dalších programech (23,5 % celkového rozpočtu).

LEADER ČR, který probíhal v letech 2004–2008, byl financován pouze z národních zdrojů a co do objemu podpořených MAS i alokace prostředků byl objemnější než LEADER+. Cílem programu bylo: 1. podpořit nové formy zlepšení kvality života ve venkovských oblastech; 2. posílit místní ekonomické prostředí a tvorbu pracovních míst; 3. zhodnotit místní přírodní a kulturní zdroje. Realizace byla možná ve venkovských oblastech s hustotou obyvatel nižší než 120 obyv./km², s výjimkou měst o více než 25 000 obyvatelích a regionu Praha (Ministerstvo... 2009, Čepelka 2006). Následující tabulka 5.2 uvádí počty po-

¹¹ Parametr se stal předmětem kritiky, neboť kompaktní území tak mohlo vytvořit „bílé místo“ uprostřed území působnosti MAS. Byl proto následně upraven do podoby možnosti výjimky.

daných žádostí, přijatých záměrů MAS a celkovou alokací prostředků v jednotlivých letech. Celkově bylo v programech LEADER+ a LEADER ČR zapojeno a proškoleno 29 místních akčních skupin.

Tabulka 5.2: Žádosti, podpořené MAS a fin. alokace programu LEADER ČR

LEADER ČR	2004	2005	2006	2007	2008
Podané žádosti/Přijaté záměry MAS	31/16	41/21	64/23	57/24	8/5
Alokace v mil. Kč (zaokrouhleno)	77	70	70	60	17

Zdroj: Výroční zprávy LEADER ČR 2004–2008, MZe ČR 2005–2009

Na základě principů uvedených v *Nariženi Rady (ES) č. 698/2005 ze dne 20. září 2005 o podpoře pro rozvoj venkova z Evropského zemědělského fondu pro rozvoj venkova (EZFRV)* byl stanoven také *Program rozvoje venkova České republiky na období 2007–2013*.¹² Celkové plánované výdaje pro jednotlivé osy a vybraná podopatření a stav implementace k 31. 11. 2012 představuje Tabulka 5.3.

Implementační část metody v ČR zajišťuje MZe ČR, které od roku 2010 zajišťuje každoroční hodnocení činnosti podpořených MAS. Kontrolní, administrativní a platební agenturou je Státní zemědělský intervenční fond (SZIF). Mimo tento státně–politický a byrokraticko–administrativní aparát existuje také reprezentace zájmová. Tou je Národní síť místních akčních skupin, o. s. (NS MAS), která sdružuje a reprezentuje zájmy MAS při vyjednávání vůči státním orgánům a zájmovým organizacím. V roce 2014 existuje 179 MAS, které jsou členy NS MAS, které se v různé míře snaží metodou LEADER fungovat a implementovat ji do rozvoje území své působnosti.

¹² Z pohledu této práce jsou zajímavé především tyto jeho části: Osa I – Zlepšení konkurenceschopnosti zemědělství a lesnictví (např. I.1.1 Modernizace zemědělských podniků nebo I.1.3 Přidávání hodnoty zemědělským a potravinářským výrobkům), Osa II – Zlepšování životního prostředí a krajiny, Osa III – Kvalita života ve venkovských oblastech a diverzifikace hospodářství venkova (např. III.1.1 Diverzifikace činností nezemědělské povahy, III.1.3 Podpora cestovního ruchu, III.2.1.1 Obnova a rozvoj vesnic či III.2.2 Ochrana a rozvoj kulturního dědictví), Osa IV – Leader, Osa V – Technická pomoc.

Tabulka 5.3 Plánovaná alokace prostředků a stav implementace PRV (v Kč)

Program rozvoje venkova ČR na období 2007-2013	Míra podpory (%)	Veřejné zdroje (EU+státní)	Soukromé zdroje	Celkem
Osa I	75,0	840 522 497	518 693 437	1 359 215 934
I.1.1 Modernizace zemědělských podniků	38,7	297 544 964	297 544 964	595 089 928
I.1.3 Přidávání hodnoty zemědělským a potravinářským výrobkům	15,9	122 464 128	122 464 128	244 928 256
Osa II	55-80	1 945 738 851	0	1 945 738 851
Osa III	75,0	635 553 634	406 983 831	1 042 537 465
III.1.1 Diverzifikace činnosti nezemědělské povahy	8,5	142 999 568	142 999 568	285 999 135
III.1.3 Podpora cestovního ruchu	12,5	79 444 204	65 320 790	144 764 994
III.2.1.1 Obnova a rozvoj vesnic	54,0	247 865 917	100 788 214	348 654 131
III.2.2 Ochrana a rozvoj kulturního dědictví	3,5	57 199 827	2 542 215	59 742 042
Osa IV	80,0	175 969 147	60 912 397	236 881 544
IV.1 Místní akční skupina	25,0	43 992 287	16 920 110	60 912 397
IV.2 Realizace místní rozvojové spolupráce	65,0	114 379 946	43 992 287	155 372 232
IV.3 Realizace projektů spolupráce	10,0	17 596 915	0	17 596 915
Technická pomoc	75,0	18 019 241	0	18 019 241
Celkem	.	3 615 803 370	986 589 665	4 602 393 035

Zdroj: Program ... 2007; Aktuální stav implementace PRV na období 2007–2013, MZe 2013 (http://eagri.cz/public/web/file/187375/Implementace_PRV___listopad_2012.pdf)

Pozn.: stav k 30. 11. 2012

* Míra podpory (%) u Osy vyjadřuje maximální možnou míru podpory z veřejných zdrojů pro příjemce, u podopatření se jedná o míru alokace v rámci příslušné Osy.

Čtvrtá osa PRV programu se věnuje metodě LEADER a MAS. Pravidla pro ustanovení MAS vycházela z dřívějších programů (kráceno podle Večerka, Špíková 2012: 9):

1. geograficky homogenní území (geografická, přírodní a kulturní „logika“);
2. počet obyvatel 10–100 tis. obyvatel (mimo města nad 25 tis. – s možností výjimky v odůvodněných případech – předcházení „bílých míst“ ve vnitřku území)
3. podíl zástupců veřejné správy maximálně 49,9 %, nadpoloviční část členů tvořena zástupci podnikatelů a neziskových organizací;
4. členové MAS musí mít v dané oblasti bydliště, sídlo nebo v něm působit;
5. právní forma občanského sdružení (podle *Zákona 83/1990 Sb., o sdružování občanů*), obecně prospěšné společnosti (*Zákon*

- č. 248/1995 Sb., o obecně prospěšných společnostech), nebo zájmového sdružení právnických osob (§ 20, písm. f) *Zákona č. 40/1964 Sb., Občanský zákoník*);
6. MAS musí mít stanoven status nebo stanovy, organizační řád, strukturu a musí mít právní subjektivitu;
 7. MAS musí projednat a schválit strategii pro dané území;
 8. fungování metodou LEADER.

V rámci PRV 2007–2013 bylo na území ČR vybráno a finančně podpořeno ve dvou výběrových kolech celkem 112 MAS.¹³ Tyto MAS byly prostřednictvím SZIF podpořeny pro realizaci svého *Strategického plánu Leader*. Území podpořených MAS představovalo přibližně 60 % rozlohy a celkového počtu obcí v ČR a přibližně $\frac{1}{3}$ obyvatel státu.

Územní působnost MAS, které vznikly také jako politický nástroj, je definována správními hranicemi zapojených obcí. Na základě vymezeného území zpracovávají analýzy dané oblasti, vyvíjejí aktivity, které napomáhají budovat lokální identitu a rozvíjet místní ekonomiku. Vědomě či nevědomě tak naplňují kroky k vytvoření regionální identity, které definuje Paasi (2002). Kromě nabývání prostorového a vytváření symbolického tvaru se stávají také administrátory lokálně ukotvených projektů ziskové i neziskové povahy. Vytvářejí identitní značky, které mají za cíl odlišit region od regionů ostatních, a tím vytvořit specifický produkt, který je možno zažít a zakoupit. K odlišení se od regionů jiných je zapotřebí definovat, zprostředkovávat a propagovat specifika přírodní, krajinná i kulturní. Mobilizují lokální participaci skrze kulturní aktivismus, nabízejí jej místním a uvádí jej do tržního prostředí, především do oblasti cestovního ruchu. Tyto aktivity a procesy jsou spjaty se selektivním výběrem z kolektivní paměti, odkazy na tradičnost a autenticitu.

5.2.3.1 Metoda LEADER optikou akademické sféry

Přístup LEADER a se v ČR institucionalizoval a může být považován za jeden z projevů nových (rurálních) sociálních hnutí (Woods 2003). Institucionalizaci dokládají i práce, které se zaměřují na evaluaci, pro-

¹³ V roce 2008 bylo k realizaci svého SPL vybráno 48 MAS v rámci 1. kola příjmu žádostí, v 2. kole v roce 2009 bylo vybráno dalších 32 a dodatečně podpořeno dalších 32 MAS.

cesuální charakter a jednotlivé aspekty této formy rozvoje venkovských oblastí (Hudečková a Lošťák 2008, Binek 2009, Lošťák a Hudečková 2010, Delín 2012). Ve spojitosti s tímto přístupem jsou zmiňovány nové formy lokálního vládnutí, stejně jako nové formy rozvoje (především endogenní a neo-endogenní). V aktuálním politickém poli je LEADER spojován spíše se sociální inkluzí a kohezí.

Jako formu politizace a demokratizace venkovských oblastí vidí LEADER Ray (2000), který tento program zkoumá jako součást kulturní ekonomiky regionů (viz kap.5.2.2.2). Schopnost utvářet politiku a identity a související obrazy venkova pozorují ve své studii Lee et al. (2005). Další práce se soustřeďují především na imperativ participace a fungování MAS samotných a kooperace v nich. Metoda propojením podnikatelské a neziskové sféry v proporcionálním zastoupení vůči reprezentaci lokální administrativy a správy umožňuje širší spolupráci a participaci různých zájmových skupin, vtáhnout všechny skupiny se ovšem nemůže podařit. Williams (2004: 97) pokládá otázku, jak vtáhnout chudé a marginalizované a co mohou tyto okrajové skupiny nabídnout těm, kdo určují směr působnosti. Thuessen (2010) konceptualizuje ve své práci externí a interní sociální exkluzi a připomíná, že samotné členství není ještě dokladem rovného postavení. Ve vztahu k LEADERu poznamenává, že „pokud jsou prostřednictvím MAS distribuovány peníze a její členové vytváří, implementují a rozhodují o SPL, je důležité se ptát, kdo vlastně jsou“ (ibid.: 32). Vznáší otázku, jak členové, z jakých zájmových skupin MAS vytváří, jaká místa ve struktuře organizace zastávají a jaký mají faktický vliv. Powell a Exworthy (2002) konstatují, že pro úspěšné spojení deprivovaných teritorií je potřeba vtáhnout marginalizované aktéry jako partnery a vytvořit mezi nimi závazek spolupráce. Tiché, interně exkludující partnerství nepostačuje. Zdůrazňují vizi sdílenou aktéry, která se může stát dynamizačním faktorem. Nerovnosti a sociální exkluzi v regionálním rozvoji a metodě LEADER zkoumá intenzivně Shucksmith (2010, 2012).

Demokratizační tendence analyzují také Geddes a Bennington (2001: 2), kteří poznamenávají, že „partnerství se stalo homogenizujícím konceptem EU... základním konceptuálním a operačním rámcem rozvoje zemí EU“. Partnerství vidí jako instrument politiky a novou formu organizace mezi soukromým a veřejným sektorem. Vícesektoro-

vý rámec a instrumentální využití LEADERu v rozvoji regionů Francie zmiňuje také Buller (2000: 196). Evaluaci vlivů metody jako nové formy vládnutí a lokálně založeného partnerství v Polsku provedli Furman-kiewicz, Thompson, Zielinska (2010). Larouche (2006) analyzuje zaměření EU na participativní lokální vládnutí, horizontální a vertikální koordinaci administrace, která je spojena s daným územím. Tento přístup nazývá neo-endogenním rozvojem. Treib, Bähr a Falker (2005: 9) uvádí, že se v programu LEADER spojují centralizované a decentralizované formy vládnutí. Participace je ovšem v současném sociálním výzkumu i předmětem kritických pohledů. Mezi jeden z nejvýznamnějších patří Cooke, Kothari (2001), kteří upozorňují, že participace může být rétorikou, která maskuje reprodukci nerovností. Především ve spojitosti s prací Thuessen (2010) a Powell a Exworthy (2002) se tak otevírá další významné výzkumné pole regionálního/venkovského rozvoje v ČR.

5.2.4 Metodologie studie

Pro získání odpovědi na otázku jak se regionální identita venkova utváří v procesu komodifikace a marketingu regionálních produktů byla zvolena metoda případové studie zaměřené na působení vybrané MAS. Konstrukční validita metody byla zajištěna využitím triangulace zdrojů informací (propagační materiály, publikace, rozhovory). Reliabilita studie je zvýšena snahou o podání co nejucelenějšího obrazu o zkoumané jednotce a metodách. Nabídnutá případová studie umožňuje teoretickou generalizaci (nikoliv generalizaci statistickou), a umožňuje tak ověřovat hypotézy stanovené na základě teorie (Yin 1994: 37) i generovat hypotézy a využít síly případu (Flyvbjerg 2006: 228)¹⁴. Výběr konkrétní MAS pro analýzu byl určen jejími charakteristikami a oblastí jejích aktivit a možností na základě těchto skutečností zodpovědět otázku, kterou tato studie pokládá. Důvody, které vedly k výběru MAS Moravský kras (MASMK), lze shrnout takto:

1. Institucionalizovaná, fungující a profesionalizovaná MAS podpořená v rámci Programu obnovy venkova (2006), LEADERu

¹⁴ Podrobněji k metodologii a otázkám generalizace případových studií viz Flyvbjerg (2006), Johansson (2003), Yin (1994).

- ČR (2007) i ve 2. výzvě LEADERu 2007–2013 (ze 110 na 18. místě)
2. Umístění v celorepublikovém hodnocení MAS (3. místo v 2010, 1. místo v 2011, 2. místo v 2012) – kategorie A – nejlépe fungující MAS
 3. Od roku 2006 členem Asociace regionálních značek, o. s.
 4. Projekty mimo Program rozvoje venkova ČR na období 2007–2013
 5. Výrazná postava manažera (místopředseda NS MAS ČR, o. s., předseda Krajského sdružení NS MAS ČR Jihomoravského kraje, 2011–2013 předseda Pracovní skupiny medializace a propagace NS MAS ČR, o. s.)

Sběr dat a realizace rozhovorů probíhaly v období od listopadu 2012 do listopadu 2013. K analýze bylo použito softwaru AtlasTi 7. Ke sběru dat byly použity následující techniky. Bylo provedeno sedm polostandardizovaných rozhovorů s členy Certifikační komise regionální značky MK. Mezi komunikačními partnery byli zástupce Asociace regionálních značek o. s. (národní koordinátor projektu), zástupce MASMK, podnikatelé ex/držitelé značky i zástupci neziskových a profesních organizací. Členové komise byli vybráni proto, že projekt regionálního značení pracuje s reprezentacemi venkova a marketingově se snaží zviditelnit konkrétní region (venkovské území). Na základě informovaného souhlasu byly (v pěti případech) pořízeny nahrávky, které byly přepsány a analyzovány. Soubor komunikačních partnerů (KP) popisuje tabulka 5.4:

Tabulka 5.4: Komunikační partneři

ID	Pohlaví	Věk	Vzdělání	Sféra	Místo rozhovoru	Délka rozhovoru (min.)
KP1	Ž	55	VŠ	profesní organizace	Blansko	58
KP2	Ž	58	VŠ	o. s.	Olomouc	76
KP3	Ž	64	VŠ	o. s.	Adamov	71
KP4	M	58	VŠ	podnikatel	Brno	104
KP5	M	50	VŠ	o. s.	Sloup	56
KP6	M	45	VŠ	podnikatel	Brno	75
KP7	M	57	VŠ	profesní organizace	Brno	55

Pozn. KP 6 a KP7 nesouhlasili s pořízením nahrávky. Byly použity poznámky z rozhovoru.

Mimo to jsme pracovali technikou zúčastněného pozorování na celkem třech pracovních akcích MAS a jedné akci propagační. Jednalo se o pouze částečně otevřené pozorování, neboť o důvodu přítomnosti výzkumníka věděl pouze manažer MASMK, který výzkumníkům zároveň poskytl svolení účastnit se. Třetí technikou byla obsahová analýza a analýza dokumentů, které byly podrobeny publikace vybrané MAS, její organizační a strategické dokumenty a její propagační materiály v tištěné a elektronické podobě. Šlo především o tyto dokumenty:

- Doma v Moravském krasu 2007–2012 (DvMK, 11 čísel)
- Doma v regionech – vydává Asociace regionálních značek o.s.
- Propagační materiály projektu Kras – naše společné dědictví – Kras – naše společné dědictví
- Strategický plán Leader MASMK (2008)
- Tiskové zprávy (2006–2009, 20 zpráv)
- Územní studie území MAS – kulturní památky
- Územní studie regionu MASMK – ochrana přírody
- Výroční zprávy MASMK 2008–2012 (5 čísel)
- Zpravodaj venkova (ZV) – Měsíčník Spolku pro obnovu venkova a NS MAS

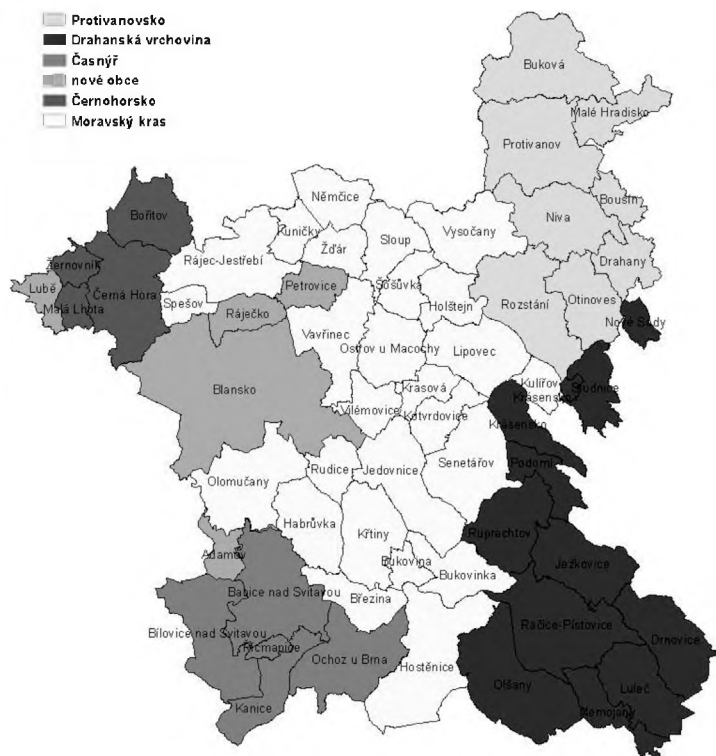
5.2.1 Výsledky případové studie

5.2.1.1 Institucionalizace MAS a její vztah k Moravskému krasu

V roce 1999 byl pro území 16 obcí založen Spolek pro rozvoj venkova Moravského krasu. O dva roky později je transformován na svazek obcí a zahrnuje 23 obcí. Mottem spolku je „Vítejte v Moravském krasu – vítejte v Moravském Švýcarsku!“. V roce 2005 Spolek začíná společně s ZO ČSOP Ponikva a některými podnikateli iniciovat setkání za účelem realizace spolupráce všech sektorů v MK. V dubnu 2006 vzniká MASMK o. s., která působí na území mikroregionů Časnýř a území obsluhovaném Spolkem, což představuje celkem 31 obcí. Smyslem založení je, aby se „představitelé obcí, neziskových organizací a podnikatelé mohli ucházet o podporu v programu LEADER+“ (DvMK 2007, 1: 1). V rámci tohoto sdružení je přijata strategie Otevíráme Moravský kras a jeho duši lidem, která „má za cíl co nejlepší využití i zachování pří-

rodních a kulturních zdrojů Moravského krasu. Klíčová je obecně péče o přírodní zdroje, rozvoj cestovního ruchu, podpora veřejného života a spolkové činnosti v obcích i podpora a zlepšení infrastruktury, lidé si uvědomují, že výhody z turistické oblíbenosti krasu zatím čerpá jen pár subjektů z těsné blízkosti jeskyní, ve vesnicích v okolí je ještě nedokážeme využít“ (manažer, DvMK 2007, 1: 2). Na konci roku 2007 je schválen Strategický plán Leader (SPL) MASMK s názvem „Nové výzvy a nové příležitosti pro Moravský kras“. Tento dokument počítá s územím 55 obcí. V dalších letech získává MASMK podporu z veřejných zdrojů na

Obrázek 5.3: Mapa MASMK

Zdroj: http://www.mas-moravsky-kras.cz/create_photo.php?photo_id=1837&type=big

realizaci SPL i pro další své projekty. Od března 2013 obsluhuje MASMK území 59 obcí, které se nacházejí na území okresů Blansko, Brno-venkov, Prostějov a Vyškov. Jak vyplynulo z pracovní schůze Valné hromady MASMK (březen 2013), nebude se územní působnost dále rozšiřovat – byla dosažena maximální kapacita z hlediska efektivity správy i s ohledem na kompaktnost území a působení dalších MAS v okolí. Optikou Paasiho (2002) došlo k nabytí prostorového tvaru, jehož pomyslné jádro, identitní bod představuje Moravský kras. I další body (rozvoj institucí a ustanovení administrativní role) lze v současnosti pokládat za naplněné. Jak to vyjádřil KP4: „z mého pohledu se ta MAska začala posouvat do roviny toho správního útvaru... že tam de facto sedí další čtyři úředníci, kteří nesedí teda na SZIFu, ale sedí ve Sloupu.“

Vazba na krasovou oblast Moravský kras je obsažena již v názvu MAS, samotné území krasu je však jenom relativně malou součástí území MAS (k překrývání hranic a jejich vyjednávání viz dále). Moravský kras však svou popularitou představuje atraktivní zaštitění pro regionální značky a regionální identitu. Popularitu krasu jako zaštiťujícího prvku identity MAS lze vyzorovat i z popisu Správy CHKO Moravský kras:

Moravský kras je největší a nejvýznamnější krasovou oblastí ČR s typicky vyvinutými formami povrchového a podzemního krasu, unikátní živou přírodou, s archeologickými doklady existence člověka v území již před 100 000 lety, je i oblastí s mnoha kulturními a technickými památkami. Moravský kras je územím s nejdelší historií výzkumu krasových lokalit v naší republice a má nezastupitelné místo v rozvoji mnohých vědeckých disciplín. Současně je i územím s řadou sídel a intenzivním hospodařením, hojně navštěvovaným turisty (cca 400 tis. ročně) – Punkevní jeskyně jsou nejnavštěvovanější přístupnou jeskyní v ČR.

Chráněná krajinná oblast Moravský kras byla vyhlášena v roce 1956 a v současné době má rozlohu 92 km². CHKO Moravský kras je druhou nejstarší chráněnou krajinnou oblastí na našem území. Moravský kras je z téměř 60 % pokryt lesy, převážně listnatými. Nejcennější části území chráněné krajinné oblasti jsou chráněny v 11 přírodních rezervacích, ve 4 národních přírodních rezervacích a 2 národních pří-

rodních památkách. Posláním CHKO Moravský kras je předat krajinu a přírodní dědictví v co nejzachovalejším stavu dalším generacím. (Citováno z <http://moravskykras.ochranaprirody.cz/> charakteristika-oblasti/)

5.2.1.2 MASMK jako venkovský aktér

MASKM samu sebe prezentuje jako venkovskou oblast (již název zakládajícího spolku k této skutečnosti odkazuje) a jako taková se také snaží svou venkovskost valorizovat. Demografické údaje o území, na němž MAS působí, tezi o „venkovském regionu“ podporují.

Tabulka 5.5: Demografické ukazatele MASMK

Ukazatele	2001	2011
Počet obyvatel	61 970	66 141
Podíl ekonomicky aktivních obyvatel na obyvatelích celkem (v %)	47,9	48,1
Podíl zaměstnaných na ekonomicky aktivních obyvatelích (v %)	93,4	90,3
Zaměstnanost v odvětví* (v %)	2001	2011
Primér	9,2	5,3
Sekundér	50,9	40,3
Terciér	34,9	42,0
Venkovská obec podle kritéria (N=58 obcí)	2011	Podíl (%)
do 2 000 obyvatel	53	91,4
do 3 000 obyvatel	55	94,8
do 150 obyv./km ²	48	82,8
do 100 obyv./km ²	39	67,2

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů 2001, 2011. ČSÚ 2002, 2013. Vlastní výpočty.

Tabulka 5.5 ukazuje, že na území MAS došlo mezi lety 2001 a 2011 k nárůstu počtu obyvatel. Tento nárůst se týká především obcí v jižní části území a tedy v zázemí města Brna, kde vzniká nová rozsáhlá zástavba. Naopak obce na severovýchodu MASMK vykazují opačný vývoj. Patrné také je, že zaměstnanost v zemědělství nebyla a není hlavním odvětvím zaměstnanosti. Z hlediska uvedených demografických ukazatelů však lze území MASMK za převážně venkovský region považovat. Zdaleka největším sídlem v této oblasti je město Blansko

s více než 20 tisíci obyvateli. V kontextu toho, co bylo řečeno výše o restrukturalizaci venkova a proměně venkovských sídel, je dále na místě se ptát, jak svou „venkovskost“ definují samotní aktéři MASMK. Z rozhovorů a analýzy dokumentů přitom plyne, že aktéři si sami uvědomují specifika postproduktivistického přechodu a snaží se je reflektovat.

Každému z komunikačních partnerů byla v rozhovoru položena otázka po povaze „venkova“ a jeho proměně v posledních 15 letech. KP se shodovali v tom, že venkov vymezovali vůči městu: jako oblast s menší hustotou osídlení, jako sídlo s menším počtem obyvatel. V některých případech však převážil subjektivně vnímaný charakter regionu nad skutečnými demografickými údaji, jako v případě KP1: „Já bydlím v Blansku, takže z venkova pocházím.“ KP do svých výpovědí zahrnovali i charakter místní zaměstnanosti a její odvětvovou skladbu: „Protože my třeba jako venkov nejsme, jako Adamov, my jsme průmyslová zóna, kde jako o venkovu nemůže být ani řeč. Ale když se podíváte kousek dál, tak tam už venkovská osídlení jsou“ (KP3). KP2 své chápání venkova shrnuje tak, že „...jsou to sídla s menším počtem obyvatel a z toho plyne, že je tam jiná ekonomická struktura“.

Definiční charakteristika venkova jako prostoru spojeného se zemědělstvím se objevovala především v rozhovorech s podnikateli. Pokles významnosti zemědělství nabýval na významu při popisu změn venkova v posledních letech: „kdybych to definoval tak, že ti lidé tady podnikají, živí se zemědělstvím, tráví tady čas, tak to tak není... Všichni se zaměstnávají teď spíš v těch větších městech, v Brně a Blansku“ (KP5). Obdobně také zástupce zemědělského podniku (KP6), který uvedl, že došlo ke snížení zaměstnanosti místních lidí v zemědělství, což mělo za následek, že se lidé odcizili svému prostředí. Svou roli podle něj sehrává fakt větší migrace z měst na venkov, což se projevuje i v tom, že si lidé ve větší míře stěžují na činnost jejich podniku – cítí se být obtěžováni blátem, zápachy, prachem, obávají se postřiků.

Zemědělci nejsou podle KP6 vnímáni obyvateli jako udržovatelé kulturní krajiny, ale jako podnikatelé. Obdobnou pozici zastával také KP7: „Lidé si myslí, že ti zemědělci prostě jen využívají dotace.“ KP5 popisuje pohled na velké podniky tak, že: „Když jsou velké zemědělské podniky, tak velmi málo finalizují tu svoji výrobu.“ Z výpovědí KP5 a KP7 je zřejmé, že malé podniky, rodinné farmy jsou viděny jako správci krajiny

(viz Gottlieb & Lapka 2000). Odlišně jsou vnímáni zemědělci-podniky a zemědělci-firmy/farmy. Velké podniky jsou vnímány jako setrvačně působící společnosti, zatímco inovativnost (i ve smyslu environmentálně příznivého jednání) je spojována s menšími formami podniků. Role velkých družstev se však objevuje v souvislosti s odkazem k minulosti a ke komunitnímu životu, který zemědělská výroba pomáhala vytvářet:

Byl to obrovskej celek, kterej zaměstnával ještě před těma 30 letama neuvěřitelný počet lidí... prostě to družstvo bylo schopný ráno na tu 7, kdy se začíná, tak před tou 7 vyjížděl autobus, kterej prostě objel všechny dědiny a v tom autobusu nejel 1, 2 lidí... ten linkáč je dnes míň vytížený, jak (tenkrát – pozn. autorů) ten družstevní autobus... ti lidi byli navázaní na to družstvo a byli v té krajině, zůstávali v té lokalitě. Měli bližší vztah k tomu kraji, protože v něm byli a i ty, ono se tomu říká, někdy nepěkně, drbárna... dneska, když Mařka jede do Brna, ta jede do Svitav, tak pomalu se sousedí neznají.

(KP4)

K proměně venkova a souvisejícímu ústupu zemědělství uvádí KP5: „Všichni v podstatě se zaměstnávají spíš v těch větších městech, v Brně a Blansku... Postupně to ubývá a mílovými kroky se ztrácí i ta tradice, od chování domácích zvířat po zahrádky, tak toto mizí... v Itálii jsou například menší farmy, lidé se tam po té obci pohybují, je tam neustále živo... Pokud ti lidi tady nepracují, tak to berou jen tak, že tady chodí spát... tím, že tady nežijí a netráví tady čas, tak i ten kulturní čas tráví jinde, v těch městech... takže mizí i komunitní a společenský život.“

Komodifikace venkova a jeho turistické využití se nabízí jako řešení problémů na trhu práce i vnímaného vyprázdnění venkovské identity. Turistika a marketing MAS mají potenciál vytvořit nová pracovní místa a zároveň venkovu propůjčit sociálních identitu, kterou podle některých dotazovaných ztrácí.

5.2.1.3 Komodifikace a marketing regionu

Wilson a Whitehead (2012) konstatují, že kulturní ekonomika v podobě certifikace lokálních produktů je součástí globálních proměn ekonomického systému a je na něj vázaná. MASMK se do projektu

certifikovaných regionálních značek zapojila v roce 2007. Současný seznam regionálních produktů MASMK je uveden v Tabulce 5.6.

Tabulka 5.6 Seznam regionálních produktů MASMK

Kategorie	Název produktu
Řemeslné výrobky	Dekoratивní kameny
	Dekoratивní perník z Moravského krasu
	Dřevěné hry a hračky
	Kolekce výrobků krejčovské firmy
	Loutky a loutková divadla
	Nářadí pro zahrádkáře
	Obrazy z Moravského krasu
	Originální umělecká litina
	Ovčí produkty
	Ponožkové zboží
	Ručně malované a batikované hedvábí
	Ručně vyráběná mýdla z Lažánek
	Ručně vyráběné květy z přírodních materiálů
	Skleněné dekorační předměty a šperky
	Svíčky Ševčík
	Vlasové koberce
Potraviny a zemědělské produkty	Jedovnický kapr
	Kozí sýr Sedlák ze Šošůvky
	Pekařské výrobky
	Pekařské výrobky ze Sloupu v Moravském krasu
	Přírodní plísňový sýr NIVA extra
	Pštroší produkty z Moravského krasu
	Punkevní pstruh
Výrobky z ovčího mléka	
Přírodní produkty	Květový a medovicový med
	Med a výrobky z medu
	Ručně vyráběná mýdla z Lažánek
	Včelí produkty
Ubytovací a stravovací služby	ATC OLŠOVEC Jedovnice
	Hotel Sladovna
	Hotel Stará škola
	Kaprálův mlýn
	Penzion „U HRABĚNKY“
	Penzion Niké
	Penzion Starý pivovar
	PRIVAT Dvořákovi
	Rekreační zařízení Vyhlička
	Restaurace a hotel Olberg
	Zámek Křtiny
Zážitky	Vítání svatého Martina v Blansku

Zdroj: <http://www.regionalni-znacky.cz/moravsky-kras/cs/certifikovane-produkty/> dne 2014-10-12. Proti počtu certifikovaných výrobků v době realizace výzkumu došlo k přidání ubytovacích a stravovacích služeb a zážitků.

„Leader má fungovat... podle těch 7 základních znaků... takže jsme se scházeli s podnikateli a ten návrh vypadl z těch komunitních setkání... to napadlo dva nebo tři výrobce... a my jsme se přidali k něčemu, co už jako fungovalo, abychom nezačínali něco úplně nového... a hlavní myšlenkou tedy bylo podpořit ty výrobce... že prodají víc... a ty regiony se rozhodly, že založí nějakou asociaci.“ (KP5). Založení sdružení tedy institucionalizovalo značku Regionální produkt, která byla pod jednotnou hlavičkou a jedním vizuálním stylem centrálně organizovaná. Vznik regionální značky je odůvodňován takto:

Stejně jako každý region v České republice i Moravský kras má svůj vlastní neopakovatelný charakter, daný přírodním bohatstvím, kulturou a staletými tradicemi jeho obyvatel. Také výrobky a produkty pocházející z Moravského krasu nesou část tohoto charakteru... Značení místních výrobků je jednou z možností, jak spojit ochranu přírodního a kulturního dědictví s hospodařením člověka... Značené výrobky a jejich propagace... pomáhají zviditelnit celý region Moravského krasu a posílit jeho „image“... Udělení značky znamená pro výrobek především efektivní formu reklamy a propagace. Značka, a s ní i všechny certifikované výrobky, bude propagována zejména v cestovním ruchu...“
(DvMK 2007, 1: 1–2)

Vyzdvihovaná odlišnost regionu, svébytnost, jinakost přírody i kultury implikuje posilování a vytváření jednotné identity, sjednocujícího „my“. Kde má toto „my“ hranice? Koho vlastně značka reprezentuje? Jak ukazuje Obr 5.4, je samotné identitní jádro MASMK – CHKO Moravský kras – využíváno i za hranicemi obsluhovaného území a i ve výpovědích komunikačních partnerů je viděno poněkud problematicky. Hranice jsou propustné: existují obce, které spadají do CHKO, ale nejsou členem MAS ani turistické oblasti, stejně jako obce, které spadají do CHKO a turistické oblasti, ale nejsou členem MAS. Držitelem značky se tak může stát i podnikatel, který sídlí na území některé ze sousedních MAS. „No musím říct, že když jsem poprvé viděla tu mapu, že mě to celkem překvapilo, jak je ta oblast vytyčená, že je to celkem velká oblast... že to s tím MK nemá nic společného... když jsme se

třeba ptali, že je tam Olešnice... tak nám bylo řečeno, že tady v té mapě to prostě je... prostě se neshoduje území MASky s územím CHKO, za kterou dáváme certifikaci. Ale neříkám, že je to špatně.“ (KP1). Jiný názor má KP4 – „je to zvláštní, že když jsem za Boskovicemi a bavím se o produktu MK. Jako pro toho, kdo je úplný cizinec, tak mu to asi tak nepřijde... pro mě je to jakoby hodně nepředstavitelný, když si vzpomenu MK a když jste vzpomněl třeba Olešnici, tak že máme stejnou regionální značku. Protože to je charakterově prostě úplně někde jinde. To jsou jiní lidé už úplně. Mají jinou historii, je to úplně jinde... toto je těžký specifikum a mně to připadne jako vlastně zneužití toho srdce...“.

Obrázek 5.4: Překrývání hranic

Zdroj: vlastní zpracování.

Nesoulad hranic vysvětluje KP5 tak, že „... my jsme to (území) vymezovali po vzoru těch zaběhnutých hranic... tu turistickou oblast. A to se jmenuje Turistická oblast MK a okolí.“ (KP5). Oblast, z níž mohou výrobci získat certifikaci, byla tedy založena na oblasti vymezené Agenturou CzechTourism. Toto napojení, které funguje především jako formální vztah, se uplatňuje i v jiných regionech, byť to neodpovídá smyslu, který uvedla KP2: „... pro tu značku je dobrý, když je to jako nějaká přirozená celek. Ta MAska to většinou prostě není, to je otázka nějaký politický dohody... když tam jsou jiný MAsky, tak s nima (koordinátoři) spolupracují, se domluvili, anebo jsou to území, kde třeba ta MAska není.“ (KP2). Území MAsMK však přesně nekopíruje ani území Turistické oblasti vymezené agenturou CzechTourism. Je tedy zřejmé, že formální vymezení turistických oblastí je pouze jednou z dalších forem v procesu vyjednávání o vymezení regionální identity.

Přirozenost, o které hovoří KP2, se hledá nejen na úrovni vedení asociace značek, ale i jinde. Představitel jednoho z krajských sdružení zájmové organizace NS MAS: „Požadujeme na národní úrovni nalézt systematický způsob podpory regionálních značek. Je třeba využít potenciál regionálních značek a destinačních managementů při podpoře místní produkce a rozvoji gastroturistiky,“ shrnul tajemník Krajského sdružení NS MAS výsledky bloku Zažijte venkov! Dodal, že „podpora destinačních managementů by se měla dít na úrovni přirozených regionů“ (ZV 2013 (11): 5). Hledání a především objevení jasné přirozenosti základu regionu, vytvořené na podkladě zvýznamnění některých atributů spojeného území, napomůže ekonomickému rozvoji dané oblasti – v oblasti výroby a služeb. Regionální značka a destinační management budou prostředkem k dosažení tohoto cíle. Na reprezentaci přirozenosti regionu je navázána aktivita certifikace a marketingu produktů, které tyto reprezentace využívají (viz Paasi 2002).

Legitimita certifikace je zajištěna dodržováním certifikačních kritérií, jejichž naplnění a dodržování je ověřováno certifikační komisí. Podoba těchto kritérií je však nejednoznačná a často se mění v procesu vyjednávání o udělení certifikátu. Žadatel, který vyplňuje dotazník a čestné prohlášení, má možnost i vlastní prezentace a účasti při

debatě o ne/udělení. Při průchodu certifikačním řízením se prostor pro vzájemnou komunikaci a vyjednávání, stejně jako pro subjektivní názor objevuje několikrát – „... třeba v té komisi my chceme, aby tam byl někdo třeba z těch výrobců, kdo tomu... i trochu rozumí. Prostě sám něco dělá, nemusí to být odborník na to a i běžný spotřebitel... i já, když si vezmu něco třeba šitého, tak poznám... a u těch potravin jsme vždycky jako ochutnávali, říkali tak jako dobrý, dobrý, jo“ (KP2). „Prostor na debatu tam je, ale my v tom nehledáme, buďto prostě vyhovuje, anebo ne. My to nehledáme, jako jestli, anebo proč mu to nedat“ (KP1). Vzhledem k následujícímu se to jeví jako srozumitelná strategie „takových těch výrobců jako ubývá... takže... že bychom měli nějaký problém, že bychom měli hodně těch firem, že bychom museli ty kritéria stanovovat nějak přísně, tak to není... jakože ta kritéria jsou v podstatě taková volná“ (KP5). Komise je certifikační autoritou, její prezentovaná formálnost však má svou míru, jak je zřejmé i z vyjádření KP3: „... takže ono se to ohodnotí a je tam vlastně nějaký počet bodů a teďka se prostě diskutuje, jestli jo anebo ne... Většinou to probíhá tak, že on sám jakoby představí ty svoje věci, čili ta komise, když tam lidi sedí, tak mají i svůj vlastní názor. Nemají jenom papír, podle kterého se hodnotí... To nejsou jako lidi, co by dělali jen tady 7 a 5 a 3 a teďka ježíš, tady chybí jeden bod, tak bohužel... Většinou je to prostě otázka té diskuze... takže to není vyloženě jako striktně... je tam celá komise a diskutuje o tom a baví se...“

Tato volnost ve vztahu k certifikačním kritériím na straně koordinátora se však nemusí setkávat s očekáváními a představami zástupce výrobců v certifikační komisi. „Byli jsme jedni z prvních, kteří o to žádali, a ty kritéria byly nějak nastavený, byly jakoby stroze... hodně náročný toho dosáhnout... nicméně, když to řeknu zkráceně... měl jsem potom z toho dojem, že pak šlo víceméně o to, aby těch výrobků v tom bylo (co nejvíce), že došlo k určitému rozvolnění těch kritérií... z mého pohledu to bylo znehodnocení té značky“ (KP4). Mimo certifikační komisi a naplnění kritérií navrhuje i hlasování na úrovni stávajících držitelů značky – „když nás bude 10 a já jediný budu proti... proč by vás nevzali. Ale když 5 lidí z 10 nezvedne ruku, tak to asi není... osobní averze, ale je za tím i něco jiného... takže i když jste splnil ta kritéria... bude pro tu značku lepší, když tam nevstoupíte“ (KP4).

Certifikace a značení produktů se také přes proces valorizace a utilizace přímo odkazují k turismu a pracují s ním – „Pokud se třeba jen pohled na turistický prostor či hezké místo dobře zpracuje a prezentuje, může vyvolávat... větší citlivost pro vizuální prvky krajiny nebo města, než kdyby se na něj dívali sami, anebo v porovnání s podněty, s nimiž se mohou setkat v každodenním životě“ (Jančo 2011: 34–35). Idylizace venkovského prostoru a života je využita a přetavena do formy odpovídající „urban tourist gaze“ (Urry 1990, Kneafsey 2001). Autenticita je vyjednáвана v souhře požadavků návštěvníků a možností na straně místních aktérů. Za tímto účelem je potřebné najít vhodné aspekty minulosti a zpřítomnit je. Je potřeba identifikovat, převyprávět a zpřístupnit tradice, které jsou následně nabídnuty ve formě, která odpovídá současným poptávce, a vhodně ji nabídnout. Aby nedošlo k vyprázdňení významů, erozi sociálních vztahů a ztrátě autenticity, doporučuje MASMK založit produkt „... na kultuře svých místních provozovatelů, aby cítili, že je přirozenou součástí jejich vlastní lokální identity“ (Jančo 2011: 40).

Mimo certifikaci regionálních produktů je regionální venkovská identita artikulována i v dalších projektech, které jsou na udělování a propagaci regionálních značek často navázány. Cíle, ideje a konkrétní výstupy těchto projektů shrnuje tabulka 5.7.

Tyto čtyři projekty mají přímý záměr propagovat území v napojení na cestovní ruch. Že se jedná o vědomou cestu, jak zapojit prvky marketingu, je zřejmé i při pohledu na některé tematické bloky konané v rámci uvedených projektů. V rámci I. festivalu Via Bohemica proběhl v říjnu 2013 seminář „Systém značení, regionální značka jako marketingový nástroj pro rozvoj místního hospodářství a společný marketing místních produktů a služeb v kontextu kulturně-zážitkové turistiky“. V rámci projektu Kras – naše společné dědictví vznikl filmový cestovatelský průvodce, který zahrnuje tematické okruhy: řemesla, slavnosti a zvyky, zemědělství, historie, pohádky a pověsti a kuchyně. Tedy aspekty tak často analyzované v případě venkovské kulturní ekonomiky, komodifikace a turismu (Cloke 1992, Kneafsey 1998, 2001, Woods 2011).

Tabulka 5.7 Projekty podporující marketing území a regionální identity

Kulturní dědictví venkova a venkovský cestovní ruch (3 MAS z ČR)	
Idea	Dědictví vytvořené za tisíce let za sebou nezanechalo pouze hmotné stopy jako budovy historického významu nebo typické architektonické prvky ale rovněž mnoho památek nehmotného charakteru.
Cíl	(Způsobem jak) čelit novým výzvám a vydělat na měnících se preferencích trhu v Evropě je vzít v úvahu rozvíjející se trvale udržitelný cestovní ruch založený na bohatém přírodním a kulturním dědictví.
Výstupy – vzdělávací akce	Interpretace přírodního a kulturního dědictví při tvorbě pěších tras, muzeí a výstavních expozic
	Komunikační dovednosti průvodce ve venkovském cestovním ruchu
	Tvorba tématických kulturních tras
	Tvorba produktů cestovního ruchu vázaných na kulturní dědictví venkova
Tvorba produktů cestovního ruchu vázaných na přírodní dědictví venkova	
Rozprávkové královstvo slímáka Kraska (MASMK a Občianské združenie KRAS ze SR)	
Idea	Nabídnout rodinám s dětmi - i dalším cílovým skupinám aktivní program pro poznávání území MAS OZ KRAS a MAS Moravský kras
Cíl	Zvýšit kvalitu života a zajistit hospodářský rozvoj v krasových oblastech prostřednictvím podpory společného marketingu, regionální spolupráce, výměny a přenosu zkušeností s využitím pohádek a pověstí v oblasti venkovského cestovního ruchu. Vytvořit a rozvíjet nový společný silný image regionů v sektoru cestovního ruchu jako oblast turistiky pro rodiny s dětmi
Výběr výstupů	Společná marketingová studie pohádkového království
	Knihy pohádek pohádkového království
	Mapa pohádkového království
	Geocachingová hra
	Společenská hra pohádkového království pro děti
Centra pohádkového království	
Kras - naše společné dědictví (MASMK a Občianské združenie KRAS ze SR)	
Idea	Projekt propagací málo známého kulturního dědictví rozvíjí bohatství a identitu středoevropských krasových oblastí. Zmapováním a propagací kulturního dědictví krasu zvýšit atraktivitu území MAS.
Cíl	Zlepšením poznání kulturního dědictví a vzděláváním místních aktérů v oblasti cestovního ruchu zvýšit šance na ekonomické využití potenciálů kulturního dědictví.
	Podpořit a rozvíjet podnikání a venkovský cestovní ruch na území MAS zlepšením propagace kulturních zdrojů. Vytvořit a rozvíjet nový společný silný image regionů v sektoru cestovního ruchu
Výběr výstupů	Společná studie marketingu kulturního dědictví krasu
	Filmový průvodce po objektech a prvcích kulturního dědictví krasu
	Festival Kras – naše společné dědictví (2012 a 2013)
	Seminář Archeologické a historické památky v krasu a tvorba produktů venkovského cestovního ruchu
Seminář Regionální gastronomie v krasu a tvorba produktů venkovského cestovního ruchu	
Via Bohemica - podpora místních výrobků, produktů a služeb (3 MAS - mezinárodní projekt)	
Idea	Via Bohemica (Česká cesta) byla významná starobylá obchodní cesta, spojující Prahu s Budínem, přecházející územím projektových partnerů.
Cíl	Přeshraniční spolupráce a výměna zkušeností, hospodářský rozvoj a vzájemná propagace území i prostřednictvím regionální značky.
Výběr výstupů	Analýza výrobců produktů a poskytovatelů služeb
	Logo regionální značky pro výrobky a služby
	Manuál pro udělování a používání regionální značky výrobků, produktů a služeb
	Seminář Systém značenia, regionálna značka ako marketingový nástroj
Pilotní udělení regionální značky pro místní produkty, výrobky a služby	

Zdroj: Materiály MASMK.

5.2.2 Komodifikace a konstrukce regionálních venkovských identit

Identitní politika, kterou program LEADER explicitně či implicitně podporuje, je, jak ukazuje předložená případová studie, vyjednávaná a komplexní. V jejím rámci lze identifikovat nejméně dvě vrstvy regionální identity: *identita (kvazi)přirozená* je navázaná na laický diskurz (Jones 1995) a označuje implicitní chápání identity regionu zapojenými místními aktéry a místními obyvateli obecně. *Identita marketizovaná* je oproti tomu artikulována explicitně, navázána na diskurz expertní a do značné míry cíleně utvářena skrze nástroje komodifikace regionu a podpory cestovního ruchu. Nesoulad mezi těmito dvěma vrstvami identity je patrný v citovaných výrocích komunikačních partnerů („to je charakterově někde jinde. To jsou jiní lidi už úplně. Mají jinou historii, je to úplně jinde“).

Souhra (kvazi)přirozené identity a identity marketizované se problematizuje především tam, kde zaznívá požadavek na „přirozenost“, který vznášejí někteří z dotazovaných aktérů: marketizované identity se mohou jevit jako nepřirozené, odcizené „původním“ sdíleným představám o identitě a charakteru regionu. Že tyto původní představy také neodkazují k „přirozenosti“, nýbrž k souhrnu určitých subjektivních, biograficky vázaných představ a obrazů, by mělo být zřejmé již z výše citovaného Paasiho (2002) modelu regionální identity. Potenciální nesoulad mezi marketizovanou a (kvazi)přirozenou identitou lze nejlépe vysvětlit v termínech ekonomické poptávky, neboť z výpovědí aktérů vyplývá, že udělení certifikátu výrobcům z oblasti mimo „přirozený region“ je motivováno především ekonomickými ohledy. Koncept *dědictví*, k němuž se projekty MASMK často odkazují, v sobě skrývá odkaz k souhře obou typů identit. Na rozdíl od *historie* či *tradice*, které odkazují k neměnné minulosti, respektive jejímu opakování, obsahuje *dědictví* prvek aktivity: jde o odkaz minulosti, s nímž můžeme my – dědicové – nakládat a přetvářet jej dle svého uvážení. Při vlastní práci s dědictvím (tedy při tvorbě marketizované identity) bychom se však neměli zpronevřit těm, po nichž jsme dědili (tedy identitě kvazi-přirozené).

Marketing lokálních produktů a z něj plynoucí marketing identit má vedle své ekonomické stránky i stránku symbolickou. Region se nejen

zhodnocuje na trhu, ale stává se viditelným a nárokuje si vlastní distinktivní identitu v rámci sociálního pole (Bourdieu 1984). Regionální identita je zde pojímána jako něco, co je za běžných okolností neviditelné a co musí být mobilizováno tržními a politickými silami, aby naplnilo svůj potenciál uznání. V komplexním světě národních, regionálních a místních identit je viditelnost prostředkem symbolického nároku, jehož prostřednictvím se region definuje jako výlučný a nepřehlédnutelný. Jak ukazuje tabulka 5.7, výstupy z projektů MASMK často nejsou přímo zhodnotitelné na trhu. Naučné stezky, průvodcovství, místní muzea a další výstupy jsou nástroji poznání a viditelnosti, tedy symbolického nároku na regionální identitu. Tato cílená snaha o vytvoření regionální identity stojí do určité míry v kontrastu k nejasným, vyjednávaným hranicím regionu a k jejich překryvům (MAS, CHKO, turistická oblast atd.). Podobné napětí panuje i v případě certifikace regionálních produktů: zatímco regionální identita se artikuluje v termínech neměnnosti, tradice a pevnosti, značka regionálního produktu, která má být jejím nositelem, je udělována poměrně volně. Pevné identitní jádro je tak postaveno na nestabilní základy proměnlivého a vyjednávaného kompromisu.

Pojetí venkova, které vzniká v procesu konstrukce regionální identity, v sobě kombinuje rámce *venkovské idyly* (Short 1992), tedy prezentace venkova je hodnotného a tržně zhodnotitelného území, i *venkovské deprivace* (Woodward 1996), v jejímž rámci je venkov prezentován jako místo vyžadující rozvojovou pomoc a péči. Obě polohy jsou viditelné na příkladu regionální certifikace. „Cílem... je zviditelnit venkovské regiony a chráněná území... podpořit rozvoj sociálně, kulturně a environmentálně orientované ekonomiky v těchto přírodně a kulturně hodnotných regionech... motivem je možnost vyjádřit sounáležitost s místem, kde jsem doma... podpora spolupráce podnikatelů...“ (DvR 2010: 1–2). Tyto polohy jsou v případě legitimizace regionálních značek aktivizovány ve vzájemném propojení. Využití známého jména regionu, které odkazuje k přírodní a kulturní hodnotě lokalit (idylizační moment), má napomoci socioekonomickému rozvoji a podpoře spolupráce (deprivační poloha). Mají napomoci také vyjádřit sounáležitost s místem, čímž mají pomoci posilovat kolektivně sdílenou sociální identitu obyvatel. Jsou hodnotné a této hodnoty se dá využít k podpoře ekonomiky venkovských oblastí.

Rozhovory s KP, stejně jako pohled na seznam regionálních produktů také ukazují vztah utvářené regionální identity k zemědělství. Zatímco velká zemědělská družstva jsou vnímána optikou „setrvačnosti“ především ve vztahu k minulosti a jejich působení je negativně konotováno (viz vyjádření respondenta o blátě, zápachu, prachu a postřicích), malé farmy vystupují jako „správci krajiny“, kteří hospodaří environmentálně šetrně a jejichž práce má příznivý vliv na lokální komunitu a na společenský život (KP4 v tomto ohledu uvádí příklad Itálie). Je tedy pochopitelné, že značku regionálního zemědělského produktu získají snáze menší výrobci z řad rodinných farem než velká zemědělská družstva. Přehled regionálních produktů proto obsahuje řadu ručně vyráběných produktů a potravin, které jsou implicitně spojeny s „osobní“ výrobou v malém měřítku: regionálním produktem se stane kozí či ovčí sýr, med nebo další včelařské produkty (viz tabulku 5.6).

Identita venkova, která v marketingu regionálních produktů vzniká, není – na rozdíl od obrazů venkova, o nichž byla řeč v kapitole 5.1 – jednodušší, nýbrž je vždy vázaná ke konkrétnímu místu. Vynalézání venkova skrze jeho komodifikaci a marketing je takto vázáno vždy, neboť místní příslušnost a jedinečnosti místa jsou jádrem identity, která se na trhu nabízí. Zároveň je třeba zohlednit skutečnost, že celý proces vynalezení venkova skrze konstrukci lokální identity je poháněn faktory, které dále přesahují hranice regionů a místních kulturních ekonomik. V našem případě jsou těmito faktory (a) politika EU ve vztahu k venkovu a program LEADER a (b) změny v ekonomice venkova a na venkovském trhu práce, které na venkov vnesl proces restrukturalizace.

5.3 Vynalezení venkova v soutěži Vesnice roku

Třetí způsob vynalezení venkova, o němž bude řeč v této kapitole, se týká venkova jako ideálu. Budeme zde hovořit o soutěži Vesnice roku, v níž jsou každoročně vyhlašovány nejlepší vesnice v různých kategoriích, včetně kategorie celkové. Studium dat z této soutěže nám umožní pochopit, jaké hodnoty, obrazy a významy se váží k představě „dobré vesnice“, ba přímo takové vesnice, která má šanci vyhrát soutěž Vesnice roku.

5.3.1 Vizuelní sebe-prezentace venkova

Soutěž Vesnice roku, která se v ČR koná od roku 1995, nabízí mimořádně cenný materiál pro ty, kdo se chtějí zabývat obrazy a kulturními reprezentacemi venkova. Po dobu konání této soutěže se na obecních úřadech, na setkáních místních aktérů, v hospodách, na chodbách úřadů a v komisích kladla různými způsoby tatáž otázka: Jak vypadá „dobrá vesnice“? Jak vypadá nejlepší vesnice? Jak je upravená, co svým návštěvníkům sděluje, kdo se o ni stará? Kdo v ní žije, co dělá a jak pečuje o své okolí? Je to klíčová otázka, neboť nám otevírá dveře k tomu, co česká společnost čtvrt století po listopadu 1989 od svého venkova očekává. Chceme mít ještě stále zemědělský venkov? Chceme mít venkov rekreační, s bazény na léto a sjezdovkami na zimu? Chceme mít venkov tradičního vzhledu, kde je zakázáno stavět nové budovy, aby nebylo narušeno panoráma vesnice? Soutěž Vesnice roku je úložištěm našich přání a našich snů o venkově.

V této části knihy se budeme snažit některé tyto sny pojmenovat. Budeme přitom, stejně jako ve snech, pracovat s obrazy. Analýza, kterou jsme provedli, vychází z tradice vizuelní interpretace fotografií v sociologii. Pomocí kombinace obsahové a sémiotické analýzy jsme studovali fotografie, které do soutěže jednotlivé obce odevzdávají. Úkolem těchto fotografií je vykreslit život v obci a vyzdvihnout jeho pozitiva – ukázat, že právě tato obec by si zasloužila být Vesnicí roku. Kladli jsme si přitom otázku, která zazněla již výše: Co je to, co z vesnice udělá „dobrou vesnici“, potažmo „Vesnici roku“? Co to znamená „dobrá vesnice“? V analýze fotografií jsme na tuto otázku hledali odpověď, která by nám prozradila něco víc o tom, jak chápeme současný venkov a jak jej vynalézáme.

5.3.2 Venkovská idyla a její obrazy

Tak jako v kapitolách 5.1 a 5.2, i zde bude naše paradigma zaměřené kulturně: budeme vycházet z Moscoviciho (Moscovici & Duveen 2000) a Halfacreeho (1993) teorie sociálních reprezentací a z diskusí o diskurzích venkova a venkovskosti (Frouws 1998; Jones 1995). V rámci této výzkumné tradice si však vybereme pouze jeden směr,

který nás bude zajímat. Protože cílem naší práce je prozkoumat obraz *dobré vesnice*, tedy pozitivních reprezentací venkova, budeme vycházet z prací autorů, kteří studovali diskurzivní rámec *rurální idyly* (viz též kap. 5.1).

Rurální, respektive venkovská idyla patří k centrálním tématům kulturního paradigmatu v sociologii venkova (Bell 2006; Bell 2007; Cloke a Little 1997; Halfacree 1995; Mingay 1989; Short 1992; Williams 1973; Winchester & Rofe 2005; Woodward 1996). Bell (1997: 94) o ní hovoří jako o „lidové představě“ spojené s „bukolickou pohodou a s vazbou k přírodě“. Rurální idyla je normativní rámec, skrze nějž je venkov explicitně valorizován jako nositel pozitivních hodnot. S určitým zobecněním lze říci, že jde o další tvář procesu valorizace venkova: v kapitole 5.1 jsme viděli, jak hodnotu venkova objevuje expertní diskurz a veřejná politika. Kapitola 5.2 ukázala obdobný proces v případě trhu a místních aktérů. Rurální idyla je souhrnem toho, jak se venkov zhodnocuje v představách populace obecně, ať jsou to čtenáři knih, diváci seriálů nebo turisté. Williams (1973) tyto představy popsal, s odkazem na Gerarda Manley Hopkinse, termínem „zlatý ozvuk“ (*golden echo*). Velká část těchto představ má přitom svůj původ ve městech a v městských obrazech venkovského života (Duenckmann 2010). Jeden z příkladů takového pohledu cituje Short (1992: 30). Venkovský život je podle něj „úplnější, duchovně bohatší a přirozenější. Obyvatelé venkova jsou v tomto mýtu jednodušší a méně podléhají společenským pravidlům. Dominantním obrazem je šťastný vesničan, žijící v harmonii s přírodou, zemí a jejich rytmy“.

Empiricky se problémem venkovské idyly zabývala řada autorů. Phillips a jeho kolegové (2001) sledovali prvky venkovské idyly v britských televizních seriálech o životě na venkově. Poukázali přitom na rozdílné způsoby čtení těchto pořadů ze strany publika. Finská studie Vepsäläinen a Pitkänen (2010) vychází z vlivné práce Davida Bella (1997) a jeho dělení idyl na *farmscapes*, *wildscapes* a *adventurescapes* (viz kap. 5.1.1). Vepsäläinen a Pitkänen pozorují výskyt těchto rámců ve finském diskurzu druhého bydlení, tedy chataření a chalupaření. Jejich analýza ukazuje, že rurální idyla je umístěna mezi dystopickými obrazy venkovské chudoby na jedné straně a nadměrně idealizujícím venkovským marketingem na straně druhé. Tato relativní umírněnost

je u mnoha aktérů dána biografickou vazbou k dětství a k minulosti. Kritický tón k rurální idyle zaujaly Baylina a Berg (2010), které v analýze reprezentací rurality v lifestyleových magazínech ukázaly, že tyto obrazy zvýhodňují určité skupiny, zejména střední třídu a tradiční rodiny s dětmi.

V české sociologii venkova je kulturně založený přístup obecně méně zastoupený, což se odráží i ve výzkumu venkovské idyly. Neznamená to však, že by samotná role tohoto rámce byla nepodstatná. Jak ukázal Pospěch (2014), obrazy spojené s venkovskou idylou jsou reprodukovány v politice obnovy venkova. V řadě odborných a akademických publikací se s rurální idylou pracuje instrumentálně, ve snaze dodat legitimitu státní politice podpory venkova (např. Hrabánková 1997). Explicitně se k problému rurální idyly vyjádřil Blažek (1998), který jej označil za „sebeklam“. J. J. Rousseau, jehož jméno Blažek spojuje s počátky tohoto sebeklamu, se provinil tím, že ho „nezajímá (...) venkov samotný, jaký je, ale jeho sentimentální představa o něm“ (1998: 82). Blažek upozorňuje, že pěstování idealizovaných představ o venkovu může vést k odpudivým koncům a jako příklad zmiňuje ideologii *Blut und Boden*. Kritický pohled na venkovskou idylu nabízí i Librová, která však identifikuje některé její prvky v současných ekologických hnutích a v argumentech pro sídelní decentralizaci (1996). Tak jako vzpomínaný Duenckmann v německém případě ukázala Majerová (2006), že idylické reprezentace venkova jako strážce společných hodnot mají často svůj původ ve městech. Za specifickou sondu do venkovské idyly lze považovat i Říčanův (1999) text, jehož autor zkoumá motivace těch, co se přistěhovali na venkov, a hledá rozdíl mezi „vesnicí“ a „venkovem“.

V soutěži vesnice roku se také utváří určitá forma pozitivní prezentace venkova a určitá forma venkovské idyly. Podle jakých pravidel se to děje?

5.3.3 Soutěž vesnice roku

Vesnice roku se v ČR vybírá již od roku 1995. Oficiální cíl soutěže je stanoven takto:

Cílem této soutěže je snaha povzbudit obyvatele venkova k aktivní účasti na rozvoji svého domova, zveřejnit rozmanitost a pestrost uskutečňování programů obnovy vesnic a upozornit širokou veřejnost na význam venkova, ale také snaha vyzdvihnout aktivity obcí, jejich představitelů a občanů, kteří se snaží nejen zvelebovat svůj domov, ale rozvíjejí i místní tradice a zapojují se do společenského života v obci.

(Citováno ze stránek soutěže Vesnice roku –

<http://www.vesniceroku.cz>)

Organizaci soutěže zajišťuje Spolek pro obnovu venkova a spolu s ním Svaz měst a obcí, Ministerstvo pro místní rozvoj a Ministerstvo zemědělství. Ve své dnešní podobě se soutěž diferencovala a nabízí různé kategorie, označené různobarevnými stuhami, v nichž obce mohou soutěžit. Zlatá stuha se uděluje celkovému vítězi, modrá stuha je cenou za společenský život, bílá stuha za činnost mládeže, zelená stuha za péči o životní prostředí a oranžová stuha za spolupráci obce se zemědělci. Mimo ně ještě existuje několik dalších stálých (Cena naděje, Zlatá cihla) či nepravidelných ocenění, která lze udělit. Absolutní vítěz soutěže je vybrán mezi obcemi, které získaly zlatou stuhu v jednotlivých krajích. Vítězství obcím přináší jednorázovou finanční prémii, možnost účastnit se celoevropského kola soutěže a pochopitelně i propagaci a zvýšenou viditelnost. O zájmu, který tyto možnosti vzbuzují, svědčí fakt, že soutěže se každoročně účastní více než 250 obcí.

Přihlášení do soutěže je podmíněno vyplněním přihlášky, zasláním písemné charakteristiky obce a zaplacením poplatku ve výši 2 Kč na obyvatele obce. Obce, které se chtějí soutěže zúčastnit, mohou mít podle aktuálních pravidel maximálně 7 500 obyvatel a musí mít zpracovaný vlastní strategický dokument zabývající se rozvojem obce, program obnovy vesnice nebo program rozvoje svého územního obvodu. Mimo to pravidla vyžadují, aby každá obec přiložila cca 30 fotografií,

z nichž polovina má být „pohlednicového typu“ a zachycovat vnější tvář vesnice a polovina má ukazovat život v obci. Přesný počet fotografií, který lze odevzdat, není stanoven (a v praxi se výrazně liší), stejně jako nejsou stanovena kritéria kvality požadovaných fotografií. Mimo těchto přibližně 30 fotografií má každá obec možnost odevzdat dalších pět fotografií staveb, chce-li je přihlásit do kategorie Zlatá cihla pro „příkladné stavby“ v duchu Programu obnovy venkova.

Fotografie, které jednotlivé obce odevzdaly se svými přihláškami, jsme využili k tomu, abychom prostřednictvím jejich analýzy odpověděli na původní otázku: Co je to „dobrá vesnice“? Snímky, které nám laskavě poskytl příslušný orgán Ministerstva pro místní rozvoj, se pro tento účel jeví jako ideální materiál. Na straně jejich tvůrců a těch, kdo je do soutěže odevzdávají, existuje motivace (a) podat věrný obraz vesnice a především (b) podat pozitivní obraz vesnice. Na straně příjemců (hodnotících komisí) fotografií existují více či méně explicitní kritéria, na jejichž základě budou některé fotografie vyhodnoceny jako hodnotné a jiné jako méně hodnotné. Pokud se hodnotící komise rozhodne udělit titul Vesnice roku, je vysoce pravděpodobné, že fotografie, které daná vesnice do soutěže odevzdala, byly komisí vyhodnoceny jako vysoce hodnotné. Fotografie přirozeně nejsou jedinou posuzovanou částí přihlášky, jak však ukázali Urry (1990), vizuální sebe-prezentace hraje klíčovou roli v marketingu území a v jeho vztahu k „urban tourist gaze“.

Můžeme proto předpokládat, že fotografie vítězných obcí představují určitou formu kompromisu nad pojmem „dobrá vesnice“, který vzniká mezi poskytovateli fotografií (představiteli obcí) a jejich příjemci (hodnotícími komisemi). Vzniká tak určitá forma rurální idyly, závislá na kontextu: jde o idylu, kterou vytváří oficiální představitelé obcí pro účel státem zaštitěné veřejné soutěže. Nemůžeme ji tedy srovnávat například s idylami literárními nebo idylami reprodukovanými v masových médiích. Můžeme ji však pojímat jako svěbytný významový celek a studovat její nosné prvky a atributy. Tato perspektiva tedy řídí náš pohled na fotografie ze soutěže Vesnice roku: Co reprezentují? Co propagují? Jaké objekty, jací lidé, jaká jednání, jaké znaky, co jsou prvky, které utváří „dobrou vesnici“?

5.3.4 Metodologie studie

Metoda vizuální sociologie, kterou jsme pro analýzu sebe-presentationy venkova zvolili, nabízí jedinečný vhled do problému. Jak ukázala Chaplin (1994), vizuální obrazy nejsou pouze ilustrací či reflexí psaného textu, ale mohou fungovat jako nositelé svébytných významů, které by jinými prostředky nebyly sdělitelné. Jelikož vizuální obrazy jsou právě obrazy – tedy reprezentacemi – reality, je třeba pro jejich analýzu teoreticky vycházet z kulturního přístupu ke studiu venkova, který byl představen v kapitole 2.5.

K zodpovězení otázky po tom, co vytváří „dobrou vesnici“, je užito kombinace technik analýzy kvalitativních dat, jmenovitě obsahové analýzy a sémiotické analýzy. Vycházíme přitom z doporučení Rose (2001: 202), které tvrdí, že kombinace technik může v analýze vizuálních dat přinést bohatší výsledky než užívání pouze jedné techniky. Obsahovou analýzu doporučuje například Sztompka (2005) pro případy, kdy je třeba studovat sérii fotografií stejného tématu – což je případ tohoto výzkumu. Jde o „výzkumnou techniku, která umožňuje formulovat validní zobecnění z dat na jejich kontext“ (Krippendorff 1980: 21). Zároveň je obsahová analýza metodologicky explicitní a relativně snadno uchopitelná, což zvyšuje možnosti reliability výzkumu (Rose 2001: 55–56). Obsahová analýza užitá v této studii je kvantitativního charakteru, neboť jejím jádrem je počítání četností jednotlivých kódů v souboru fotografií.

Tyto kódy byly vytvořeny na základě práce s focus group, jejíž členové byli vyzváni k tomu, aby předložené fotografie popsali. Požadovaný popis byl popisem *konotativním*, tedy zaměřeným na to, co daná fotografie zobrazuje (sděluje), namísto popisu toho, co na fotografii „je“. S využitím kategorií Panofsky (1981) jde o analýzu *ikonografickou*. Využití tohoto přístupu znamená čtení nad rámec prvního plánu fotografie: pokud bychom měli například fotografii muže s nepřátelským výrazem, který drží zbraň a míří jí do objektivu fotoaparátu, byl by denotativní (tedy předikonografický) popis právě tento: „muž, zbraň, hlava“ a tak dále“. Ikonografický popis, který pracuje s tím, co fotografie *sděluje*, by zněl například „výhrůžka“.

Ze základního souboru fotografií, který obsahoval všechny nositele krajských Zlatých stuh, bylo náhodným výběrem vybráno 94 fotografií těchto úspěšných vesnic. Tyto snímky byly promítnuty členům focus group se žádostí o ikonografický popis. Focus group byla složena z 13 členů (5 mužů a 8 žen, věkově heterogenní). Specifikem focus group bylo, že všichni její členové jsou odborníky v oblasti zemědělství či rozvoje venkova. Jejich odbornost se tedy do určité míry podobá odbornosti skutečných adresátů fotografií, tedy expertů v těchto oblastech zastoupených v hodnotící komisi. V tomto kroku se náš postup lišil od klasických postupů (například Lutz & Collins 1993), kdy výzkumníci sami přiřazovali kódy k jednotlivým snímkům. V našem případě bylo možné využít odbornosti focus group k tomu, abychom získali širší rozsah odpovědí a zvýšili tím reliabilitu kódů a jejich rezistenci vůči možnému subjektivnímu zkreslení. Každá z 94 fotografií mohla být tedy označena až 13 rozdílnými kódy, čímž vznikla matice kódů. Ty byly v dalším kroku redukovány do smysluplných kategorií (dle doporučení Collier & Collier 1990: 190) pro účely kvantifikace. V posledním kroku analýzy byla měřena četnost těchto kódů a pro každý z nich byl vybrán snímek, který podle názoru členů focus group tento kód nejlépe ilustruje.

5.3.5 Výsledky analýzy

Celkové výsledky analýzy ikonografického obsahu jsou shrnuty v tabulce 5.8, která shrnuje všechny kódovací kategorie s četností vyšší než 5 výskytů.

Tabulka 5.8: Kategorizované kódy s četností vyšší než 5 výskytů

obnova obce	156
pospolitost	100
pro děti	88
tradice	86
kultura	82
vybavenost	78
památka	71
příroda	51
sport	42

krajina	33
historie	29
doprava	27
prázdnota	26
víra	25
kostel	22
mláďí	22
zanedbanost	21
idyla	18
volný čas	17
pohoda	16
stáří	16
domácí výroba	15
nevzhlednost	15
hřiště	14
náves	14
hasiči	13
malebnost	11
moderní	11
nedostatek financí	10
podnikání	9
škola	9
turistika	8
ekologie	7
klid	7
zvířata	7
rodina	6
spolky	6
alkohol	5
opravdový venkov	5

Zdroj: obsahová analýza dat ze soutěže Vesnice roku

Jak ukazuje tabulka, nejzastoupenější kategorií je *obnova obce*. Zde existuje návaznost na jazyk veřejné politiky, který s termíny obnova obce, vesnice či venkova pracuje již od roku 1991 (viz kap. 5.1), a můžeme tedy říci, že jde o termíny dobře zažitě. S ohledem na odborné pozadí členů focus group je také možné usoudit na určité zkreslení směrem k jazyku veřejné politiky. Snímek, který byl nejčastěji kódován jako *obnova obce*, je zobrazen na Přílohovém obrázku (PO) 1. Lešením

pokrytý kostel na tomto snímku ukazuje, že obnova je zde zobrazována především ve vztahu k duchovním hodnotám (srv. s kapitolou 5.1.4).

Druhou nejčastější kategorií je *pospolitost*, jejímž typickým zobrazením je PO 2. Nápadnou charakteristikou je v tomto případě věková heterogenita osob, které se na snímku vyskytují a které jsou očividně zapojeny do společné činnosti. Povaha této činnosti však ze snímku vyčíst nelze, což není na překážku interpretace (pospolitost je zde zobrazena jako nástroj k dosažení společných cílů, nikoliv jako cíl sám o sobě). Kategorie *pro děti* a kategorie *tradice*, jejichž výskyt byl nejčastější hned po dvou shora uvedených kategoriích, jsou na obě kategorie významově navázány. Jak je patrné z PO 2, věková různorodost (a tedy i přítomnost dětí) je chápána jako důležitý prvek venkovské pospolitosti. Obnova obce, jak ukazuje PO 1, má naopak vztah k tradici v podobě obnovy tradičních prvků.

Obě kategorie jsou zároveň nositelkami vlastních významů. Vysoká četnost kategorie *pro děti* (88 zastoupení) může překvapovat zejména v kontextu toho, že další věkově vymezené kategorie jsou zastoupeny výrazně méně (*mládež* N=22 a *stáří* N=16). Důraz na děti lze vysvětlit častým zastoupením fotografií dětských hřišť, které představují snadno identifikovatelný typ stavby realizované z obecního rozpočtu. Zároveň existuje v obecném povědomí přetrvávající představa rizik spojených s vyliďňováním venkova (srv. Andrlé 1996 aj.) a se stárnutím venkovské populace (viz NSPRV 2006). Obraz „vesnice pro děti“ je v tomto případě silným symbolickým protiargumentem, dále zdůrazněným velkým počtem dětí na PO 3, který byl vybrán jako reprezentativní. V případě kategorie *tradice* hovoříme o těch podobách venkova, které předcházely druhé světové válce a následnému období kolektivizace. Tyto tradice jsou na venkově znovu zpřítomňovány prostřednictvím konkrétních artefaktů, jako jsou například kroje na PO 4.

Četně zastoupené kategorie *kultury* a *vybavenosti* (PO 5 a PO 6) jsou obě charakteristické příklonem k porovnání s městy, o němž již zde byla několikrát řeč. Tento příklon vynikne, když se podíváme na snímky, které byly hodnoceny jako reprezentativní pro tyto dvě kategorie. Koncert orchestru v místní tělocvičně a snímek vysílacího zařízení mobilních operátorů jsou záznamy z venkova, který nijak nezaostává za městy. Jelikož jsou rozsah občanské vybavenosti a možnosti kultur-

ního využití často uváděny jako důvody k rezidenční preferenci měst před venkovem, je zřejmé, jakou zprávu vysoké zastoupení těchto kategorií mezi fotografiemi vysílá.

Kategorie *příroda* a *památky*, které jako poslední dvě zaznamenaly výskyt nad 50, jsou oproti posledním dvěma zmiňovaným kategoriím v určitém protikladu. Zatímco důraz na vybavenost a kulturní dění přibližuje venkov městu, přítomnost přírody a místních památek je v jádru „venkovská“. Památky jsou zde využívány jako prvky regionální identity, jak o tom byla řeč v kapitole 5.2. Při pohledu na reprezentativní fotografii (PO 7) je přitom zřejmé, že nejde o památky národního významu, nýbrž o památky místní, které právě v této své roli mohou sloužit jako nositelé místních významů, vzpomínek a identit. Příroda, kterou podle dat z focus group nejlépe reprezentuje PO 8, leží na pomezí Bellovy *wildscape* a *farmscape* (Bell 2006). Prvky přírodního rámce, tedy čisté nebe, trávník a podzimní stromy jsou zde zachyceny ve společnosti venkovských obydlí. Příroda zde tedy nevystupuje jako nezkracená a lákající ke sportovním výkonům, nýbrž jako oblast, která koexistuje v harmonii s venkovskými obyvateli.

Poslední dvě kategorie, které byly zmíněny více než třicetkrát, jsou *sport* a *krajina*. V prvním případě jde o očekávanou kategorii, neboť společenský život na vesnici je tradičně spojován se sportovními kláními a s činností na sport zaměřených spolků. Na reprezentativní fotografii (PO 9) obec prezentuje svou sportovní aktivitu a zároveň s ní i na pohled dobře vybavený sportovní areál. Snímek tak sděluje, že sportu se v dané obci věnuje pozornost. Interpretace kategorie *krajina* je složitější, mimo jiné proto, že při pohledu na reprezentativní snímek (PO 10) zůstává nejasný rozdíl mezi kategoriemi *příroda* a *krajina*. Obecně vzato, lze říci, že snímky kódované jako *krajina* nabízí spíš celkový pohled na obec, jsou foceny z větší vzdálenosti a postrádají centrální prvek. Mimo tyto kompoziční a obsahové rozdíly se však ikonografický obsah obou kategorií de facto shoduje, jak ukázala dodatečná analýza. *Příroda* je tedy součástí toho, co činí venkovskou *krajinu* specifickou.

Mezi dalšími kategoriemi s nižší mírou výskytu stojí za zmínku *prázdnota* (N=26), jejímž prostřednictvím byly souhrnně kódovány snímky venkova, který účastníci focus group považovali za opuštěný a nedostatečně využívaný (původní kódy před kategorizací byly např

prázdná v obci, hřiště pro nikoho či samota). Ukazuje se zde určitý konflikt mezi protichůdnými nároky na vizuální sebe prezentaci: venkov bez lidí může působit malebně (tak jako na PO 8 či PO 10), ale také bezútešně svou nevyužitostí (viz PO 11). Související kategorie *víra* (N=25) a *kostel* (N=22) jsou relativně méně četné, ale stvrzují obecnou představu o vyšší míře religiozity na venkově ve srovnání s městy. V rozsahu N=17 a N=16 se v tabulce dále objevují kategorie *volný čas* a *pohoda*. Spolu se jmenovanou kategorií *sportu* jsou to dva pojmy, které se explicitně vztahují k venkovu jako k předmětu spotřeby a rekreace (viz kap. 5.2), což výmluvně ukazuje PO 12, který byl u obou kategorií vyhodnocen jako reprezentativní.

Ve spodní části tabulky 5.8 se objevují další pojmy, které stojí za pozornost, mimo jiné i negativně hodnotící *zanedbanost* či *nevzhlednost*. Fotografie, které byly takto kódovány, zachycují budovy, které respondenti vyhodnotili jako nevzhledné nebo rané fáze staveb. Kategorie *hasiči*, která vykazuje četnost N=13, je první z kategorií, která explicitně odkazuje k určité skupině obyvatel venkova, vyjme-li věkové skupiny (dětí, mládí, stáří). Je to pochopitelné, neboť s dobrovolnými hasiči je spojena velká část spolkového života na venkově a tato skutečnost je zachycena i na sebe prezentačních fotografiích (PO 13 a PO 14).

5.3.6 Závěr: dobrá vesnice

Jak se v soutěži Vesnice roku vytváří obraz „dobré vesnice“? Co činí vesnice dobrými, ba nejlepšími? Výsledky analýzy v první řadě ukazují velký důraz na obnovu venkova a s ní spojené aktivity. Jisté je zde určité zkruslení dané (a) složením focus group a (b) skutečností, že soutěž samotná je orientována určitým způsobem, směrem k posílení aktivity a ocenění místní iniciativy. Bez ohledu na tyto faktory je však zřejmé, že v rozhodování mezi idylicky klidnou vesnicí a vesnicí činorodou je výhoda jednoznačně na straně činorodosti. Druhým podstatným faktorem je důraz na venkovskou pospolitost, která se z velké části artikuluje na mezigenerační úrovni: „pospolitost“ znamená začlenění různých věkových skupin, mezi nimi i dětí. Různorodost je zde artikulována pouze demograficky – na žádné z analyzovaných fotografií nejsou přítomni příslušníci menšin či jinak marginalizovaných skupin.

Na tuto skutečnost kriticky poukázal již Philo (1992) a naše data jeho postřeh potvrzují. Další kategorie kódů představují určitou souhru mezi obrazy venkova tradičního (*tradice, kultura, památka, historie*), venkova v harmonii s přírodou (*příroda, krajina*) a venkova, který podmínkami k životu nezaostává za městy (*kultura, vybavenost, sport, doprava*).

Techniky vizuální analýzy, se kterými zde pracujeme, vyžadují při interpretaci určitou citlivost či zkušenost, neboť stejně důležitá jako to, co se v datech vyskytuje, může být absence některých dalších proměnných. Vezmeme-li za výchozí bod Bellovu (2006) kategorizaci rurálních idyl, musíme si všimnout, že ve studovaném vzorku zcela chybí snímky, které by odkazovaly k zemědělství. Mezi kódy se objevují *zvířata* (N=7) a *myslivost* (N=4), explicitní odkaz k zemědělské výrobě však není zastoupen vůbec. Je otázkou, do jaké míry je tato skutečnost odrazem vědomé snahy obcí neprezentovat se jako místa zemědělské výroby. V této souvislosti lze odkázat ke kapitolám 3.4 a 5.2, kde se z různých perspektiv setkáváme s argumentem, že velké zemědělské podniky a výroba ve velkém jsou vnímány jako nevhledné a rušivé. Je tedy možné, že v sebeprezentaci úspěšných obcí je tato rušivost cíleně upozaděna. Zároveň lze tento fakt interpretovat v souvislosti s rozvozem zemědělství a venkova, popsáním v kapitole 3.3.

Není-li na snímcích zastoupena velkoplošná zemědělská výroba, nabízí se možnost prezentovat obec fotografiemi malých ekologických farem. Ani ty však ve vzorku zastoupeny nejsou (kód *ekologie* má výskyt pouze N=7), což může být způsobeno obecně nižším podílem tohoto druhu podniků v ČR. Mimo tyto kategorie zde téměř zcela chybí obrazy spojené s Bellovým konceptem *adventurescapes*, tedy snímky zážitkového, adrenalinového venkova, který by lákal městskou populaci k návštěvě. Na snímcích je patrná snaha dokumentovat místní život a to, „jak si žijeme“, spíše než snaha zdůrazňovat turistickou atraktivitu navenek.

Obraz venkova, který zde vzniká, je tedy velice rozdílný, ne-li protichůdný vůči obrazu venkova, který produkují MAS v procesu komodifikace a utváření regionální identity (kap. 5.2). Zatímco MAS pracují se souhrou (*kvazi*)*přirozené* a *marketizované* identity, v prezentacích vesnic roku vystupuje pouze identita „přirozená“, neboť je bezprostředně navázaná ke každodennímu životu obyvatel obce. Není zde důležité,

tak jako v MAS, co venkov produkuje a jaké vnější artefakty se stávají nositeli jeho identity. Důležitý je zde fakt, že venkov produkuje: reprezentativní snímek ke kategorii *pospolitost* ukazuje důležitost toho, že lidé spolupracují napříč věkovými skupinami. To, jakou činnost vykonávají a k jakému cíli směřují, již není zdůrazněno. Tento záběr na každodennost je v rámci soutěže logický, neboť vykresluje venkovskou idylu jako idylu každodenního života, ne jako idylu malebných turistických obrazů.

6 ZÁVĚR: VYNALEZENÍ VENKOVA A NOVÉ PERSPEKTIVY

Hrdinou příběhu, který tato kniha vypráví, je český venkov v období překotných změn a společenských transformací. Změny, které jsou pro toto období charakteristické, mají dopad do všech oblastí společenského života a je jenom logické, že tohoto dopadu nebyl ušetřen ani venkov. Bližší pohled na tento proces však ukazuje důležitou skutečnost: venkov není objektivně daná součást naší společnosti, která by ve své pevné podobě tak či onak čelila společenským změnám. Naopak, venkov je v procesech společenské změny přetvářen, utvářen, ba přímo vynalézán. Neexistuje jiný venkov, než ten, který vnímáme – jako jedinci nebo jako společnost. A každé vnímání je zároveň interpretací, je zároveň aktivním uchopením pozorovaného předmětu do sítě významů, které mu připisujeme. Tato poučka postpozitivistické sociální vědy se může napohled jevit triviálně, při její aplikaci na venkov však vystanou nové skutečnosti. Na předešlých stránkách jsme se některé z nich pokusili dokumentovat.

Změna ve struktuře významů, změna smyslu, který jako pozorovatelé připisujeme světu kolem sebe, je často spojena s prožitkem krize. Český venkov prošel za posledních 70 let řadou krizí, z nichž každá na něm zanechala stopy. Vysídlení německy mluvící populace a následné dosídlování, které znamenaly významný šok samy o sobě, přešly v proces násilné kolektivizace venkova, který od základu změnil jeho sociální strukturu a vedl k jeho vykořenění ze zažitých vzorců sociálního fungování. V rámci centrálně plánované ekonomiky byl venkov podroben řadě polopromyšlených politických experimentů, mezi něž patřilo zavedení Střediskové soustavy obcí, koncepce sblížování města a venkova a další. Na konci 80. let 20. století tak český venkov představuje společenskou kategorii, která je dílem vyvrácena ze svých tradičních kořenů a dílem přehlcena novými způsoby společenské integrace. Venkov sám o sobě je ve vládnoucím diskurzu téměř nepřítomen a jeho hodnota je z největší části odvozena z jeho vztahu k zemědělské vý-

robě. Moment, který bude následovat, je momentem, který jako první podnítl naši sociologickou zvědavost: co se stane, když dojde k úpadku zemědělské výroby, když venkov ztratí své diskurzivní ukotvení, svůj veřejný *raison d'être*?

Zemědělská výroba na venkově zažila po roce 1989 mimořádný útlum. Představa zemědělského venkova jako páteře soběstačné socialistické ekonomiky vzala za své a s ní i standardní vzorce života na venkově, které se v předrevolučním období stačily ustavit. Venkov prošel další krizí, která se, na rozdíl od krizí předchozích, artikulovala otevřeně. Co dál s venkovem, ptají se politici, akademici, experti a venkované samotní. Co od venkova očekáváme, čemu má venkov sloužit a proč bychom jej měli subvencovat z veřejných peněz? Na pozadí těchto otázek mezitím dochází ke strukturální proměně. Venkov se diferencuje vlivem demografických a administrativních změn, vlivem situace na trhu práce, na trhu s byty a na ekonomickém trhu samotném. Češi objevují kouzlo bydlení ve vlastním domě v zázemí měst, což vede k prudkému nárůstu suburbanizace a demografickým a sociálním změnám v příměstských obcích. Podnikatelská sféra pomalu objevuje potenciál venkovské turistiky a agroturistiky a přeměňuje venkovské obce v souladu se svými zájmy. Zemědělská půda ubývá a mění se na parcely pro bydlení, sklady a průmyslové objekty. Regionální centra posilují svůj ekonomický a dopravní význam, v důsledku čehož roste rozsah vyjížďky za prací a dojezdová vzdálenost a dostupnost se pro venkov stává kriticky důležitou.

Vakuum, které na venkově vzniklo po prudkém utlumení zemědělské výroby, do sebe nasává nové funkce, nové významy a nové identity. Český venkov musí být po roce 1989 znovu vynalezen. Ačkoliv se venkov jeví jako něco, co zde bylo přítomno odedávna, je termín „vynalezení“ na místě. Identita venkova a jeho význam ve společnosti prochází radikální změnou. Venkovské obce se slučují, oddělují a vytváří svou vlastní identitu, začínají se ustanovovat první mikroregiony. Na mnoha místech se obnovují staré tradice, někdy i tam, kde dříve neexistovaly. Tržní mechanismus vytváří nové podoby „venkovskosti“, které se prodávají na trhu ve formě autentického agroturistického zážitku, farmářských produktů či venkovské idyly. Politická sféra klade na venkov nové požadavky a vytváří nový slovník, v jehož jazyce jsou tyto

požadavky artikulovány. Venkov hledá způsoby, jak dosáhnout své *obnovy* formou *projektů*, z vesničanů se stávají *aktéři regionálního rozvoje* a *stakeholderi*, jejichž politicky stanoveným úkolem jsou *participace* a *partnerství* na lokální úrovni.

V této knize jsme představili tři různé způsoby, jejichž prostřednictvím k procesu vynalézání venkova dochází. Tyto tři způsoby nejsou v žádném případě vyčerpávající a přínosem jejich analýzy je právě poukázat na mnohost aktérů a proměnných, které vstupují do procesů, jejichž prostřednictvím je venkovu připisován význam. V prvním, nejjobecnějším případě, jde o aktéry, kteří vůči problematice venkova vystupují jako experti. Analýza diskurzu, který tito experti vytváří, vykresluje axiologickou komplexitu pojmu venkov. Jaké hodnoty venkov reprezentuje, ptají se zástupci expertní sféry, a stojí tyto hodnoty za to, abychom je podporovali z veřejných zdrojů? Analýza předložená v kapitole 5.1 ukazuje, že hledání hodnotového smyslu venkova nelze oddělit od celospolečenských souvislostí. *Obnova venkova*, která se v 90. letech ustanovila jako dominantní rámec politiky vůči venkovu, není vztažena pouze k venkovu samotnému ve smyslu jeho demografických a geografických definic. Hodnoty, které v sobě koncept *obnovy* nese, jsou definovány v celkovém rámci vztahu naší společnosti k minulosti. „Obnovit“ zde neznamená (jak ukazuje nejasnost pojmu, analyzovaného v kapitole 5.1) znovu nastolit ideální stav minulosti. „Obnovit“ znamená především „odčinit“, tedy odčinit škody, které byly na venkovu – a potažmo na celé společnosti – napáchány totalitním režimem.

Vymezení vůči minulosti, které nabízí rámec *obnovy venkova*, má svůj korelát ve vymezení vůči přítomnosti. *Kulturní funkce venkova*, o níž byla řeč v kapitole 5.1.4, představuje venkov jako odpověď na nedostatky urbanizované modernity. Odcizenost, neosobnost a neautenticita městského života nachází svůj protiklad v nezkaženosti a opravdovosti venkova, který je povolán k tomu, aby se stal strážcem hodnot, které moderní město již nenabízí. Urbanismus je způsob života, tvrdí ve slavném textu Louis Wirth (1938), a venkov je vůči tomuto způsobu života alternativou. Je určitým paradoxem, že tato role strážce hodnot je připsána právě venkovu, který ve srovnání s městy vykazuje vyšší míru ekonomických, sociálních a rozvojových problémů. Je to však právě schopnost venkova reprezentovat alternativní hodnoty, kte-

rá stojí v pozadí jeho tržního využití jako komodifikovaného nástroje vytváření lokální identity.

Jak ukazuje kapitola 5.2, venkov a venkovskost se mohou stát statky, které lze zúročit na trhu v rámci tzv. kulturní ekonomiky. Tento proces je stimulován požadavky trhu stejně jako požadavky politické sféry. Program LEADER, na který se tato kapitola zaměřuje, je nástrojem, jehož prostřednictvím lze „venkovskost“ určitého regionu valorizovat na trhu s kulturními statky: předmětem směny se zde stává autenticita a regionální identita venkovského prostředí. Produkty, do nichž jsou tyto hodnoty vtěleny, se následně stávají nositeli lokální venkovské identity. Identita regionu, která takto vzniká, je souhrou dvou identitních vrstev: identity (kvazi)přirozené, která je zažívána v rámci laického diskurzu, a identity marketizované, kterou produkuje diskurz expertní (Jones 1995) napájený tržními a politickými požadavky. MAS, které jsou vykonavateli a nositeli této identitní politiky, zde vynalézají venkov specifickým způsobem. Jejich činnost se netýká venkova v obecném smyslu (tak jako tomu je v případě expertního diskurzu), nýbrž artikuluje „venkovskost“ a to, co to znamená být venkovem na regionální a lokální úrovni. Venkov zde tedy nevystupuje jako obecný fenomén, ale ve formě vymezení: každé venkovské místo má svou identitu, která se vymezuje vůči identitám ostatních míst. Jsou vytvářeny hranice, je kladen důraz na vymezení se a je artikulován určitý rozvojový řád (Houtum & Naerssen 2002).

Tento vymezující, ba téměř kompetitivní model nás vede k problému, který analyzujeme v kapitole 5.3. Předmětem analýzy je zde soutěž Vesnice roku. Soutěž, v níž se o titul ucházejí jednotlivé venkovské obce, má sloužit i prezentaci venkova navenek, a je tedy jakousi výkladní skříní venkova. Pokud nás tedy zajímá, jak vypadá ideál dobré vesnice a k jakým hodnotám by venkov měl směřovat, je obzvláště zajímavé do této výkladní skříně nahlédnout. V této knize jde o nahlédnutí doslovné, neboť předmětem naší pozornosti jsou vizuální data: snímky, které obce odevzdávají v rámci své přihlášky do soutěže. Obsahová analýza těchto snímků ukázala, že venkovská idyla, kterou soutěž Vesnice roku spoluutváří, má specifické zabarvení. Venkov je v ní prezentován jako místo aktivity a společenského života, s velkým důrazem na pospolitost a zapojení dětí. Prvky, které venkov přibližují

městům, jako jsou kultura, sport a vybavenost, jsou čestnými předměty sebezpřehatce. Totéž platí i o některých specificky „venkovských“ hodnotách, jako jsou příroda, krajina a v jistém smyslu památky. Naopak řada hodnot, které jsou s venkovem běžně spojovány, v prezentacích chybí. Nejkríklavějším příkladem je úplná absence zemědělské výroby, v sebezpřehatcích úspěšných obcí však chybí i výraznější zastoupení ekologie či zážitkové turistiky. Obraz venkova, který takto vzniká, kontrastuje s obrazem, který svou činností utváří MAS. Místo „výletu“ za nevšedními turistickými atrakcemi ukazuje soutěž Vesnice roku idylický venkov v jeho každodenní, činnorodé podobě.

Současná podoba českého venkova, respektive významů, které mu přehatujeme, je do velké míry dána členstvím ČR v Evropské unii a jednotnými strategickými a politickými rámci, které z tohoto členství vyplývají. Pokud byl vývoj českého venkova ve 20. století historii krizí, je právě členství v EU jednou ze záruk toho, že venkov bude před podobnými šokovými změnami v dohledné budoucnosti uchráněn. Pro sociologickou imaginaci, která si v krizích a v narušeních řádu libuje, je to možná špatná zpráva, je však dobrá pro všechny ostatní – včetně venkova samotného, který snad dostane příležitost k určité sociální stabilizaci. Absence krizových změn však neznamena, že by se proces vynalézání venkova měl zastavit. Venkov je stále významným společenským celkem a symbolický monopol nad ním, tedy schopnost přehat venkovu „své“ významy, role a identity, je žádaným nástrojem mocenského prosazování vlastních zájmů. Příklad tohoto procesu můžeme pozorovat v současném Maďarsku, kde vláda prezentuje venkov jako nositele národních hodnot „pravého maďarství“. Venkov a venkované jsou v Maďarsku opět hnáni do prvních řad symbolického boje, do řad, v nichž se v nedávné minulosti ocitli již nejednou.

Úkolem sociologické analýzy by mělo být bedlivé sledování strukturálních i kulturních proměn venkova. V prvním případě je jedním z viditelných témat diferenciacce venkova a postupné rozevírání nůžek mezi venkovem příměstským a odlehlým nejenom z hlediska demografického a ekonomického vývoje, nýbrž jako dvou zcela rozdílných kategorií s jinou identitou a jiným životním stylem. Metoda vymezení příměstského a odlehlého venkova, kterou jsme zde představili, je přehatkem k možnostem tohoto sledování. Druhým faktorem, který

diferencuje venkovské obce, je vedle polohy populační velikost: i zde vystupují na povrch odlišnosti a mělo by nás zajímat, jak se budou dále vyvíjet nejmenší venkovské obce. Na úrovni kulturních změn je složité předvídat budoucí vývoj, neboť taková je logika vynálezu: než se stane vynálezem, nikdo jeho význam nechápe. Je například otázkou, jaké nové formy a významy venkovu připíše trh, který bude ve zvýšené míře hledat způsoby, jak venkov a venkovskost komodifikovat a finančně z nich těžit. Může jít o různé druhy turistiky, o mediální produkty či o produkty, kterým venkov propůjčí přidanou hodnotu, tak jak to dnes činí u certifikovaných regionálních produktů, prodeje ze dvora či v podobě farmářských trhů, které se snaží přinést venkov až do center měst. Sféra veřejné politiky, která je ve svém působení konzervativnější než tržní síly, může tyto změny podporovat (tak jako v programu LEADER), nebo se jim naopak postavit do cesty formou různých konzervačních programů zaměřených na vyvážení vlivů trhu. Ve víru těchto změn projde venkov řadou proměn, zůstane však tím, čím byl vždy: fascinujícím předmětem sociálněvědního výzkumu.

7 ZDROJE

- Alexander, J. 2003. *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. New York: Oxford University Press.
- AlSayyad, N. (ed.). 2001. *Consuming Tradition, Manufacturing Heritage: Global Norms and Urban Forms in the Age of Tourism*. New York: Routledge.
- Andrle, A. 1996. Vylidňování venkova se zastavilo. *Územní plánování a urbanismus* 5/6: 240–243.
- Baylina, M. & Berg, N. 2010. Selling the countryside: Representations of rurality in Norway and Spain. *European Urban and Regional Studies* 17(3): 277–292.
- Bednářová, H. 2013. Vymezení venkova Eurostatem pomocí gridů. Příspěvek přednesený: Seminář Venkov 2013, Centrum RURAL, PřF UK v Praze, 6. února 2013.
- Bell, D., 2006. Variations on the rural idyll. In: Cloke, P., Marsden, T., Mooney, P. H. (Eds.), *Handbook of Rural Studies*. Sage, London.
- Bell, M. 1992. The Fruit of Difference: The Rural-Urban Continuum as a System of Identity. *Rural Sociology* 57(1): 65–82.
- Bell, M., 2007. The two-ness of rural life and the ends of rural scholarship. *Journal of Rural Studies* 23: 402–415.
- Bell, M. et al. 2010. Activating the Countryside: Rural Power, the Power of the Rural and the Making of Rural Politics. *Sociologia Ruralis* 50(3): 205–224.
- Bertand, A. 1987. Rural Sociological Research in the South: An Historical Overview. *Southern Rural Sociology* 5(1): 86–95.
- Bičík, I. a kol. 2001. *Druhé bydlení v Česku*. Praha: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Univerzity Karlovy.
- Binek, J. 2005. Problémy venkovských obcí – realita a vnímání. In: VIII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Brno: Masarykova univerzita. Pp. 23–29.
- Binek, J. 2009. *Synergie ve venkovském prostoru: aktéři a nástroje rozvoje venkova*. Brno: GaREP.
- Blažek, B. 1995. Duchovní dimenze současného venkova. In: Spolek pro obnovu venkova. Co je venkov? Seminář pořádaný ve dnech 25. a 26. dubna 1995 v Průhonicích. Pp. 5–6.
- Blažek, B. 1998. *Venkov, města, média*. Praha: Slon.
- Blažek, B. 2004. *Venkovy: [anamnéza, diagnóza, terapie]*. Brno-Šlapanice: ERA.
- Bock, B. & Shortall, S. (eds.). 2006. *Rural Gender Relations: Issues and Case Studies*. Wallingford: CABI Publishing.
- Bonnano, A. 2009. Sociology of Agriculture and Food Beginning and Maturity. (1976–1994). *Southern Rural Sociology* 24(2): 29–47.
- Boorstin, D. 1964. *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*. New York: Harper & Row.
- Bourdieu, P. 1984. *Distinction: a social critique of the judgment of taste*. London: Routledge.

- Brubaker, R. & Cooper, F. 2000. Beyond „identity“. *Theory and Society* 29(1): 1–47.
- Brunner, E. 1957. *The Growth of a Science: A Half-Century of Rural Sociological Research in the United States*. New York: Harper and Brothers.
- Buller, H & Morris, C. 2003. Farm animal welfare: a new repertoire of nature-society relations or modernism re-embedded?. *Sociologia Ruralis* 43(3): 216–237.
- Buller, H & Roe, E. 2014. Modifying and commodifying farm animal welfare: The economisation of layer chickens. *Journal of Rural Studies*. 33: 141–149.
- Buller, H. & Hoggart, K. (2004). *Women in the European Countryside*. Basingstoke: Ashgate.
- Buttel, F. & Newby, H. (eds.). 1980. *The Rural Sociology of Advanced Societies: Critical Perspective*. Montclair: Allanheld.
- Buttel, F. 1980. Agricultural Structure and Rural Ecology. Toward a Political Economy of Rural Development. *Sociologia Ruralis* 20(1–2): 44–62.
- Buttel, F. 1986. Agricultural Research and Farm Structural Change: Bovine Growth Hormone and Beyond. *Agriculture and Human Values* 3(4): 88–98.
- Campbell, H., Bell, M. & Finney, M. 2006. *Country Boys: Masculinity and Rural Life*. Penn State University Press.
- Caneen, J. & Prideaux, B. 2008. *Tourism and Cultural Identity*. [online]. Dostupné z: <http://sites.google.com/site/ictconference/35.Caneen.Prideaux.PAR.pdf?attredirects=0>
- Chaplin, E. 1994. *Sociology and Visual Representation*. London, New York: Routledge.
- Christaller, W. 1933. *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Gustav Fischer, Jena.
- Cloke, P. 1977. An index of rurality for England and Wales. *Regional Studies* 11(1): 31–46.
- Cloke, P. 1992. Policy and Change in Thatcher's Britain. New York: Pergamon Press.
- Cloke, P. 1997. Country Backwater to Virtual Village? Rural Studies and "The cultural turn". *Journal of Rural Studies* 13(4): 367–375.
- Cloke, P. 2006. Conceptualizing Rurality. In: Cloke, Paul J., Marsden, T. & Mooney, P. (eds.). *Handbook of Rural Studies*. Thousand Oaks, Calif.: SAGE. Pp. 18–28.
- Cloke, P. & Goodwin, M. 1992. Conceptualizing Countryside Change: From Post-Fordism to Rural Structured Coherence. *Transactions – Institute of British Geographers* 17(2): 321–336.
- Cloke, P., & Little, J. (eds.). 1997. *Contested Countryside Cultures: Otherness, Marginalisation, and Rurality*. London: Routledge
- Cohen, E. 1979. A Phenomenology of Tourist Experiences. *Sociology* 13(2): 179–201.
- Cohen, E. 1988. Authenticity and Commoditization in Tourism. *Annals of Tourism Research* 15(3): 371–386.
- Collier, J. & Collier, M. 1990. *Visual anthropology*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Copp, J. 1972. Rural Sociology and Rural Development. *Rural Sociology* 37 (4): 515–533.
- Craib, I. 1992. *Modern Social Theory: From Parsons to Habermas*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Crowe, J. 1998. 90 Years Ago: The Beginning of Hybrid Maize. *Genetics* 148(3): 923–928.
- Čermák, L. 2005. Hodnocení vztahu dopravní dostupnosti a exponovanosti území. In: *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova. Pp. 44–52.

- Čermák, Z., Hampl, M. & Müller, J. 2009. Současné tendence vývoje obyvatelstva metropolitních areálů v Česku: dochází k významnému obratu? *Geografie – Sborník ČGS* 114(1): 37–51.
- Delín, M. 2012. The Role of Farmers in Local Action Groups: The Case of the National Network of the Local Action Groups in the Czech Republic. *Agricultural Economics* 58(9): 433–442.
- Dijkstra, L. & Poelman, H. 2014. Regional typologies overview. European Commission: Eurostat [online]. Dostupné z: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Regional_typologies_overview
- Dijkstra, L. & Ruiz, V. 2010. Refinement of the OECD regional typology: Economic Performance of Remote Rural Regions. Dostupné z: <http://www.oecd.org/regional/regional-policy/45511797.pdf>
- Drlík, J. 2007. Zemědělci a venkovská společnost – spolupráce nebo soupeření? In: Sborník z konference Méně příznivé oblasti pro zemědělství a venkov. Praha: Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky.
- Duenckmann, F., 2010. The village in the mind: Applying Q-methodology to re-constructing constructions of rurality. *Journal of Rural Studies* 26: 284–295.
- Dunlap, R. & Michelson, W. (eds.). 2001. *Handbook of Environmental Sociology*. Santa Barbara: Greenwood.
- Durkheim, É. 2004. *Společenská dělba práce*. CDK: Brno.
- Fairclough, N. 1995. *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London and New York: Longman.
- Fairclough, N. 2003. *Textual analysis for social research*. London: Routledge.
- Fløysand, A. & Jakobsen, S. 2007. Commodification of Rural Places: A narrative of Social Fields, Rural Development, and Football. *Journal of Rural Studies* 23(2): 206–221.
- Flyvbjerg, B. 2006. Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry* 12(2): 219–245.
- Friedland, W. 2010. Who Killed Rural Sociology? A Case Study in the Political Economy of Knowledge Production. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*. 17(1): 72–88.
- Friedland, W., Barton A. & Thomas, R. 1981. *Manufacturing Green Gold Capital, Labor, and Technology in the Lettuce Industry*. Cambridge University Press.
- Frouws, J. 1998. The Contested Redefinition of the Countryside. An Analysis of Rural Discourses in the Netherlands. *Sociologia Ruralis* 38(1): 54–68.
- Furmankiewicz, M., Thompson, N. & Zielińska, M. 2010. Area-based Partnerships in Rural Poland: The Post-accession Experience. *Journal of Rural Studies* 26(1): 52–62.
- Gatrell J. & Gatrell, D. 2000. Agricultural Innovation. In: Borgatta, E. & Rhonda J. (eds.). *Encyclopaedia of Sociology*. New York: Macmillan Reference. Pp. 86–92.
- Geddes, M. & Benington, J. 2001. Introduction. In: Geddes, M. & Benington, J. (Eds.) *Local Partnerships and Social Exclusion in the European Union: New Forms of Local Social Governance?* New York: Routledge. Pp. 1–19
- Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity
- Giddings, F. 1902. *The Elements of Sociology: A Text-book for Colleges and Schools*. New York: MacMillan. Dostupné online <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc2.ark:/13960/t86h4k519;view=1up;seq=1> dne 2014-11-12.

- Goffman, E., 1974. *Frame analysis: an essay on the organization of experience*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gorlach, K., Lošťák, M., & Mooney, P. 2008. Agriculture, communities, and new social movements: East European ruralities in the process of restructuring. *Journal of Rural Studies* 24, 161–171.
- Gottlieb, M. a Lapka, M. 2000. *Ročník a krajina: kapitoly ze života soukromých rolníků*. Praha: SLON.
- Gray, J., 2000. The common agricultural policy and the re-invention of the rural in the European Community. *Sociologia ruralis* 40(1): 30–52.
- Greenwood, D. 1977. Culture by the Pound: An Anthropological Perspective on Tourism as Cultural Commoditization. In: Smith, V. (ed.) *Hosts and guests: the Anthropology of Tourism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. Pp. 129–138.
- Haartsen, T., Groote, P. and Huigen, P., 2003. Measuring age differentials in representations of rurality in The Netherlands. *Journal of Rural Studies* 19: 245–252.
- Halfacree, K., 1993. Locality and social representation: space, discourse and alternative definitions of the rural. *Journal of Rural Studies* 9 (1): 23–37.
- Halfacree, K.H., 1995. Talking about rurality: social representations of the rural as expressed by residents of six English parishes. *Journal of Rural Studies* 11 (1): 1–20.
- Halfacree, K. 2006. Rural Space: Constructing a three-fold architecture. In: Cloke, P., Marsden, T. & Mooney, P. (eds.). *Handbook of rural studies*. Thousand Oaks, Calif.: SAGE, 2006. Pp. 44–62.
- Hámpel, M. 2005. Geografická organizace společnosti v České republice – transformační procesy a jejich obecný kontext. Praha: DemoArt.
- Hámpel, M., Gardavský, V. & Kühnl K. 1987. *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR*. Praha: Univerzita Karlova.
- Harvey, D. 1985. *The Urbanization of Capital: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization*. Michigan: John Hopkins University Press.
- Havlíček, T., Chromý, P., Jančák, V. & Marada, M. 2005. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In: *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova. Pp. 6–24.
- Hermans, F., Horlings, I., Beers, P. and Mommaas, H., 2009. The contested redefinition of a sustainable countryside: revisiting Frouws' rurality discourses. *Sociologia Ruralis* 50 (1): 46–63.
- Heřmanová, E. & Chromý, P. 2009. Kulturní regiony a geografie kultury: kulturní realie a kultura v regionech Česka. Praha: ASPI.
- Hillyard, S. 2007. *The Sociology of Rural Life*. Oxford: Berg.
- Hobsbawm, E. Ranger, T. (eds.). 1983. *The Invention of Tradition*. New York: Cambridge University Press.
- Hofstee, E. 1960. Introduction. *Sociologia Ruralis*. 1(1): 3–6.
- Hofstee, E. 1963. Rural Sociology in Europe. *Rural Sociology*. 28(3):329–341.
- Horkheimer, M. & Adorno, T. 2002. *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*. Stanford: University Press.
- Houtum, H. & Naerssen, T. 2002. Bordering, Ordering and Othering. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 93(2): 125–136.
- Hoyle, B. & Knowles, R. 2001. *Modern transport geography*. New York: Wiley.

- Hrabánková, M. 1997. Vize rozvoje venkovského prostoru na přelomu tisíciletí. In: Český venkov na přelomu tisíciletí. Praha: ČZU. Pp. 30–34.
- Hruška, V. 2014. Proměna přístupů ke konceptualizaci venkovského prostoru v rurálních studiích. Sociologický časopis. 50(4): 581–601.
- Hudeček, T. 2008. Akcesibilita a dopady její změny v Česku v transformačním období: vztah k systému osídlení. Praha: Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova. Dizertační práce.
- Hudečková, H. 1995. Privatizace zemědělství a obnova venkova. Sociologický časopis 31 (4): 449–462.
- Hudečková, H. & Lošťák, M. 2008. LEADER in the Czech Republic and the farming sector. Agricultural Economics. 54(12): 555–565.
- Chvátal, F., Kuchyňka, J., Mulíček, O., Seidenglanz, D. & Strnadová, D. 2011. Analýza dopravní obslužnosti v obcích ČR. Brno.
- Jenkins, T. a Parrott, N. 2002. The Commodification of Heritage and Rural Development in Peripheral Regions: Artisanal Cheesemaking in Rural Wales. In: Ecolabels and the Greening of the Food Market: Proceedings of a Conference Boston, Massachusetts, USA, 7–9 November 2002. Boston. Pp. 51–61.
- Jones, O., 1995. Lay discourses of the rural: developments and implications for rural studies. Journal of Rural Studies 11(1): 35–49.
- Kalecký, L. 2012. Středisková soustava osídlení – moderní utopie, nebo tradiční nástroj uspořádání prostoru? Obec a finance 2: 52–54.
- Keating, M. 1998. The New Regionalism in Western Europe: Territorial Restructuring and Political Change. Northampton: E. Elgar.
- Keller, J. 2004. Dějiny klasické sociologie. Praha: SLON.
- King, D. & Stewart, W. 1996. Ecotourism and Commodification: Protecting People and Places. Biodiversity and Conservation 5(3): 293–305.
- Kirkendall, R. 1986. The Agricultural Colleges: Between Tradition and Modernization. Agricultural History 50(2): 3–21.
- Kneafsey, M. 1998. Tourism and Place Identity: A Case-study in Rural Ireland. Irish geography 31(2): 111–123
- Kneafsey, M. 2001. Rural Cultural Economy. Annals of Tourism Research. 28(3): 762–783.
- Kraft, S. 2011. Aktuální změny v dopravním systému České republiky: geografická analýza. Brno: Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita. Dizertační práce.
- Krippendorff, K. 1980. Content Analysis: An Introduction to its Methodologies. London: Sage.
- Kuchyňka, J. 2010. Geografický koncept relační perifernosti v aplikačním prostředí České republiky. In: ÚGN Ph.D. Workshop 2010 Proceedings. Ostrava: Institute of Geonics AS CR. Pp. 37–42.
- Larouche, P. 2006. Coordination of European and Member State Regulatory Policy: Horizontal, Vertical and Transversal Aspects. In: Geradin, D., Muñoz, R. & Petit, N. (eds.) Regulation Through Agencies in the EU: A New Paradigm of European Governance. Northampton, MA: Edward Elgar. Pp. 164–179.
- Lee, J. , Arnason, A., Nightingale, A. & Shucksmith, M. 2005. Networking: Social Capital and Identities in European Rural Development. Sociologia Ruralis 45(4): 269–283.

- Lefebvre, H. 1991. *The production of space*. Oxford: Blackwell.
- Librová, H. 1996. Decentralizace osídlení – vize a realita. Část první: vize, postoje k venkovu a potenciální migrace v ČR. *Sociologický časopis* 32(3): 285–296.
- Little, J. 1999. Otherness, Representation and the Cultural Construction of Rurality. *Progress in Human Geography* 23(3): 437–442.
- Little, J. & Jones, O. 2000. Masculinity, Gender, and Rural Policy. *Rural Sociology* 65(4): 621–639.
- Long, N. 1990. From Paradigm Lost to Paradigm Regained? The Case for an Actor-oriented Sociology of Development. *European Review of Latin American and Caribbean Studies*. 49: 3–49.
- Long, N. & van der Ploeg, J. 1989. Demythologized Planned Intervention. An Actor Perspective. *Sociologia Ruralis* 29(3–4): 226–249.
- Lošťák, M. & Hudečková, H. 2010. Preliminary Impacts of the LEADER+ Approach in the Czech Republic. *Agricultural Economics* 56(6): 249–265.
- Lowe, P. 2010. Enacting Rural Sociology: Or What Are the Cerativity Claims of the Engaged Sciences? *Sociologia Ruralis* 50(4): 311–330.
- Lowe, P., Murdoch, J. & Ward, N. 1995. Network in Rural Development: Beyond Exogenous and Endogenous Models. In: van der Ploeg, J. & van Dijk, G. (eds.). *Beyond Modernization: The Impact of Endogenous Rural Development*. Assen: Van Gorcum. Pp. 87–105
- Lutz, C. & Collins, J. 1993. *Reading National Geographic*. Chicago: University of Chicago Press.
- Maccannell, D. 1976. *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. Berkeley: University of California Press.
- Madsen, L., and Adriansen, H. 2006. Knowledge constructions in research communities: The example of agri-rural researchers in Denmark. *Journal of Rural Studies* 22: 456–468.
- Majerová, V. 2000. Four Milestones in the Social and Economic Development of Czech Agriculture. *Czech Sociological Review* 8(2): 157–176.
- Majerová, V. 2006. Změny českého venkova z pohledu sociologických výzkumů. In: Majerová, V. (ed.). *Venkov je náš svět – sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Praha: ČZU. Pp. 403–409.
- Majerová, V. et al. 2003a. *Český venkov 2003: situace před vstupem do EU*. Praha: Česká zemědělská univerzita.
- Majerová, V. et al. 2003b. *Sociologie venkova a zemědělství*. Praha: Provozně ekonomická fakulta ČZU v Praze ve vydavatelství Credit.
- Marada, M. 2010. *Doprava a geografická organizace společnosti v Česku*. Praha: Česká geografická společnost.
- Marsden, T., Lowe, P. and Whatmore, S., 1990. *Rural restructuring: global processes and their responses*. London: David Fulton.
- Marx, K. 1954. *Kapitál: kritika politické ekonomie*. Praha: SPN.
- Maříková, P. 2005. Venkov v české republice – teoretické vymezení. Pp. 37–57. In: Majerová, V. a Čmejrek, J. (eds.). *Český venkov 2005: rozvoj venkovské společnosti*. Praha: PEF ČZU.
- Michniak, D. 2002. Dostupnosť ako geografická kategória a jej význam pri hodnotení územno-správneho členenia Slovenska. Bratislava: Geografický ústav Slovenskej

- akadémie ved. Dizertační práce. Dostupné z: http://www.geography.sav.sk/sk/personal/michniak/Michniak_PhD_thesis.pdf.
- Mingay, G.E. (Ed.) 1989. *The Rural Idyll*. London: Routledge.
- Mitchell, C. 1998. Entrepreneurialism, Commodification and Creative Destruction: A Model of Post-modern Community Development. *Journal of Rural Studies* 14(3): 273–286.
- Mormont, M. 1990. Who is Rural? Or, How to Be Rural: Towards a Sociology of the Rural. In: Marsden, T., Lowe, P. & Whatmore, S. *Rural Restructuring: Global Processes and Their Responses*. London: Fulton. Pp. 21–44.
- Moscovici, S. 1976. *La Psychanalyse: son image et son public*. Paris: De Boeck.
- Moscovici, S. & Duveen, G. 2000. *Social representations: explorations in social psychology*. Cambridge: Polity press.
- Mulíček, O. & Seidenglanz, D. 2004. Aktuální demografické procesy ve městě Brně a jejich prostorová diferenciacce. I. Aktuální demografické procesy. Brno: Výzkumné centrum regionálního rozvoje.
- Murdoch, J., Pratt, A.C., 1993. Rural studies: modernism, postmodernism and the 'post-rural'. *Journal of Rural Studies* 9 (4): 411–427.
- Musil, J. 1988. Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení. *Územní plánování a urbanismus* 15(2): 67–72.
- Musil, J. & Müller, J. 2008. Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. *Sociologický časopis* 44(2): 321–348.
- Nash, K. 2001. The 'Cultural Turn' in Social Theory: Towards a Theory of Cultural Politics. *Sociology* 35(1): 77–92.
- Nešpor, Z. 2006. 'The Son Has Ploughed', But a Foreign Son: Five Case Studies on Transformation Strategies in Czech Agriculture after 1989. *Sociologický časopis* 42(6): 1171–1194.
- Newby, H. 1977a. *The Deferential Worker: a Study of Farm Workers in East Anglia*. London: Allen Lane.
- Newby, H. 1977b. In the Field: Reflections on the Study of Suffolk Farm Workers. In: Bell, C. & Newby, H. (eds.). *Doing Sociological Research*. London: Allen and Unwin. Pp. 108–129.
- Newby, H. 1980. Trend Report: Rural Sociology. *Current Sociology* 28(1): 3–109.
- Newby, H. et al. 1978. *Property, Paternalism and Power. Class and Control in Rural England*. London: Hutchonson.
- Norberg-Schulz, C. 2010. *Genius loci: krajina, místo, architektura*. Praha: Dokořán.
- Novotná, M. (ed.). 2005. *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2005.
- Paasi, A. 2002. Bounded Spaces in the Mobile World: Deconstructing 'Regional Identity'. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 93(2): 137–148.
- Pahl, R., 1966. The rural–urban continuum. *Sociologia Ruralis* 6(3): 299–329.
- Pahl, R. 1968. The Rural-Urban Continuum. In: Pahl, R. (ed.). *Readings in Urban Sociology*. Oxford: Pergamon.
- Palang, H. et al. 2004. *European Rural Landscapes. Persistence and Change in a Globalising Environment*. Dordrecht: Kluwer Academic Publisher.
- Panořský, E. 1981. *Význam ve výtvarném umění*. Praha: Odeon.
- Pátek, Z. *Rurální sociologie v období totality: Příspěvek do diskuse*. *Sociologický časopis* 40(5): 665–671.

- Perlín, R. 1998. Typologie českého venkova. *Zemědělská ekonomika* 44(8): 349–358.
- Perlín, R. 1999. Venkov, typologie venkovského prostoru. In: *Česká etnoekologie: etnoekologické semináře v Liběchově*. Praha: Cargo Publishers. Pp. 87–104.
- Perlín, R. 2003. Typologie venkova. In: Majerová V. (ed.). *Český venkov 2003: situace před vstupem do EU*. Praha: Česká zemědělská univerzita.
- Perlín, R., Kučerová, S. & Kučera, Z. 2010. Typologie venkovského prostoru. *Geografie – Sborník ČGS* 115(2): 161–187.
- Perlín, R. & Kuldová S. 2008. Typology of rural areas. In: Majerová, V. (ed.). *Venkov je náš svět: sborník příspěvků z mezinárodní konference = Countryside – our world: collection of papers of international conference: Kutná Hora 16.–18. 4. 2008*. Praha: ČZU.
- Phillips, M., Fish, R., Agg, J., 2001. Putting together ruralities: towards a symbolic analysis of rurality on the British mass media. *Journal of Rural Studies* 17 (1): 1–27.
- Philo. C. 1992. Neglected rural geographies: a review. *Journal of Rural Studies* 8: 193–207.
- Polanyi, K. 2006. *Velká transformace*. Brno: CDK.
- Pospěch, P. 2014. Discursive no man's land: Analysing the discourse of the rural in the transitional Czech Republic. *Journal of Rural Studies* 34: 96–107.
- Powell, M. & Exworthy, M.. 2002. Partnerships, Quasi-networks and Social Policy. In: Glendinning, C., Powell, M. & Rummery, K. (eds.) *Partnerships, New Labour and the Governance of Welfare*. Bristol: Policy Press. Pp. 15–32
- Ray, C. 1998. Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. *Sociologia Ruralis* 38(1): 3–20.
- Ray, C. 2000. Editorial – The EU LEADER Programme: Rural Development Laboratory. *Sociologia Ruralis* 40(2): 163–171.
- Redfield, R. 1947. The Folk Society. *American Journal of Sociology* 52(4): 293–308.
- Rosaldo, R. 1989. Imperialist Nostalgia. *Representations* 26(1): 107–122.
- Rose, G. 2001. *Visual methodologies: an introduction to the interpretation of visual materials*. London: SAGE.
- Ruttan, V. 1996. What Happened to Technology Adoption-Diffusion Research? *Sociologia Ruralis* 36(1): 51–73.
- Ryan, B. & Gross, N. 1942. The Diffusion of Hybrid Corn Seed in Twi Iowa Communities. *Rural Sociology* 8(1): 15–24.
- Rye, F. 2004. Constructing the Countryside: Differences in Teenagers' Images of the Rural. Příspěvek přednesený na XI World Congress in Rural Sociology. Trondheim – Norway, 25.–30. července 2004. Dostupné z: http://d3861196.hosted418.moonrock.etadmin.net/dynamisk/Publikasjoner_PDF/PAPER%2003.04.pdf dne 2014-11-17.
- Řičan, P. 1999. Z vesnice na venkov: o cestách tam a zase zpátky. *Biograf* (20): 123 odst. Dostupné z <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v2002>
- Sanderson, D. 1917. The Teaching of Rural Sociology: Particularly in the Land-Grant Colleges and Universities. *American Journal of Sociology* 22(4): 433–460.
- Saugeres, L., 2002. The cultural representation of the farming landscape: masculinity, power and nature. *Journal of Rural Studies* 18: 373–384.
- Seidenglanz, D. 2007. Doprava ve venkovském prostoru. In: *Česká geografie v evropském prostoru: sekce 1: sociogeografické procesy*. České Budějovice: Česká geografická společnost, Jihočeská univerzita. Pp. 227–234.

- Sewell, W. 1965. Rural Sociological Research, 1936–1965. *Rural Sociology*. 30(4): 428–451.
- Short, B., 1992. *The English rural community: Image and analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shucksmith, M. 2000. Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion: Perspectives from LEADER in the UK. *Sociologia Ruralis* 40(2): 208–218.
- Shucksmith M. 2003. *Social Exclusion in Rural Areas: A Review of Recent Research*. University of Aberdeen, UK: Arkleton Centre for Rural Development Research, 2003. Report to DEFRA, Countryside Agency and ESRC.
- Shucksmith, M. 2012. Class, power and inequality in rural areas: beyond social exclusion?. *Sociologia Ruralis* 52(4): 377–397.
- Schmalzbauer, L. 2011. 'Doing Gender': Ensuring Survival: Mexican Migration and Economic Crisis in the Rural Mountain West. *Rural Sociology* 76(4): 441–460.
- Simmel, G. 2002. *The Metropolis and Mental Life*. In: Bridge, G. & Watson, S. (eds.). *The Blackwell City Reader*. Oxford and Malden: Wiley-Blackwell.
- Simon, C., Huigen, P. & Groote, P. 2010. Analysing Regional Identities in the Netherlands. *Tijdschrift Voor Economische en Sociale Geografie* 101(4): 409–421.
- Smith, J. & Jehlička P. 2013. Quiet sustainability: Fertile lessons from Europe's productive gardeners. *Journal of Rural Studies*. 32: 148–157.
- Smith, S. 2011. *The Institutional and Intellectual Origins of Rural Sociology*. Příspěvek přednesený na Rural Sociological Society 74th Annual Meeting, 28.–31. července 2011. Boise, Idaho. Dostupné online: www.ag.auburn.edu/~bailelc/Smith.2011.pdf dne 2014-11-12.
- Sorokin, P. et al. 1930–1932. *A Systematic Source Book in Rural Sociology*. Vol I–III. Minneapolis: The University Of Minnesota Press.
- Sorokin, P. & Zimmerman, C. 1929. *Principles of rural-urban sociology*. New York: Holt.
- Spěšná, D. et al. 2009a. *Agrární trh práce*. Praha: ÚZEL.
- Spěšná, D. et al. 2009b. Aging of the agricultural workforce in relation to the agricultural labour market. *Agricultural Economics* 55(9): 424–435.
- Staněk, T. 1991. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha: Academia.
- Steiner, C. & Reisinger, Y. 2006. Understanding existential authenticity. *Annals of Tourism Research* 33 (2): 299–318.
- Su, X. 2011. Commodification and the Selling of Ethnic Music to Tourists. *Geoforum* 42(4): 496–505.
- Summers, G. & Buttell, F. 2000. *Rural Sociology*. In: Borgatta, E. & Rhonda J. (eds.). *Encyclopedia of Sociology*. New York: Macmillan Reference. Pp. 2425–2436.
- Sztopmka, P. 2005. *Vizuální sociologie*. Praha: SLON.
- Šimon, M. 2012. Exploring Counterurbanisation in a Post-Socialist Context: Case of the Czech Republic. *Sociologia Ruralis* 54(2): 117–142.
- Šmídová-Matoušková, O. & Markvartová, L. 2011. Vizuální představy o české společnosti 1989–2009 v kolektivní paměti: Město a venkov v obrazech a v příbězích o obrazech. *Biograf – časopis pro kvalitativní výzkum* 55.
- Thuesen, A. 2010. Is LEADER Elitist or Inclusive? Composition of Danish LAG Boards in the 2007–2013 Rural Development and Fisheries Programmes. *Sociologia Ruralis* 50(1): 31–45.

- Toušek, V., Seidenglanz, D., Krejčí, T. & Hubl, R. 2005. Polohová diferenciacie obcí v regionu NUTS II Jihovýchod. In: VIII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Brno: Masarykova univerzita. Pp. 199–204.
- Treib, O. & Bähr, H. & Falkner, G. 2005. Modes of Governance: A Note Towards Conceptual Clarification. EUROGOV 2. [online]. Dostupné z: <http://www.connex-network.org/eurogov/pdf/egp-newgov-N-05-02.pdf>.
- Urry, J. 1990. *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. Newbury Park: Sage Publications.
- Vaishar, A. & Zapletalová, J. 2005. Marginalizace moravsko-slovenského pohraničí. In: *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova. Pp. 167–176.
- van der Ploeg, J. 1985. Patterns of Farming Logic, The Structuration of Labour and the Impact of Externalization: Changing Dairy Farming in Northern Italy. *Sociologia Ruralis* 25(1): 5–25.
- van der Ploeg, J. & Long A. 1994. *Born from Within: Practice and Perspectives of Endogenous Rural Development (European Perspectives on Rural Development)*. Assen: Van Gorcum and Comp BV.
- Večerka, R. & Špíková, O. 2012. Analýza bílých míst pokrytí místními akčními skupinami ve venkovských oblastech. [online]. Dostupné z: http://eagri.cz/public/web/file/150213/Analýza_bilych_mist_v2.pdf.
- Vepsäläinen, M. & Pitkänen, K., 2010. Second home countryside. Representations of the rural in Finnish popular discourses. *Journal of rural studies* 26: 194–204.
- Vobecká, J. 2009. Dojíždkový přístup k vymezení městského, příměstského a venkovského obyvatelstva v České Republice. *Demografie* 50(1): 14–23.
- Wagner, P. 1993. *A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline*. London: Routledge.
- Wagner, R. 1981. *The Invention of Culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Walby, S. 2009. *Globalization and Inequalities Complexity and Contested Modernities*. Lancaster University: SAGE Publications Ltd.
- Wang, N. 2000. *Tourism and Modernity: Sociological Analysis*. New York: Pergamon.
- Ward, N., 1993. The agricultural treadmill and the rural environment in the post-productivist era. *Sociologia ruralis* 33 (3–4): 348–364.
- Weber, M. 1970. Capitalism and Rural Society in German. In: Mills, C. & Gerth, H. (eds.). *From Max Weber: Essays in Sociology*. London: Routledge and Paul Kegan.
- Williams, C. 2002. A Critical Evaluation of the Commodification Thesis. *The Sociological Review* 50(4): 525–542.
- Williams, G. 2004. Towards a Repoliticization of Participatory Development: Political Capabilities and Spaces of Empowerment. In: Hickey, S. & Mohan, G. (eds.) *Participation, From Tyranny to Transformation? Exploring New Approaches to Participation in Development*. New York: Palgrave Macmillan. Pp. 92–108.
- Williams, R. 1973. *The country and the city*. Oxford: Oxford university press.
- Wilson, G. 2002. Post-Produktivismus in der europäischen Landwirtschaft: Mythos oder Realität? *Schweizer Zeitschrift für Geographie* 57: 109–126.
- Wilson, G. & Whitehead, I. 2012. Local rural product as a 'relic' spatial strategy in globalised rural spaces: Evidence from County Clare (Ireland). *Journal of Rural Studies* 28(3): 199–207.

- Winchester, H. & Rofe, M.W., 2005. Christmas in the 'Valley of Praise': Intersections of the rural idyll, heritage and community in Lobethal, South Australia. *Journal of Rural Studies* 21 (3): 265–279.
- Wirth, L. 1938. Urbanism as a way of life. *American journal of sociology* 44(1): 1–24.
- Woods, M. 2003. Deconstructing Rural Protest: The Emergence of a New Social Movement. *Journal of Rural Studies* 19(3): 309–325.
- Woods, M. 2005. *Rural geography*. London: SAGE.
- Woods, M. 2011. *Rural*. London: Routledge.
- Woodward, R., 1996. 'Deprivation' and 'the rural': an investigation into contradictory discourses. *Journal of Rural Studies* 12: 55–67.
- Yin, R. 1994. *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Zabłocki, G. 2013. The State of Rural Sociology as Presented in Four Periodicals – Rural Sociology, *Sociologia Ruralis*, *Journal of Rural Studies*, *Eastern European Countryside* 19: 9–27.
- Zagata, L. 2010. How Organic Farmers View Their Own Practice: Results From the Czech Republic. *Agriculture and Human Values* 27(3): 277–290.
- Zogafros, C. 2007. Rurality Discourses and the Role of the Social Enterprise in Regenerating Rural Scotland. *Journal of Rural Studies* 23(1): 38–51.

Další zdroje:

- Čepelka, O. 2006. LEADER v Česku – úvodní informace. [online]. Dostupné z: <http://leader.tima-liberec.cz/leader--mas/leader-v-cesku---uvodni-informace.aspx>.
- Český statistický úřad. 2004. Dojízdka za prací a do škol v Moravskoslezském kraji: (na základě výsledků SLDB 2001) [online]. Ostrava: Český statistický úřad, Krajská reprezentace Ostrava. Dostupné z: [http://www.czso.cz/xt/redakce.nsf/i/podrobne_udaje_v_publicacich_ze_sldb_2001_dojizdka/\\$File/13-812904.pdf](http://www.czso.cz/xt/redakce.nsf/i/podrobne_udaje_v_publicacich_ze_sldb_2001_dojizdka/$File/13-812904.pdf)
- Český statistický úřad. 2008. Varianty vymezení venkova a jejich zobrazení ve statistických ukazatelích v letech 2000 až 2006 [online]. [cit. 2013-03-05]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/p/1380-08>
- Český statistický úřad. 2009. Obce ČR a jejich části [online]. [cit. 2014-10-03]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/1381-09>
- European Commission. Urban-rural typology. European Commission: Eurostat [online]. 2014, 2014-2-21. Dostupné z: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Urban-rural_typology
- Jančo, J. 2011. Značení místních produktů – nový pohled na turistický region Moravský kras. Pp. 30–47 in *Regionální značení napříč Evropou. Sdílení zkušeností v oblasti podpory regionálních produktů*. Praha: Asociace regionálních značek o.s.
- Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. 2006. *Strategie regionálního rozvoje České republiky*. Praha, 2006. Dostupné z: <http://www.mmr.cz/cs/Podpora-regionu-a-cestovni-ruch/Regionalni-politika/Koncepce-Strategie/Strategie-regionalniho-rozvoje-Ceske-republiky-na>

- Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. 2013. Strategie regionálního rozvoje ČR na období 2014–2020. Praha, 2013. Dostupné z: <http://www.mmr.cz/getmedia/08e2e8d8-4c18-4e15-a7e2-0fa481336016/SRR-2014-2020.pdf>
- Ministerstvo zemědělství ČR. 2009. Příručka Programu LEADER ČR (praktický průvodce). [online]. Dostupné z: http://eagri.cz/public/web/file/1172/Prirucka_LEADER_CR.doc.
- Ministerstvo zemědělství České republiky. 2010. Program rozvoje venkova České republiky na období 2007–2013. Praha, 2010. Dostupné z: <http://eagri.cz/public/web/mze/dotace/program-rozvoje-venkova-na-obdobi-2007/programove-dokumenty/program-rozvoje-venkova-cr-2.html>
- NKU, 1998. Věstník Nejvyššího Kontrolního Úřadu 1998. Praha: NKÚ.
- NSPRV, 2006. Národní strategický plán rozvoje venkova České republiky na období 2007–2013. Praha: MZe.
- OECD. 2006. The New Rural Paradigm: Policies and Governance. Paris: OECD.
- OECD. 2010. Regional Typology. 2010. Dostupné z: <http://www.oecd.org/regional/regional-policy/42392595.pdf>
- Ústavní zákon ze dne 9. května 1948. Ústava Československé republiky 150/1948 Sb.

SUMMARY

This book presents a study of the process of re-inventing the rural in the post-1989 Czech Republic. It uses a variety of methods in an effort to understand the changes that have affected the position of the rural in the Czech Republic since the end of the 20th century. Its basic assumption is that while the rural is a physical entity in the topographic sense, it cannot be understood separately from its social meanings. The metaphor of “re-inventing” refers to the change in these meanings whereby the rural is being newly discovered as a carrier of values, object of public policy interest, area of consumption etc.

The book begins with a comprehensive review of the present research in rural sociology. We present a chronologically organised overview of the respective approaches, starting with the classic sociology of Durkheim, Weber and Tönnies. Next, the process of institutionalisation of rural sociology is described in some detail with a focus on the development in the USA, where the discipline has its origin. The early US focus on applied rural sociology is put in contrast to the boom of rural sociological research in post-war Europe, influenced mostly by functionalist and Marxist theories. The chapter focuses prominently on the “cultural turn” in rural sociology and related studies of rural discourses and on the social representations of rurality, since culture is seen as a prime carrier of meanings which were “re-invented” in the Czech case.

The process of re-inventing is historically rooted in the uneasy post-1945 development of Czech rural areas. The post-war expulsion of the German-speaking population from the country has caused a major demographic shock in rural municipalities. This came to be accompanied by a forced collectivisation of agricultural enterprises which has fundamentally altered rural economy as well as the social life of Czech villages. Implemented by the newly established communist regime, the process of collectivisation was harshly enforced by the country’s administration. The administrative re-organisation of the rural has been

completed in the early 1970s by the implementation of the Centralised settlement scheme.

Chapter 3 focuses on the expert discourse of the rural in the late 1980s. It identifies the policy efforts towards the “levelling of differences” between the rural and the urban as one of the key approaches of the regime. Overall, the 1980s discourse of the rural was strongly instrumental with the rural tied to agriculture as its legitimisation. Rural development was seen as a necessary imperative in order to supply workforce for agricultural production. Through agriculture, the rural was anchored in the policy discourse. This arrangement was shattered by the 1989 revolution and the following decline in agricultural production. Following the major structural changes and the agricultural decline, it is argued that the rural found itself orphaned in terms of its position in the public discourse.

The next chapter seeks to understand the transformations of rural areas in terms of their geographic differentiation. Following the retreat from agriculture, the rural came to be seen as differentiated, giving way to new rural typologies and to research on various kinds of rural areas, including remote rural areas, peri-urban rural areas etc. This book contributes to this discussion by discussing accessibility as a factor of rural differentiation. Using an original methodology, “peri-urban” and “remote” rural municipalities are identified based on commuting time. The resulting clusters are analysed in terms of their basic social, demographic and economic characteristics.

Chapter 5 introduces three different ways through which the Czech rural was re-invented, i.e. imbued with new meanings after 1989. First, the focus is on the post-1989 expert discourse of the rural, including the voices of politicians and policy makers, academics, professionals, lobbyists, NGOs and other actors. A content analysis of the 1989-1999 resources documents the search for a new legitimacy for the rural. In a return of the instrumentalist discourse, the rural, having lost its agricultural function, is seen as needing a new function for the society. A second branch of the discourse uses the notion of rural renewal as a new anchoring for the rural. The idea of renewal is defined negatively both against the misdoings of the communist past and of the capitalist present.

Second, we study the LEADER programme and the activities of LAGs in the Czech Republic. Using a case study of a successful Moravian LAG, the chapter shows how rural identity is (re)invented and derived from commodification and from the marketing of (quasi)authentic rurality. The construction of local rural identity is seen as a synergy of the politically-lead imperative of participatory development and of the needs of the market and the local cultural economy. These processes contribute towards the re-invention of the rural as a place of consumption.

Third, the analysis focuses on the annual competition Village of the year. Using sets of photographs submitted to the competition by successful candidates, we study the characteristics associated with the notion of a “good village”. The research is based on visual sociological methodologies and it focuses on the elements and traits which together constitute the idyllic representations associated with rurality.

OBSAH

Předmluva	5
1 Úvod: Příběh českého venkova	7
2 Venkov jako sociologický pojem	11
2.1 Venkov a rurální sociologie	11
2.2 Inspirace sociologie venkova	12
2.3 Počátky a institucionalizace americké rurální sociologie	15
2.4 Poválečný vývoj sociologie venkova	20
2.5 Kulturní obrat a rurální sociologie na přelomu tisíciletí	25
2.6 Porevoluční příspěvky k české rurální sociologii	29
2.7 Spory o venkov a další témata rurální sociologie	33
3 Vývoj českého venkova před rokem 1989 a po něm	37
3.1 Český venkov před rokem 1989	37
3.2 Politika vůči venkovu na konci období normalizace	40
3.2.1 <i>Venkov a města</i>	42
3.2.2 <i>Venkov a zemědělství</i>	44
3.2.3 <i>Funkce venkova</i>	45
3.2.4 <i>Alternativní diskurz?</i>	47
3.3 Rozvod venkova a zemědělství	48
3.3.1 <i>Změna v rozsahu a struktuře zemědělské výroby</i>	49
3.3.2 <i>Zaměstnanost v zemědělství a zemědělská produkce</i>	52

3.4 Venkov a zemědělství po roce 1989	55
3.4.1 <i>Etapy politických a ekonomických změn po roce 1989</i> <i>ovlivňující vývoj českého zemědělství a venkova</i>	55
3.4.1 Vývoj podpor zemědělské politiky <i>a její dopady na venkov</i>	58
4 Definice, typologie a klasifikace venkova	61
4.1 Vymezení venkova	61
4.2 Typologie a klasifikace venkovského prostoru	63
4.3 Dostupnost jako nový aspekt při vymezování venkova	65
4.3.1 <i>Vymezení odlehlých a příměstských obcí</i> <i>na základě dostupnosti</i>	66
4.3.1 <i>Metodika určení odlehlého a příměstského venkova</i>	69
4.3.1 <i>Odlehlý a příměstský venkov: výsledky</i>	71
4.3.2 <i>Srovnání odlehlého a příměstského</i> <i>venkova na vybraných ukazatelích</i>	74
4.3.3 <i>Dostupnost jako faktor diferenciac venkova: diskuse</i>	79
5 Vynalezení venkova po roce 1989	83
5.1 Vynalezení venkova v odborném diskurzu	86
5.1.1 <i>Co znamená mluvit o odborném diskurzu venkova?</i>	86
5.1.2 <i>Odborný diskurz v ČR: mezi dvěma světy</i>	89
5.1.3 <i>Metodologie výzkumu</i>	91
5.1.4 <i>Výsledky: odborný diskurz v období transformace</i>	94
5.1.5 <i>Odborný diskurz a legitimita venkova</i>	105
5.2 Vynalezení venkova v marketingu venkovských identit	107
5.2.1 <i>Venkov jako marketingový nástroj</i>	108
5.2.2 <i>Komodifikace, kulturní ekonomika</i> <i>a regionální identita</i>	108
5.2.3 <i>Metoda LEADER a fungování MAS</i>	115

5.2.4 Metodologie studie	122
5.2.1 Výsledky případové studie	124
5.2.2 Komodifikace a konstrukce regionálních venkovských identit	137
5.3 Vynalezení venkova v soutěži Vesnice roku	139
5.3.1 Vizuální sebe-prezentace venkova	140
5.3.2 Venkovská idyla a její obrazy	140
5.3.3 Soutěž vesnice roku	143
5.3.4 Metodologie studie	145
5.3.5 Výsledky analýzy	146
5.3.6 Závěr: dobrá vesnice	150
6 Závěr: Vynalezení venkova a nové perspektivy	153
7 Zdroje	159
Summary	171

SOCIOLOGICKÁ ŘADA

svazek č. 14

PAVEL POSPĚCH A KOL.

VYNALÉZÁNÍ VENKOVA V ČR PO ROCE 1989

Odpovědný redaktor: Zdeněk Granát

Typografie a sazba: Lenka Váchová

V roce 2014 vydalo jako svou 473. publikaci
Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK),
Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz

Tisk: ~~Tribun~~ EU s. r. o., Brno

1. vydání

NEPRODEJNÉ

ISBN 978-80-7325-353-0

Kompletní přehled publikací CDK a internetové knihkupectví
s 15–25% slevou najdete na adrese <http://www.cdk.cz>

Co znamená mluvit v dnešní době o venkovu? Venkov je v našich představách spojen se zemědělstvím a s tradicí, ale také s odpočinkem a s turistikou. Někdy se nám jeví jako zaostávající, jindy je zase baštou hodnot, které se z naší městské civilizace vytratily. Kniha Vynalézání venkova v ČR po roce 1989 je rekonstrukcí toho, jaké významy venkovu připisujeme a co pro nás venkov znamená. Je popisem změny, kterou naše chápání venkova prošlo v posledním čtvrt století. A tvrdí, že rozsah této změny je tak velký, že můžeme hovořit přímo o „vynálezu venkova“.

ISBN 978-80-7325-353-0

9 "788073"253530"

Pavel Pospěch a kol.

VYNALÉZÁNÍ VENKOVA V ČR PO ROCE 1989

